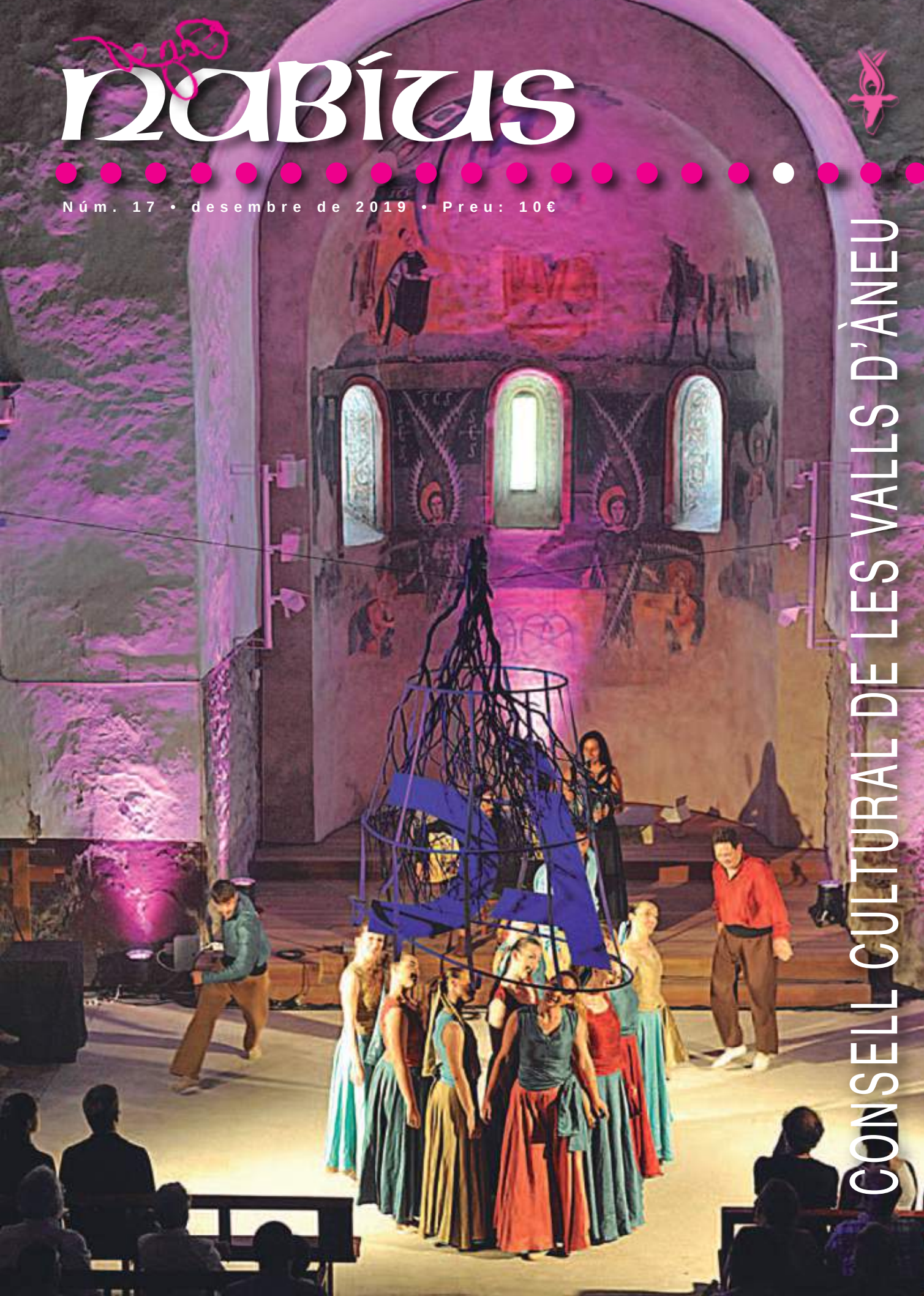

regio nabíus

Núm. 17 • desembre de 2019 • Preu: 10€

CONSELL CULTURAL DE LES VALLS D'ÀNEU

Portada: Dansàneu, Santa Maria d'Àneu 2019. Expressa la directora del Dansàneu Rut Martínez que el projecte consolida el vincle amb un territori que és propi a la marca i a l'ADN d'un festival amb un present notable i un futur il·lusionant. Dansa, música i patrimoni. I cultura popular i orígens i la més rabiosa contemporaneïtat. I diàleg, entesa i ment oberta. Participació, aprenentatge, descentralització i accés a la cultura per a tot tipus de públics. Foto. Joan Blanco

Director: Ferran Rella i Foro
Cap de redacció: Joan Blanco i Barrilado
Coordinació: Laura Grimau i Bertran

Textos: Joaquim Carbó, Jesús Alturo, Tània Alaix, Terèsa Pambrun, Àngel Galobart, Carme Batlle, Conxita Mir, Federica Ravera, José López, Maite Arilla, Vicent Vidal, M. Isabel Guardiola, Jordi Grau, Maria-Pilar Perea, Maria Celma, Elena Muntan, Josep Calvet, Martí Domínguez, Guillem Rúbio, Màrius Domingo, Bernat Gasull, Xavier Planas, Carles Gascon, Juan Karlos Lopez-Mugartza, Mikel Belasco, Jordi Cabré, Albert Turull, Raquel Picolo, Ignasi Serra, Sebastià Alzamora, Neus Pujol, Antonio Ros, Mirèlha Guil, Aleix Gallardet, Montserrat Pagès, Pere Oller, Àlex Broch, Anton Sala-Cornadó, Jaume Massó i Torrent, Joan Maragall, Ermengol Gassiot, Ramon Sistac, Antonio Teruel, Bep Ortega, Mercè Canela, Alba Jovani, Francesc Rodríguez, Ramon Alaró, Rut Martínez, Laura Grimau, Joan Blanco, Ferran Rella.

Fotografies i il·lustracions: Arxiu Capitular d'Urgell, Tània Alaix, Ricard Marco, Terèsa Pambrun, Joan-Lois Lavit, Dinosauris dels Pirineus-Museu de Paleontologia de Coll de Nargó, Teresa Llordés, Noemí Riudor, Bundesarchiv Bild, David Tarrasón, José López, Maite Arilla, Wikipèdia, Elena Muntan, Josep Calvet, Museu Hidroelèctric de Cabdella, Raül Valls, Rewilding Lapland, MNAC, Màrius Domingo, Francesc Rodríguez, Bernat Gasull, Revista El Mirall, Neus Pujol, Ramon Alaró, Fons Antoni Ros, Arxiu Històric de la Fundació Bancària "La Caixa", Ivan Fernández, Jaume Comas, Mireia Izquierdo, Sergi Ros, Pere Català Roca, Arxiu Mas, Centre d'Études Superiores de Civilitzacions Medièvals de Poitiers, Pere Oller, Josep M. Turon, Ermengol Gassiot, SES Joaquim Morelló, Josep Carrera, Aspic, Alba Jovani, Tomeu Lladós, Joan Blanco, Laura Grimau, Ferran Rella, Fons CCVÀ-Arxiu d'Imatges.

Preu de l'exemplar: 10 €
Producció gràfica: Raül Valls. Press Okedi SL
Impressió: Impremta Barnola SL
Dipòsit: L-1110-2004
Adreça de l'editor: Consell Cultural de les Valls d'Àneu, Av. Joaquim Morelló, 3, baixos - 25580 Esterri d'Àneu, tel. 973626316. www.aneu.cat, consell@aneu.org
Els articles publicats a Nabius expressen solament l'opinió dels seus autors.

R A S T E L L

N A B I U S 1 7 / 2 0 1 9

M E D I U M

- Compromís, passió...sentit. **Ferran Rella** 3
- Excés de comunicació. **Joaquim Carbó**
- Les Chartae Latinae Antiquiores Cataloniae: els documents altmedievals originals més antics conservats a Catalunya. **Jesús Alturo-Tània Alaix** 4 5

D I À L E G S

- Escriures entre muntanya i riu: Joan-Lois Lavit. **Terèsa Pambrun** 8

V I S T A I R E

- Dinosfera, un museu de Paleontologia a Coll de Nargó. **Àngel Galobart** 13
- La presència de jueus al Pirineu català a l'edat mitjana. **Carme Batlle** 16
- Quan va arribar el franquisme: dones i repressió al Pallars. **Conxita Mir** 21
- Dones, pagesia i muntanyes en moviment. **Federica Ravera** 25
- Una gran lliçó natural. El Jardí de Roques del Centre de Descoberta dels Ciències de la Terra de Rubió. **José López** 29
- Primers Assentaments Humans als Pirineus: La Cova de les Llenes i Els Neandertals. **Maite Arilla** 31
- I va de jocs...**Vicent Vidal/ M. Isabel Guardiola** 35
- Les construccions de pedra seca a Catalunya i al Pallars Sobirà. **Jordi Grau** 37
- Notícies sobre el Pallars Sobirà en el diccionari Català-Valencià-Balear. **Maria-Pilar Perea** 40
- Resseguint les petjades dels pastors. **Maria Celma/ Elena Muntan** 43
- En recordança de Conxita Grangé Beleta, la darrera catalana supervivent dels camps de concentració nazis. **Josep Calvet** 46

L I T T E R A

- Maleïda 1882, una pel·lícula documental sobre Verdaguer i el Pirineu. **Bernat Gasull** 48

M N E M Ò S I N E

DOSSIER NATURALISTA

- **ESBOÏGAR.** El Patrimoni natural, una peça clau de comprensió de l'espai. **Ferran Rella/Francesc Rodríguez** 53 3
- **FICOT.** La batalla perduda del gall fer. **Martí Domínguez** 54 4
- **BIRBAR.** Com ens afecta el canvi climàtic?. Conversa amb el Dr. Javier Martín-Vide. **Francesc Rodríguez** 56 6
- **AMONTANYAR.** Petites illes com el passat. **Guillem Rubio** 59 9
- **DIDALERA.** La natura en un click! Fotografia naturalista. **Màrius Domingo** 62 12
- **PLETA.** Un Gatillop neix al Pirineu. **CCVÀ/FRA** 64 14
- Tocats del bolet. El calendari naturalista, lingüístic i literari de les Valls d'Àneu. **CCVÀ/FR** 65 15
- La secció de natura del CCVÀ 2019. **CCVÀ/FRA** 66 16
- El Piribus a Esterri d'Àneu. **CCVÀ/FRA** 67 17
- Jornades Micològiques. **CCVÀ/FRA** 68 18
- Sons de tardor: el reclam de l'amor. **CCVÀ/FRA** 70 20
- Activitats de la Secció de Natura del Consell Cultural de les Valls d'Àneu. **Francesc Rodríguez** 72 22
- **GARBA.** Històries naturals. **CCVÀ/FRA** 73 23

L I T T E R A

- Anàlisi fisiogràfica de topònims andorrans d'arrel preromana. Una visió propera i tècnica del territori a través dels noms de lloc. **Xavier Planas, Carles Gascón, Juan Karlos Lopez-Mugartza i Mikel Belasco** 75
- L'amiga pallaresa. **Jordi Cabré** 76
- Pagus Anabiensis. Origen i significat dels noms de lloc de les Valls d'Àneu d'Albert Turull. **CCVÀ** 77
- Escriure sense por. Manual d'escriptura creativa. **Raquel Picolo** 78
- Revista El Mirall, des del 1987 reflectint cultura. **Ignasi Serra** 79
- Poesia. **Sebastià Alzamora** 80

A N A V I

- Entre la memòria i l'oblit. L'Aula d'extensió universitària com antídote de l'emigració interior. **Ferran Rella** 82
- La dona dels anys vint. **Neus Pujol** 84
- La Caixa: compromís social i desenvolupament territorial. **Antonio Ros** 86
- Les falles de les Valls d'Àneu, un patrimoni aneuenc. **Mirèlha Guil** 92
- Àrea d'audiovisuals de l'Arxiu d'Imatges. **Ramon Alaró** 96
- Camí d'Àreu. Memòria i semàntica de la responsabilitat. **Ferran Rella/Aleix Gallardet** 97
- Els mestres pintors romànics de les Valls d'Àneu. **Montserrat Pagès** 99
- El misteri de l'Estant de Senyora: una interpretació geomorfològica a partir de la tradició oral. **Pere Oller** 101
- Muntanyes humanitzades. Un recull de l'arqueologia al Parc Nacional. **Ermengol Gassiot** 105
- El centre de nosaltres mateixos. **Ramon Sistac** 107
- De tramuntana a migjorn: un eix dialectal i cultural que ens fa sentir pròxims. **Antonio Teruel** 108
- Calendari Anavi. **Josep Maria Turon** 112
- Natura en equip. Projecte Boscos de Muntanya/Herba-savina. 114
- Un poble màgic tocat per l'atzar **Bep Ortega**
- 32a Pujada al Port de Salau. **Jordi Carrera** 116
- CurtÀneu 2019. Quarta edició. **Ramon Alaró** 119
- Art, passió, foc, vida, emoció: Dansàneu 2019. **Ferran Rella** 121
- Tossudament aneuenc. **Rut Martínez** 122
- La dansa, la música i la cultura al cor del Pallars. **Mercè Canela** 124
- Dossier fotogràfic Dansàneu 2019. **Joan Blanco** 127

G R Í P I A

- Activitats 2019. **Laura Grimau/Joan Blanco** 132

R E T R A T S

- Murs. **Alba Jovani** 136
- L'arxiu d'Imatges. El fons Tomeu Lladós. **Ferran Rella** 140

M E D I U M

 Ferran Rella.
President del Consell
Cultural de les Valls d'Àneu

Compromís, passió... sentit

Aquesta introducció és deutora del pensament filosòfic de Joan Carles Melich en general i, molt especialment, quan reflexiona, en un món altament tecnificat (tecnoeconòmic), sobre la importància de formació humanística a la qual tants esforços hem dedicat des del 1983, any de fundació del Consell Cultural de les Valls d'Àneu.

Compromís doble amb el territori d'Àneu i amb la seua gent.

Passió en l'exercici de transmissió d'un coneixement, d'uns valors, d'un pòsit cultural que ens agombola, redefeixen els camins de la vida i ens commou.

Sentit, finalment el sentit educatiu que tot projecte ha de tenir, una experiència, un viatge no planificat capaç de transformar-nos.

És, doncs, en aquesta aventura de la qual participen la població en general, però de forma especial les nostres sòcies i els nostres socis que volem remarcar dos projectes que s'inspiren en aquest triple propòsit comentat: Mnemòsine, dossier de natura que de la mà del naturalista Francesc Rodríguez presentem en aquests Nabius 2019 i que a partir del 2020 constituirà una nova aposta editora i el Dansàneu que circula, cap enlaire, cap a la vintivuitena edició i que des de fa uns anys, sota l'harmònica batuta de la seua directora Rut Martínez teixeix un admirable retaule actiu d'agermanament entre la dansa, la música i patrimoni.

Voldria acabar, justament aquesta editorial amb les paraules de Joan Carles Melich que l'ha inspirat: *Educar és, al mateix temps, rebre e innovar, escoltar i discrepar [...] Hi ha múltiples aspectes de la vida humana que no poden contemplar-se sota la lògica de la utilitat.*

Tal vegada, la cultura, com la tòrtora poètica de Sebastià Alzamora ha alçat el vol i no sabem ben bé on ha anat.

*Ens agradava quan prenia el vol
i tornava després damunt l'espallla
del meu cosí Rafel, que era un al·lot
ros, de somriure fàcil.
Són records,
Ara que som a la meitat de tot
i no sabem on va volar la tòrtora*

(La netedat-Tòrtora)

Aquest número ha comptat
amb el suport de:

I la col·laboració de:

El 28è Dansàneu i les activitats de divulgació del Patrimoni Cultural de les Valls d'Àneu han rebut el suport de l'Obra Social de "la Caixa".

A principis de la dècada dels seixanta el director de cinema Michelangelo Antonioni va pensar, escriure i dirigir un seguit de pel·lícules sobre la incomunicació. Els més vells podem recordar els diàlegs més aviat superficials de L'aventura, La notte i L'eclisse.

Es començava a superar la misèria que s'havia abatut sobre el vell continent al final de la Guerra Mundial i una part de l'Europa benestant entrava en un món ple de sofisticació en què les maneres de fer i les actituds intentaven amagar els sentiments. El mateix Antonioni havia dit: "La incapacitat d'expressar sentiments és la tragèdia de l'home modern". Hi ajudava la deshumanització de les grans ciutats amb els gratacels, les vies urbanes atapeïdes de cotxes, les autopistes, les fàbriques...

En aquestes pel·lícules, els actors deien banalitats, dissimulaven els problemes, s'exhibien i es relacionaven d'una manera frívola, però la processó anava per dins, ja que cada un d'ells covava un drama interior que de vegades no s'arribava a descobrir.

Han passat molts anys i ara, en aparença, hem fet un canvi radical perquè hem entrat en una era en què la comunicació s'ha estès i es fa present a tots nivells. Per a això ens ajuden tota mena de ginyes, aparells, artefactes i sistemes.

Em pregunto, però, si els resultats són els esperats. A casa, cada dia entren tres diaris en paper i no deixem de veure un parell de telediaris.

Excés de comunicació

Estem subscrits a diverses publicacions de periodicitat setmanal o mensual. Escolto la ràdio mentre conduïxo o camino pel carrer. I últimament he entrat en una espiral d'informacions a través de les xarxes.

A més del correu electrònic que no em deixa viure tranquil, perquè ara mateix, mentre escric, un avís fa que em posi nerviós perquè vull saber què em volen comunicar, hi ha, també, la febre conillera per accedir a tants blogs com sigui possible.

De moment, només m'he tornat addicte a Núvol, Catorze, Vilaweb, Mascaró de proa, Nació Digital, Jordi Cervera i ben aviat sé que n'hi haurà més perquè el nombre de blogaires que em volen fer saber què pensen de tot el que passa augmenta cada dia.

Per més que continuo ple de dubtes a l'hora de prendre decisions, he arribat a pensar que sóc una de les persones més ben informades del món, però l'altre dia, quan ho comentava amb uns amics, vaig saber que el veí del replà de casa fa una setmana que és a l'hospital perquè el va atropellar un patinet elèctric. I jo no en tenia ni idea!

de

Chartae Latinae Antiquiores Cataloniae

Els documents altmedievals més antics conservats a Catalunya.

S'celebra enguany el 65è aniversari de la fundació de les Chartae Latinae Antiquiores, una col·lecció internacional creada el 1954. En foren fundadors els grans paleògrafs Albert Bruckner, suís, i Robert Marichal, francès. I, en l'actualitat, el projecte compta amb el suport institucional de la Unió Acadèmica Internacional i de les principals acadèmies d'Europa i de Nord-amèrica, entre elles, la Real Academia de la Historia de Madrid, però no, ai las!, l'Institut d'Estudis Catalans.

L'objectiu d'aquesta magna empresa és doble. De primer, oferir a la comunitat científica una edició fidel i exacta dels textos diplomàtics de tota la documentació europea anterior al segle X conservada en la versió original; les còpies, si és que no són anteriors a l'any 901, en queden excloses. S'acompanya aquesta edició amb una reproducció fotogràfica a mida natural de cada diploma, amb la qual cosa s'assegura el segon objectiu, que és el de contribuir a la conservació d'aquest important patrimoni cultural d'Europa.

Els criteris de presentació de la col·lecció ja van ser fixats, com és natural, en el moment inicial del projecte, i només en punts menors han canviat. No, malauradament, en un aspecte important, al qual nosaltres, només per exigències editorials, ens hem hagut de doblegar, malgrat la nostra opinió en contra, tal com manifestem en el mateix estudi.

És que els volums es presenten segons el lloc de conservació actual dels diplomes, no d'acord amb llur origen. Aquesta manera de fer, en dificultar l'agrupament de documents sortits d'un mateix escrivà o d'un mateix centre o lloc, dificulta l'anàlisi,

i, a més, ha implicat que alguns diplomes d'origen català conservats fora dels arxius i biblioteques de la Catalunya de l'Estat espanyol, no s'hagin pogut incorporar als nostres volums. Sortosament, però, són pocs aquests diplomes, però és realment una

El document original més antic conservat a Catalunya, 15 d'octubre de l'any 815. La Seu d'Urgell, Arxiu Capítular d'Urgell (ACU), Codinet, núm. 5. © Arxiu Capítular d'Urgell

l'lastima que no hagi estat possible d'actuar científicament en aquest punt.

Per contra, altres diplomes que no van sortir ni de les cancelleries, ni d'altres centres de producció del nostre terror i que, no per aquest motiu, deixen de tenir un gran valor cultural i històric, els hem pogut incloure dins els nostres volums. Aquest és el cas, per exemple, de dues butlles pontífiques en paper, una del papa Formós expedida l'any 892, i una altra del papa Romà de l'any 897, a les quals cal sumar diversos preceptes dels sobirans francs, més un parell de privilegis concedits pels comtes de Tolosa.

Malgrat aquests entrebancs, la nova edició d'aquests documents ha permès de corregir no pocs noms propis, d'incorporar-ne d'altres fins ara no llegits i de presentar noves lectures de paraules aïllades i de frases senceres. Ni cal dir que aquestes esmenes, presents, dit sigui de passada, en absolutament tots els diplomes editats, que sumen un centenar distribuïts en tres volums, comporten novades interpretacions de caràcter històric, però també d'ordre lingüístic. Val a dir, tanmateix, que els temps actuals no semblen gaire sensibles a aquestes "minúcies" i que àdhuc institucions acadèmiques que hom diria que haurien de vetllar pel màxim rigor fins i tot en els mínims detalls, prefereixen mantenir-se en l'error abans que acceptar una equivocació.

El Monestir de Gerri, situat a l'altra banda de la Noguera Pallaresa. Foto: Tània Alaix

Són així ara els inexistents fills d'Atenea! Però uns i altres textos estan públicament editats, i els

investigadors seriosos podran optar per una o altra versió, o proposar-ne una altra de nova. Perquè no cal pas advertir que, si partim de textos mal editats o amb insuficiències, qualsevol interpretació que se'n derivi, serà incorrecta.

D'altra banda, no deixa de constituir una satisfacció per a nosaltres que no sols la majoria d'aquests diplomes, sinó també els més antics, són els pirinencs. No debades es conserven majoritàriament a l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell. El primer de tots data del 15 d'octubre de l'any 815, i ens ofereix una única i magnífica mostra d'una escriptura visigòtica cursiva ben cal·ligràfica i d'origen indubtablement català. Fou fruit de la professionalitat d'un escrivà que, fins ara, hom creia que responia al nom de Benet, però que nosaltres creiem que té més probabilitats d'haver-se dit Honest. I si la col·lecció diplomàtica ara de bell nou agabellada comença amb aquesta esplèndida mostra gràfica, conclou també, a final del segle ix, amb els exemples d'excel·lent escriptura carolina catalana dels escrivans d'Urgell Centoll i sobretot Baldric, ambdós, naturalment, preveres; sense que a l'entremig no faltin bones manifestacions també de la visigòtica rodona per mà dels així mateix eclesiàstics Alaric o Tractemar, per limitar-nos a uns pocs noms.

I encara ens hem de congratular de la recent incorporació al nostre aplec de dos nous diplomes procedents del monestir de Gerri en un volum d'addenda que acaba d'aparèixer aquests mateixos dies dins la mateixa col·lecció. Els originals es custodien ara a l'Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà gràcies a la intel·ligent generositat dels seus propietaris: la Sra. Mireia Font i el seu espòs, el Sr. Jesús Sánchez i Pellicer.

Tot indica, en definitiva, que el bisbat de la Seu d'Urgell tenia un bon nivell cultural encara al segle ix. Ja la centúria anterior va destacar aquesta diòcesi amb un personatge, certament, herètic, però, sens dubte, heroic defensor de la veu de la pròpia consciència, i, en veritat, cultíssim. És clar que estem parlant del bisbe Feliu. I, encara que l'especulació teològica ja no fos possible després de la intervenció dràstica de Carlemany i del seu ministre Alcuí de York per acabar amb l'Adopcionisme, no s'apagà del tot el foc cultural de les nostres contrades pirinenques en el segle següent.

Amb tot i això, no hem pas de creure que en les nostres encontrades, com en altres de conveïnes a l'època, no s'arrangessin les discrepàncies, més d'una vegada, amb abrivament i fogositat. Un judici del 17 de març de 872, presidit pel bisbe Guisad I d'Urgell, ens assabenta del reconeixement de culpa que féu Llefred acusat d'haver escomès Ispalàric.

Aquest el denuncià per haver-lo envestit encoleritzat, per haver-li donat dos cops amb un garrot i per haver-lo retengut tancat a casa de Recared, primer, i, després, a casa de Gregori. Malgrat que inicialment Llefred declarà que havia actuat en pròpia defensa, després no pogué demostrar-ho...

Judici presidit pel bisbe Guisad I d'Urgell, 17 de març de l'any 872. La Seu d'Urgell, Arxiu Capítular d'Urgell (ACU), núm. 15. © Arxiu Capítular d'Urgell

Jesús Alturo i Tània Alaix amb els volums de les Chartae Latinae Antiquiores Cataloniae, a la Sala de Reserva de la Biblioteca de Catalunya. Foto: Ricard Marco

Esriptures entre muntanya i riu¹:

Joan-Loís Lavit

Lorda 1959 - Esriptor occità

Aquí al Lavedà hi ha muntanyes. En una d'aqueixes hi ha una borda. I davant d'aqueixa borda, sobre una paret de pedra s'hi està un home assegut. Es mira el país.

D'un tuc a l'altre, entre Pica de Basès i Cabaliròs s'estèn el seu domini. Al fons, el Gabisòs segur, ancorat, amb neu al cap. Igual que aquest, Joan-Loís Lavit: ancorat. Avall, a la ribera, el Gave discorre. Mormola. Borbolla. Cantusseja. A vegades s'enfurisma. Igual que aquell, l'home assegut que porta a les venes la sang del Gave nascut a la muntanya i que se'n va a córrer pel món avall.

Joan-Loís Lavit, un home muntanya, nascut el 1959 en aquella petita vall d'Asun i que mai no n'ha marxat realment.

I que és aquí ara, assegut, com el padrí en aquest mateix lloc fa uns cinquanta anys (i el seu pare d'aquell, abans), que li llegia la contrada: Pic de Pan, Pic de Berbelhet, Som del Latjar, Som de Lharr, el Calhau de 10 Òras i la Bòrda de 5 Òras, Arranhat, i sempre tornar fins a la Pica de Basès.

Va ser el padrí... qui li va transmetre el goig d'aquella llengua gascona tan pura que li parlava? Va ser la tieta qui el va fer gaudir de contes i dites humorístiques i divertides? Els pares, de petit, li parlaven en una altra llengua: la del país de França. Però els sentia "gasconejar" entre ells i de jove es va prendre la llibertat de parlar-los només en gascó.

Joan-Loís Lavit, d'on ve aquesta voluntat de parlar gascó?

Ma mare era mestra d'escola. Al costat de la de l'escola -el francès hi era l'única llengua- hi havia una altra llengua al meu entorn, la dels padrins, la del

Joan-Loís Lavit i l'autora de l'entrevista, l'escriptora Terèsa Pambrum autora de llibre Los Ômis Petits en el joc de miralls que és la literatura.

carrer, de tothom al voltant, la llengua del lligam social: la voluntat de parlar gascó em venen de la descoberta d'aquell mon, d'un gran desig de comunicació.

Com és el camí del parlar a l'escriure?

Un camí complex i una construcció: durant molt de temps he seguit esriptures essencialment en llengües altres que l'occità (francès i anglès). És una presa de consciència tardana que em va fer fer

L'autor pirinenc Joan-Loís Lavit sota la muntanya inspiradora, vital.

1. Ací el títol original diu «entre montanha e Gave». Aquest gave és un terme genèric que vol dir «riu» (més precisament un riu de muntanya) però també és usat com a nom propi, com en el Gave de Pau, Gave de Gavarnia o Gave d'Asun, d'aquí la majúscula en l'original. No la mantinc en català, on hauria resultat forçada. (nota del traductor)

aquest aprenentatge: hi havia, al costat de la llengua de la intimitat, un territori occità més ampli que es va despertar a poc a poc. Va ser com una porta que es badés sobre espais de la nostra història i de la nostra geografia. Els vaig descobrir de jove, al llarg de la meua formació com a mestre d'escola, gràcies a amics més informats que jo d'aquella realitat occitana. També hi havia una amiga de la meua mare, a Carcassona, que es movia en un medi occità i que podia respondre les meues preguntes. I com a mestre, al Centre Regional d'Estudis Occitans, em vaig fer la pregunta sobre com ensenyar aquella llengua (una cosa que no es feia, llavors, a l'escola de la república francesa).

I més precisament, sobre el pas a l'escriptura?

Va ser part d'un camí com a militant de la llengua. El 1981, l'elecció del socialista François Mitterrand com a President de la República francesa va canviar les regles del joc i les llengües minoritzades van poder fer-se un lloc, certament limitat, però real, a l'espai públic... Ja sabem que això no ha aportat gran cosa fins ara a l'occità, però va ser un moment d'esperança. Arreu van sorgir iniciatives i un diari pirinenc va proposar una crònica periòdica en occità a les seues pàgines. Llavors, va ser començar a escriure textos sobre la cultura pirinenca, algunes emocions de la infantesa, records d'experiències al voltant de la llengua... i vaig rebre reaccions positives i, sobretot, ànims que m'enviava una tieta, una dona que, quan era petit, m'havia subscrit a algunes revistes i que li agradava força llegir. Un referent per mi.

Actualment practiques gèneres literaris diversos: novella, pastoral, poesia, policíaca, blog... Hi ha temàtiques que s'adiuen més amb un format que amb un altre?

Sempre he llegit coses diverses, literatura clàssica però no només. De jove no vaig poder fer estudis universitaris (calia treballar i guanyar diners, i de pressa), però sempre m'ha agradat llegir coses variades que no m'havien estat transmeses ni en el marc d'un currículum escolar més avançat. També lleigeixo novel·la policíaca, de ciència-ficció, apassionat del còmic... Amb aquest bagatge, em vaig posar a escriure novel·la, policíaca en paròdia o més seriosa. També m'agrada l'actuació en viu, cosa que m'ha portat a escriure força obres i a actuar-hi, de les pastorals gascones fins a un

En la fotografia Jausèt de Pètro, el padrí que, juntament amb l'altre padrí Lucièn dera Talader i la tieta van transmetre-li aquella llengua gascona tan pura.

espectacle vocal contemporani que barreja poesia, música del Renaixement i cant polifònic.

Un autor de referència?

Entre tradició i modernitat, vaig descobrir-ne un que no és gascò, que en els seus textos analitzava la relació que tenim amb la tradició: és Ives Roqueta. I sobretot un text: *Messa pels pòrcs*. Hi vaig trobar la pregunta sobre la nostra relació essencial i tanmateix mortífera amb la tradició. La pregunta dolorosa sobre l'existència, o no, d'un demà volgut com a poble occità. I també Bodon, per aquella amiga de Carcassona. I encara una mica més proper geogràficament, i tanmateix una descoberta tardana: Miquèu de Camelat. El gran escriptor de la vall d'Asun que va triar d'escriure en un gascò clàssic i va portar ben amunt l'orgull literari de l'occità-gascó.

Penso que he practicat l'escriptura amb una preocupació persistent: la relació amb la mort, la pèrdua de la identitat, i la voluntat de tornar a conquerir i preservar a través dels mots.

Al col·legi Calandreta de Pau. Transmissió literària als alumnes.

Parlar i escriure en gascò, un exercici intens d'aprenentatge. Joan-Loís, en procés creatiu.

Per a mi, escriure és embriagar-me de la riquesa del gascò, riquesa lèxica que per mi és subtil, i potser aquesta embriaguesa em porta a servir-me d'una llengua massa complexa, diuen alguns...

D'altra banda, escriure es nodreix d'encontres, i entre aquests hi va haver les Trobades d'Escriptors al Pirineu. Va ser un lloc humanament ric i literàriament dinamitzador, de trobades múltiples amb catalans, aragonesos, bascos i també occitans, i de prendre contacte amb la unitat i la diversitat pirinenca.

També hi ha recerques sobre un notari del segle XVI i treballs universitaris a l'EHESS².

Als anys 2000 em vaig animar a fer una carrera universitària a Pau, i en aquell context vaig conèixer els textos històrics occitans en els escrits d'un notari d'Arràs³, el meu poble. Algú que al segle XVI havia inserit fragments d'un diari íntim entre els seus escrits administratius. I jo fent-me sempre preguntes sobre la vida social de l'occità, sempre la mateixa: com havíem pogut perdre fins aquell punt l'orgull de la llengua escrita?

A l'EHESS de Tolosa vaig tindre ocasió d'explorar la transmissió de la memòria partint de la història d'un conflicte històric entre dos comunitats pirinenques veïnes. Baralles de pastors de les quals es té memòria per textos medievals i també, en paral·lel, per una cançó que m'havia transmès el meu padrí. I vaig treballar sobre aquests mecanismes de transmissió.

2. Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales.

3. De mot a mot – edicions Letras d'OC.

La darrera novel·la policíaca es va publicar en un blog, per què?

Perquè tenia ganes de ser a les xarxes, explorar i proposar un univers més complet, però els lectors en occità són lectors de xarxa? Potser està obsolet, el blog?

Em va permetre de tractar amb una altra manera de comunicar en forma escrita, d'incloure-hi il·lustracions que em venia de gust de dibuixar jo mateix -potser el gust pel còmic- i de tindre intercanvis electrònics amb alguns lectors.

Assaig i ficció superposats en l'obra de Joan-Loís. *De mot a mot*, textos històrics occitans en els escrits d'un notari d'Arràs i *Escala, la nueit*, novel·la d'aventures que explica l'itinerari d'un jove muntanyenc en temps de l'imperi romà.

En el teu itinerari també hi ha una part important de cant.

El cant és un element cultural molt present als pobles, a l'església però sobretot en ocasió de les festes familiars o comunitàries. Al padrí de çò de Pètro (aquell padrí matern que va ser tan important) li agradava molt cantar. Em recordaré sempre d'aquell moment, als meus quinze anys o setze, quan es va obrir el cercle dels cantaires -en una festa del poble- per fer-m'hi entrar... Sempre he estat entusiasta del cant (precisant però que al mateix temps escoltava rock anglosaxó, rock alternatiu, una cosa que compartíem amb mon germà).

D'aquesta manera també vaig trobar com un camí paral·lel al món de la cultura oficial. Hi era la pràctica de casa, la del poble, i una pràctica cultural gascona pirinenca més àmplia: la tieta havia com-

El cant és un element cultural imprescindible i arrelat als pobles. En la fotografia, Joan-Loís cantant a la muntanya del Levedà amb la seua dona Terèsa i el cantor polifònic Pascal Caumont.

prat el primer disc del festival de cant de Siròs de Bearn! Tan lluny de casa nostra i tanmateix tan semblant. Avui en dia aquest gust s'ha crescut per la possibilitat de cantar amb els fills i acompanyar-los des de la pràctica en família cap a la pràctica social encara viva a casa nostra.

Quins projectes tens?

Hi ha, en curs, l'edició de textos meus, textos breus escrits entre els anys vuitanta i avui amb l'editor Letras d'Oc. També se suposa que he de participar en una sèrie de televisió a l'entorn de l'heroi bigordà Pelòt.

Ara estic acabant un article sobre la imatge de la dona en la cançó pirinenca. També, en perspectiva, conferències sobre aquest tema, sobre la toponímia, la lectura simbòlica de l'espai...

I què t'agradaria?

He col·laborat en la creació d'una pastoral a fa algun temps i en tinc una altra d'escrita. M'agradaria veure-les representades.

I quins somnis tens?... ulls amagats... gran silenci

El meu somni, com el d'altres, ben segur, seria entendre com es podria, avui en dia, trobar un públic lector de literatura, si encara hi ha lectors en occità. Els editors ho tenen difícil i no hi ha política pública del llibre. Ens trobem en una situació de llengua ultraminoritzada, amb grans dificultats per fer poble, per tornar a veure un futur per a la llengua occitana...

Per acabar, algunes preguntes breus i atzaroses que has de respondre ràpidament sense pensar: un objecte totèmic?

«A tu t'ho puc donar, que sabràs què fer-ne», em va dir, fa quaranta anys, el padrí de çò dera Talader donant-me un ribot. És una eina petita d'aquelles que es fan anar per acabar de retocar el treball de la fusta.

Ce'm digó: a tu que t'ac pots dar, que saberàs que hèr-ne. Vet aquí un especial ribot, un arrabòt, regal impensable de fa quaranta anys del padrí deth çò dera Talader. Té, digué, a tu t'ho puc donar que sabràs què fer-ne.

Està també treballat del mànec: una parella, despullats, en un extrem. No sé si tenen relació amb algun mite. Es va morir poc després, el padrí, sense dir-me'n res, i em va deixar així amb les meues preguntes sobre el que som, el que trasmetem...

Quin animal?

La vaca... hi somio! Quan tinc moments difícils a la meua vida, somio vaques, que no es poden tindre dretes i les hem d'ajudar a aixecar-se.

Una frase?

«Tu hauries estat un bon capellà», em va deixar anar un dia la padrina de Pètro. Dient-me, amb això, que em veia una oralitat desitjosa de comunicar, de meravellar-me amb els altres (potser el primer cop que algú es fixava en la meua personalitat). Ara que, de religió, no en soc gens

Un vegetal?

El faig: d'aquelles fagedes que son a la ratlla entre els prats i la muntanya. Amb el davall tot groguenc de la fullaraca seca i els troncs com columnes de temples antics que juguen amb el vent. M'agrada d'anar-m'hi a perdre.

Dinosfera un museu de Paleontologia a Coll de Nargó

Àngel Galobart. Institut Català de Paleontologia Miquel Crusafont i Director del Museu de la Conca Dellà i Dinosfera.

Fotos: Dinosaurios del Pirineu

Què hi fa un museu de dinosaures a Coll de Nargó?

Coll de Nargó és una petita vila mil·lenària que té un nucli antic que es troba dalt d'un turó, fet que ens sol cridar l'atenció quan circulem per la carretera C14 en direcció a Andorra. De fet, una altra cosa que sol cridar l'atenció al viatger atenta al paisatge són els plegaments de roca que es veuen, des d'Organyà, quan circulem cap el Nord i que cada cop són més abruptes fins arribar al nucli del Pirineu. Coll de Nargó es troba en aquesta zona prèvia del Pirineu on ja es nota la influència de la geologia local en el paisatge que ens envolta. A més a més, a Coll de Nargó hi trobem un altre atractiu que, fins fa relativament poc temps, estava ben amagat: el terra que trepitgem en aquest municipi és el mateix que van veure i viure milers de dinosaures que any darrera any, i durant quasi quatre milions d'anys, venien a pondre els ous a recer dels perills d'aquella època.

És per aquest motiu que Coll de Nargó és considerat el jaciment amb ous de dinosaure més gran d'Europa, fet que ha atret fins l'Alt Urgell investigadors de tot al món i ha permès la realització de nombrosos estudis científics sobre la biologia dels dinosaures. Amb aquests antecedents sembla ben lògic que l'imponent edifici que hi ha entre les escoles i la piscina estigui dedicat a la reproducció dels dinosaures. Però anem a pams i fem una mica d'història de les troballes.

Característic paisatge de la Vall del riu Sallent, el jaciment amb més ous de dinosaure d'Europa.

Una mica d'història: les troballes fetes al segle XX

No podem saber qui va fixar-se per primer cop en les petites estructures negres i rugoses que són les closques d'ous de dinosaure que afluïren en molts punts del municipi, però si que podem saber qui les va identificar com a tals ja que queda registrat en la bibliografia científica. La primera cita ens l'aporta l'insigne geòleg Dr. Joan Rosell en una publicació a la revista Pirineos de l'any 1967 quan parla de la troballa d'ous i closques d'ous prop del riu Segre, no gaire lluny de Coll de Nargó. Pocs

anys abans, el 1958, un investigador francès Albert de Lapparent, descobria el jaciment d'ous de Basturs, al Pallars Jussà, que en aquells temps era considerat el novè jaciment conegut d'ous de dinosaure al món, però el tercer en importància pel nombre de closques i ous.

Com sol passar amb la ciència, els avenços es donen pas a pas i seguint les informacions que van publicant els investigadors. Sabem que el Dr. Erben va llegir aquestes publicacions quan va decidir, a mit-

jans dels anys 70, fer un article científic sobre les possibles causes d'extinció dels dinosaures en base a les closques anomenades patològiques. És a dir closques d'ous que presenten malformacions, ja siguin per reducció del gruix de closca o per la superposició de diverses capes de calcita.

Aquest investigador de la Universitat de Bonn, juntament amb dos col·legues de la Universitat de Göttingen, va utilitzar centenars de closques d'ous provinents de 14 jaciments de Coll Nargó per demostrar que, pocs milions d'anys abans del final de l'època dels dinosaures, va succeir un canvi ambiental que va acabar amb els sauròpodes. La seua hipòtesis, de gran interès científic, proposava que els canvis en el clima havien modificat i reduït les zones d'alimentació de sauròpodes de forma dràstica. Aquesta situació hauria provocat una superpoblació d'aquest dinosaures i, conseqüentment, un augment de les interaccions entre individus i un estrès permanent. Aquest estrès, com ens passa també als humans s'hauria traduït en un desequilibri hormonal que hauria tingut com a conseqüència una produc-

Detall d'un ou de dinosaure al jaciment, l'erosió ens descobreix aquestes delicades estructures però també les pot acabar destruint.
Foto: Teresa Llordés

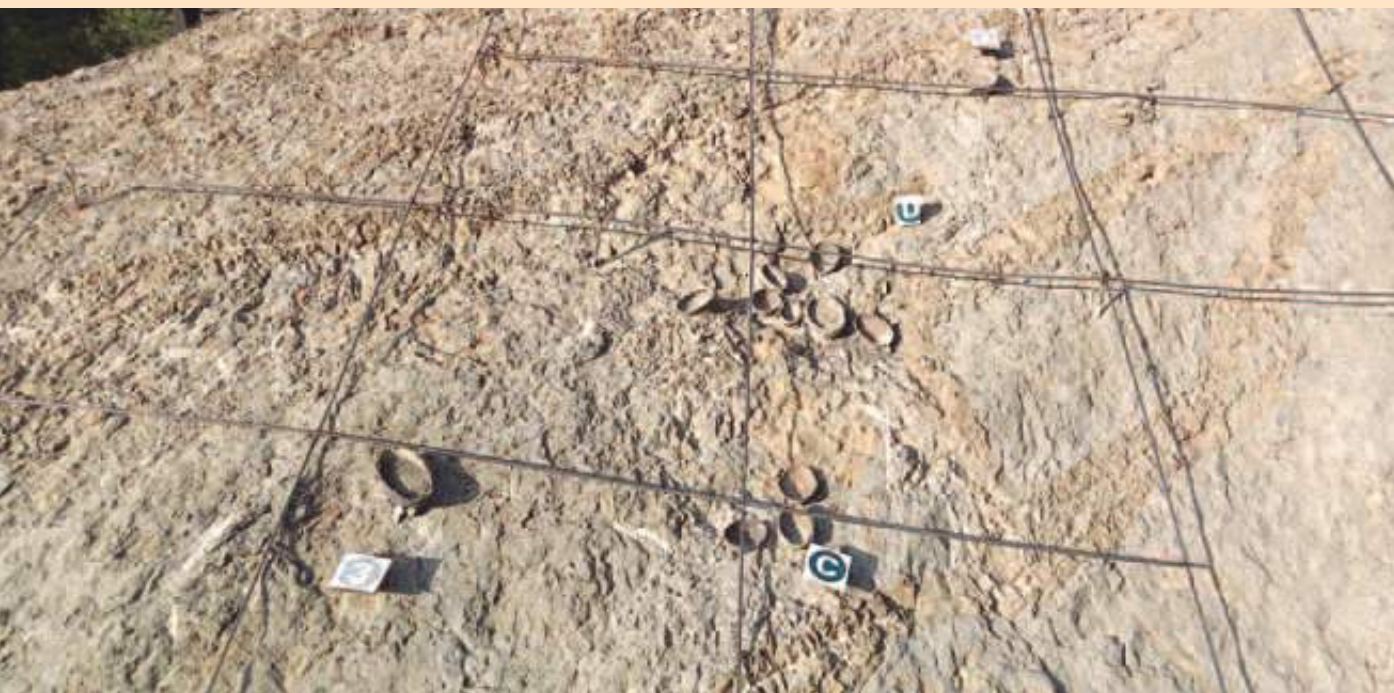
ció desmesurada d'ous patològics que haurien acabat amb aquest grup de dinosaures. Hem de dir que actualment no és gaire acceptada aquesta hipòtesis.

Per cert, segons podem llegir en els agraïments del treball, els autors agreixen al diplomant en Geologia, Sr. Eckehard Martin les closques obtingudes a Coll de Nargó. Sembla doncs que no varen ser els paleontòlegs qui varen recollir aquestes mostres, si no que va ser el Sr. Martin.

Per acabar aquesta petita història de les troballes durant el segle XX ens hem de situar a finals dels anys noranta quan un altre investigador alemany, el Dr. Martin Sander, i un estudiant de doctorat, Christian Peitz, treballen en diversos afloraments de Coll de Nargó extraient tant mostres

d'ous de dinosaure com postes senceres per la seua tesi de doctorat. Hem de recordar que només feina uns anys que s'havia promulgat la llei de patrimoni català que protegia tot el patrimoni arqueològic i paleontològic de Catalunya. Aquests primers anys de desenvolupament de la llei van comportar els lògics problemes d'adaptació a les noves normatives i, en aquest cas, es va considerar que els treballs no es feien amb tots els permisos pertinents i es varen confiscar els materials que començaven a extreure aquests investigadors.

El mirador del cretaci s'ha restaurat i reconstruït aquest any 2019 després d'haver sofert un acte de vandalisme que va destrossar un patrimoni únic.

El segle XXI, la Sala Límit K/T i el Mirador del Cretaci

Aquesta darrera actuació va despertar consciències tant entre la gent del territori com entre una nova fornada de paleontòlegs. En el primer cas, un grup de entusiastes sota el paraguas científic de diversos geòlegs van crear ADAU (Amics dels Dinosaures de l'Alt Urgell), amb l'objectiu de protegir, estudiar i divulgar el patrimoni paleontològic de Coll de Nargó. De seguida es posen a la feina i amb la col·laboració d'investigadors de la Universitat de Barcelona i de l'Institut de Paleontologia de Sabadell (actual Institut Català de Paleontologia Miquel Crusafont) duen a terme diverses campanyes de prospecció que permeten valorar en la seua justa mesura la riquesa d'ous de dinosaure. Entre les principals troballes en destaquem el jaciment de pinyes i la zona de nius del que, posteriorment, serà el Mirador del Cretaci.

L'any 2005 es va dur a terme la primera campanya d'excavació conjunta entre ADAU i el Museu Crusafont que va permetre topografiar i extreure diverses postes o nius amb ous de dinosaure. Entre aquestes, una posta en concret va cridar l'atenció als investigadors del Crusafont, ja sembla que contenia més de 20 ous, un fet inaudit fins el moment. Durant tres campanyes més es va treballar en aquest punt fins a extreure un bloc de pedra i fòssils de quasi dues tones de pes que resultaria ser el niu d'ous de dinosaure més gran d'Europa.

Al mateix temps, sota l'impuls del grup ADAU, s'obre a la rectoria de Coll de Nargó un petit museu amb el nom de "Sala Límit K/T", en referència al moment geològic en que es van extingir els dinosaures, és a dir el pas del Cretaci al Terciari, fa 66 milions d'anys. Aquest museu serà l'embrió de l'actual Dinosfera.

El mateix grup, amb la col·laboració de la Universitat de Barcelona, museïtza el paratge del Mirador del Cretaci, on s'hi poden veure diverses postes d'ous, marques de les petjades dels sauròpodes i restes de fulles.

Vista general dels espais expositius de Dinosfera.

Dinosfera i el projecte Dinosaures dels Pirineus

Dinosfera és un equipament modern que va ser creat gràcies a l'impuls de l'Ajuntament de Coll de Nargó i d'ADAU. L'any 2012 es va inaugurar aquest edifici que exposa una museografia moderna i que s'actualitza a mesura que les noves troballes científiques surten a la llum. En el museu hi podem veure, entre altres, la posta més gran d'ous de dinosaure d'Europa, una reconstrucció d'un titanosaure ponent els ous o el ossos fossilitzats del petit cocodril que, possiblement, era el depredador de les cries de dinosaure. La museografia s'acompanya d'element interactius, audiovisuals i una audioguia explicativa en quatre idiomes.

Aquest equipament és una baula més d'un projecte de divulgació patrimonial al territori anomenat "Dinosaures dels Pirineus" que vol revertir la tendència que ha fet que bona part del patrimoni acabi en els museus de les grans ciutats. Amb el Museu de la Conca Dellà d'Isona, com a dipositori d'aquest patrimoni diverses sales repartides pel territori

conforme el gran museu de paleontologia dels Pirineus. A més de Dinosfera, formen part d'aquest projecte el Centre d'Interpretació Dinosaures del Fumanya al Berguedà (Barcelona) al costat dels impressionants jaciments de petjades de dinosaure, el Centre d'Interpretació del Montsec de Vilanova de Meià (la Noguera) on s'exposen els fòssils dels jaciments del Cretaci inferior de la Pedrera de Meià, el Centre de Dinamització de Tartareu (la Noguera), on s'exposen els fòssils del jaciment del Cretaci superior de l'Espinau, l'Epícentre de Tremp, on es parla de la vida després de l'extinció dels dinosaures i, per finalitzar, el mateix Museu de la Conca Dellà que mostra una extensa i espectacular col·lecció de fòssils d'hadrosaures i titanosaures, els darrers dinosaures que varen viure a Europa just abans de la seva extinció, ara fa 66 milions d'anys.

La presència de jueus al pirineu català a l'edat mitjana

El títol potser resulta massa ambiciós tant en l'extensió geogràfica com en la cronològica. D'antuvi cal remarcar que la presència de jueus no es possible documentar-la a tota la serralada ni durant tots els segles medievals. Per tant ens limitarem a la informació que proporcionen les fonts documentals i els estudis ja realitzats sobre algunes poblacions, només les més importants. Puigcerdà i la Seu d'Urgell són sens dubte les més destacades i conegudes per mitjà de les respectives monografies.¹

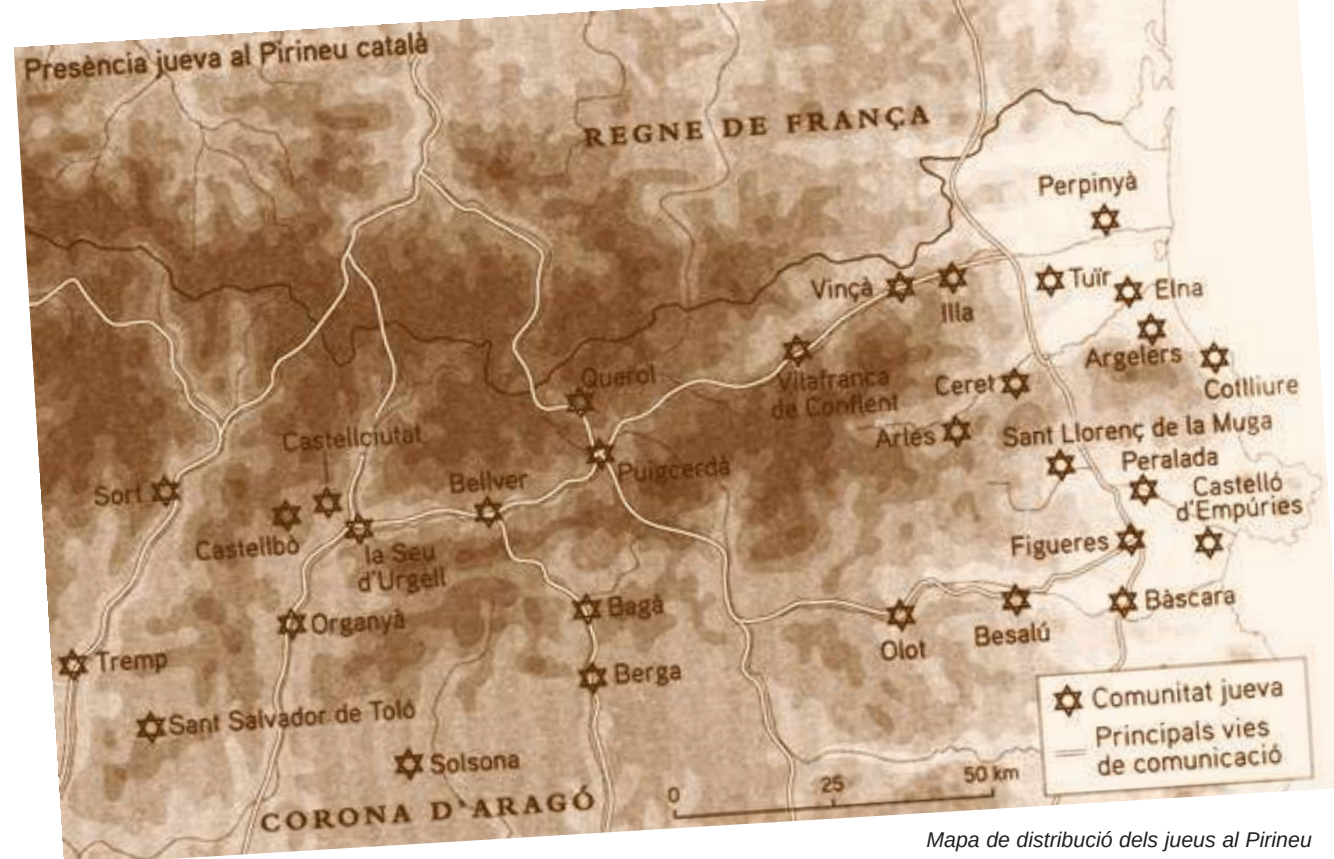

Carme Batlle, emmarcada en el paisatge pirinenc, sosté a les mans el fruit del seu treball obre *L'aljama de la Seu d'Urgell*.

En l'estudi de les aljames de Puigcerdà i La Seu d'Urgell consten nombroses referències a altres coreligionaris seus procedents de viles més o menys veïnes amb les quals els jueus cerdans i urgellesos mantenien relacions comercials, i també familiars. Les dades esmentades ens ajuden a precisar de quins llocs procedien els prestadors o mercaders que es dirigien a trobar personatges dels centres més importants amb motiu de negociar, sobretot en l'obtenció de préstecs i en l'adquisició de roba a crèdit. La comunicació i la relació entre les ciutats i les viles pirinenques més properes eren molt difícils pels entrebancs produïts per la mateixa configuració geogràfica, com encara es pot apreciar avui dia en algunes valls paral·leles. S'hi afegí el problema polític, és a dir, el derivat de la conquesta de la illa de Sicília pel rei Pere el Gran (1289). En resultà una guerra que portà els francesos a envair Catalunya i a comptar amb la complicitat de Jaume de Mallorca, senyor del Rosselló, la Cerdanya i Montpeller.

Malgrat tot, el segle XIII i la primera meitat del següent són períodes de prosperitat pels jueus establerts a algunes poblacions pirinenques. Es tracta de petites comunitats amb homes procedents de terres llunyanes de les quals hagueren de fugir durant els anys de les persecucions organitzades pels monarques o degudes a les guerres. Molts cognoms ens fan conèixer l'origen dels refugiats al Pirineu, en general procedents de França a la segona meitat del segle XIII i principis del segle següent: a la Seu hi ha els Borgonyó, els Maseres, a Castellciutat Jucè de Tolosa, el seu fill Benetó, una dona anomenada Tolsana, com també uns de la mateixa procedència a Organyà, Jucef d'Acre habitava Castellbò, i així molts més.

Els fugitius seguien uns camins coneguts o uns senders invisibles que connectaven el Rosselló i la Cerdanya amb Catalunya, ja que ambdós territoris mantenien relacions molt continuades des de sempre. Així els jueus ultrapirinenecs arribaren de mica

Mapa de distribució dels jueus al Pirineu extret de la seua monografia. Pag 28

en mica fugint de les persecucions del rei francès Felip el Bell, sobretot la de 1306. Sembla que foren ben rebuts perquè el nombre de famílies era reduït i no provocava cap conflicte demogràfic ni canvis importants. A més, portaven diners i també riquesa amb els seus negocis. Sabem que alguns senyors els protegiren, com el vescomte de Castellbò i el bisbe d'Urgell, que donaren unes franqueses i disposicions a fi de regular l'establiment de les primeres famílies, sempre de condició lliure: la protecció dels nous vassalls, la seua activitat de negociants, temes relatius a la justícia, la contribució per foc o casa que havien de pagar al senyor, etc. Només tenim una idea de la primera salvaguarda senyorial i episcopal gràcies als privilegis posteriors, de principis del segle XIV, i dels privilegis concedits pels monarques als jueus de Lleida i Barcelona.

A fi de situar la presència jueva en terres pirinenques i les principals vies de comunicació ens remetem al mapa de la pàgina 28 del nostre llibre citat a la nota número 1. Comprèn des de Perpinyà a Sort i també viles del prePirineu amb comunitats hebrees. Cal precisar que els jueus cercaven negoci, sobretot el préstec de diners (en concret el crèdit agrari), i per tant només establiren una petita comunitat en viles on el mercat setmanal i especialment les fires tenien suficient base de convocatòria en una àmplia rodalia. Es comprova en el mapa de Catalunya publicat per Jaume Riera i Sans². En canvi, els habitants del Pallars sí que es traslladaven cap a l'est a fi d'establir contactes amb jueus prestadors a la recerca de manllevar diners i d'adquirir roba.

L'aljama de la Seu d'Urgell

A la Seu es constituí sota la protecció episcopal una comunitat ben estructurada o aljama consistent en una vintena de famílies en el seu moment àlgid. Estava ben organitzada amb la seua sinagoga-escola que, als primers temps, la considerem ubicada a casa d'Elies Bedoz, segurament el rabí, ja que posseïa una bona biblioteca. Més endavant l'edifici, independent i molt petit, s'aixecà protegit de les mirades dels veïns per un pati al carrer dels Jueus, que ha conservat el seu nom fins avui dia. També tenim notícia del seu cementiri situat vers Segalés, ben apartat de la ciutat.

A mitjan segle XIII la comunitat urgellesa ja comptava amb un prestador destacat anomenat Simó, dedicat al crèdit agrícola, però un problema greu arruinà el negoci i la família. En efecte, el seu fill fou acusat de tenir relacions amb una cristiana, absolutament prohibides, i tant si era cert com no, el cas fou jutjat pel mateix rei Jaume I el Conqueridor, que imposà una multa al noi i el seu allunyament de la Seu.

1. Carme Batlle i Gallart, *L'aljama de la Seu d'Urgell medieval*. Una comunitat jueva del Pirineu català. Barcelona, Rafael Dalmau, editor, 2016. Claude Denjean, *Juifs et chrétiens. De Perpignan à Puigcerdà. XIIIè-XIVè siècles*. Canet, Trabucaire, 2004.

2. La Catalunya jueva del segle XIV, "L'Avenç", Barcelona, núm. 25, 1980, p. 52-55, 1 mapa, 1 fig.

Més endavant augmentà el nombre de prestadors, que no solament negociaven amb el diner sinó amb tota mena de mercaderia, sobretot durant el mercat setmanal i les diverses fires amb el seu "retorn". També va créixer el nombre de professionals, com els metges, els corredors d'orella, i de gent d'oficis, com argenters, sastres, pergaminers, bossers, courers. Al seu costat treballaven les dones, algunes ben capaces de continuar el negoci dels préstecs a la mort del marit a fi de transmetre-ho tot als fills. Una d'elles, anomenada Boneta Bonió, esposa de Jucef Astruc de Maseres, fou una veritable matriarca que regí la família durant molts anys. Va tenir un gest realment insòlit que consta en el seu testament: disposà d'una considerable fortuna ben repartida i fins i tot destinà 20 sous a fi de ser distribuïts entre els pobres vergonyants cristians. Recordem que es tracta del juliol de 1375, un any de fam, per tant la testadora demostrà una sensibilitat especial envers els seus veïns cristians afectats per la manca de cereals. Aleshores existia entre els urgellencs un sentiment de comunitat per sobre de les creences religioses, un impuls capaç de combatre la pobresa durant uns anys dolents. El fet és únic certament i per aquest motiu cal destacar-lo. Malauradament la concòrdia entre ambdues comunitats no tardà a trencar-se fins a arribar al terrible avalot del 1391.

La comarca a l'oest de la ciutat de la Seu d'Urgell

Iniciem el recorregut amb la referència a la vila més propera a la Seu d'Urgell, Castellciutat, ja que els jueus habitants del lloc tenien una relació constant, familiar i de negocis, amb els coreligionaris urgellencs. Malgrat que eren els dominis del vescomte de Castellbò, després comte de Foix, sempre acèrrim enemic del bisbe de la Seu d'Urgell, els contactes entre els vassalls hebreus de l'un i de l'altre no es trencaren mai. La mateixa bona relació l'observem entre els jueus de la capital del vescom-

A la Seu d'Urgell i sota protecció episcopal hi visqueren, en el moment àlgid, una vintena de famílies hebrees.

tat, és a dir Castellbò, i els urgellencs. Fins i tot un d'aquests, anomenat Dolcet Gallipapa, quan fou perseguit pels oficials episcopals, aconseguí fugir de la Seu i trobà refugi a la capital esmentada sota la protecció de l'enemic del bisbe (any 1401). En altres circumstàncies alguns fugitius de la jurisdicció episcopal s'havien refugiat a Castellciutat sota l'empara de la citada autoritat; són dues poblacions tan veïnes però de diferents senyors i enemics. L'altra cara de la moneda és l'atac freqüent dels homes de Castellbò contra els súbdits del bisbe en el recorregut del riu Segre, com un dels punts més difícils de les comunicacions, el Forat dels Tres Ponts. En una ocasió aquí -lloc propici a segrestos i robatoris- fou segrestat el fill d'un jueu molt conegut de la Seu (Cohén), que fou alliberat previ pagament de 37 lliures i 2 sous, rescat fet efectiu precisament per mà de jueus vassalls vescomtals (any 1330).

A continuació i seguint el curs del riu Segre trobem la vila d'Organyà, situada en ple domini episcopal i dotada d'una comunitat hebrea pròspera i molt relacionada amb l'aljama de la Seu: hi ha matrimonis, aprenentatge d'ofici (amb l'esmentat Dolcet que era sastre), etc. A la mateixa època les universitats o comunitats de Caregue i Escàs, tots els habitants d'aquests llocs del Pallars, s'havien endeutat amb un jueu d'Organyà, anomenat Bonjac. Com que no li pagaven el deute, ho denuncià a la cúria episcopal però no sabem amb quin resultat (1399).³

3. Podem afegir que Jafudà Bonjac, d'Organyà, tenia activitats econòmiques trobant-se a Lleida el 17 de setembre de 1397, quan es tractava de la defensa del Pallars (Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, reg. 2238, f. 27 r-v, 34v).

Menys important és la comunitat jueva de Sort. En formava part Maimó Levi quan l'any 1359 s'hagué de presentar a la Seu, exactament a la cúria episcopal, a fi de dirimir davant l'autoritat una causa que tenia amb l'urgellès Macip Levi, potser un parent seu. Més endavant un grup de jueus d'aquesta vila l'abandonà i s'establí a la Seu, on varen tenir un conflicte, com una lluita de bàndols, amb els seus coreligionaris. Eren Jucè Bites, el seu germà Jacó i uns amics seus els nou domiciliats de poc i els enemics d'un metge de la ciutat i dels seus valedors (1372). A totes les aljames podien tenir lloc enfrontaments entre grups per motius ben diversos, personals, econòmics, etc. que pertorbaven la pau urbana.

Més allunyada però sempre en contacte amb la Seu hi ha la vila de Tremp, amb alguna referència a jueus, sobretot per la persecució que sofriren durant els avalots de 1391. Molt esporàdica és l'activitat d'algun jueu de Salàs, un centre econòmic important quan s'hi celebraven les cèlebres fires de bestiar. Més enllà no hem trobat, almenys de moment, cap notícia de jueus. Pensem que és possible que hi anessin a negociar temporalment però no que s'hi establissin pel predomini de l'economia agrícola i ramadera de les terres pirinenques situades més a ponent. El punt de contacte més allunyat que hem trobat és la vall d'Assua, del Pallars sota domini del vescomte de Castellbò: el 27 d'abril de 1390 Ramon Botella, del Tron d'aquesta vall, és a la Seu on compra a crèdit a Dolcet Gallipapa, un conegut negociant, roba de llana i de lli per valor de 7 lliures i 14 sous, una suma molt elevada que es compromet a pagar per Pentecosta. Com que no complí el tracte, el prestador es veié obli-

gat a nomenar un procurador a fi que hi anés a reclamar i aconseguir cobrar el deute a canvi d'un salari de 10 sous diaris. Per fi el 4 d'agost següent el deute quedà cancel·lat en presència del rector de Castellbò⁴. Era un sistema freqüent perquè el prestador jueu no solia anar personalment a perseguir els morosos, i encara menys tan lluny.

El punt de contacte més allunyat que s'ha trobat és la vall d'Assua, al Pallars Sobirà, sota domini del vescomte de Castellbò

El vescomte de Castellbò propicià l'assentament d'una comunitat jueva a la vila i també al comtat.

4. C. BATLLE, Una família jueva de la Seu d'Urgell, la de Salomó Didó i Goig, vers 1400, "Urgellia", 19, 2015-2018, p. 457.

Camí de la Cerdanya cap a Puigcerdà

Si ens situem des de la Seu cap a l'altre costat del Segre trobem la vila de Bellver comunicada amb Bagà malgrat l'alçada del massís del Cadí, i vincula- des ambdues a Puigcerdà més que a la Seu.

Sens dubte és Puigcerdà el nucli més poblat i actiu de la Cerdanya i per tant el lloc escollit pels jueus per establir-s'hi a negociar en una data desconeguda, però que possiblement es pot fixar a mitjan segle XIII. Sembla que les primeres famílies procedien de Perpinyà, molt poblada, com ho manifesten els lligams que uniren sempre ambdós grups. Al nou emplaçament i sota la protecció reial la comunitat hebrea de seguida hi va arrelar i va créixer fins a esdevenir una veritable aljama, és a dir, amb una organització pròpia ben coneguda. De tota manera no era plenament autònoma ja que estava unida a la "col·lecta" de Perpinyà, per exemple quan s'esqueia el pagament del impost de la questia al rei, com el 1311. També alguns jueus tenien casa a les dues poblacions on desenvolupaven el negoci de prestadors.

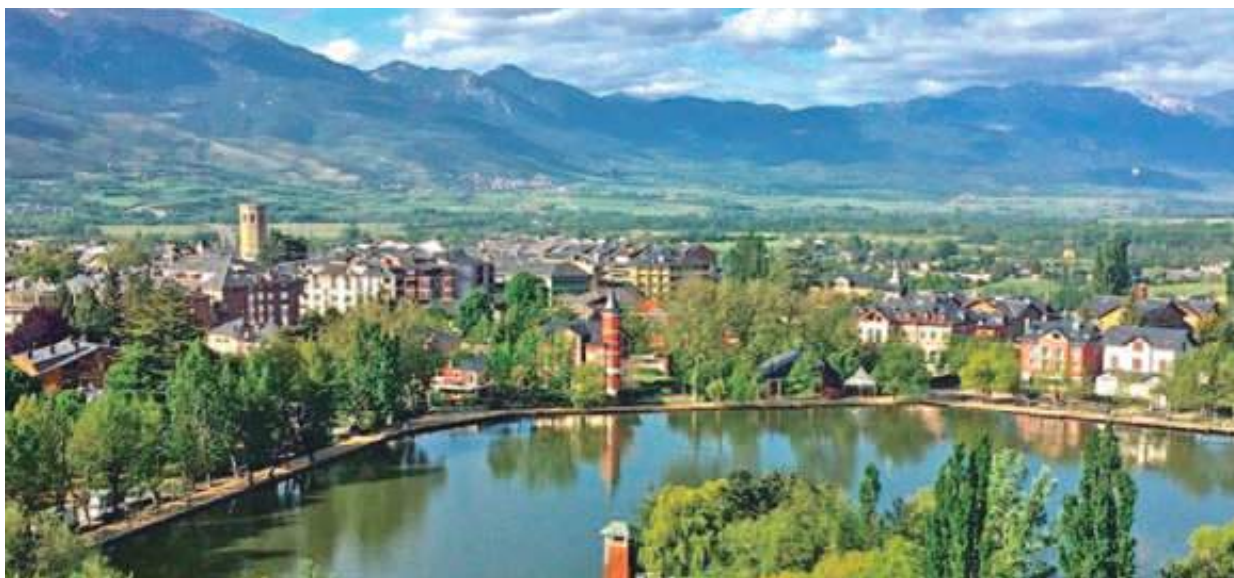
El creixement de la capital cerdana basat sobretot en la producció tèxtil afectà de forma paral·lela les dues comunitats, la cristiana i la jueva. Aquesta darrera disposava de tot el necessari: tenia la seua sinagoga-escola, el cementiri i els serveis normals de carnisseria i forn, i segurament la "mikvè" o piscina ritual. Constatem que progressa de tal manera durant el segle XIV que el 1380 el consell de l'aljama l'integraven 87 caps de casa, incloses les vídues. Els seus dirigents eren els

quatre secretaris assessorats per set homes procedents de l'esmentat consell i tenien tan poder que podien enviar un representant a tractar amb el monarca o solucionaven els problemes per mitjà dels oficials reials, com el veguer o un procurador especial.

Els jueus dedicats sobretot al crèdit agrícola, és a dir, al préstec de diners als pagesos al moment de la sembra, i també als cristians en general, no menyspreaven cap negoci a la mateixa població o als voltants. Es desplaçaven tant a la Seu d'Urgell com a altres pobles de les comarques veïnes, al Rosselló i al Conflent, on també existiren petites comunitats que no arribaren mai a tenir aljama; per exemple Vilafranca de Conflent, Ceret.

Un fet que demostra la riquesa i l'extensió del negoci dels jueus cerdans és la formació i el viatge a Puigcerdà d'un escamot d'urgellencs nombrós i armat decidit a liquidar-los. Abans d'arribar-hi ja féu desordres i excessos durant el mes d'agost de 1391, però els jueus cerdans s'havien refugiat al castell de Llívia. Fou un acte violent més durant el terrible episodi dels avalots d'aquest any a tot Catalunya. El rei Joan I ordenà la investigació i el processament de tots els implicats en avalots, sedicions o concitacions de pobles, ferides i morts, saquejos de béns i tota mena d'enormes crims, excessos i delictes comesos contra els jueus de la ciutat de la Seu d'Urgell, de les viles de Puigcerdà, Tremp i Guissona i altres llocs de la diòcesi urgellensa. Tot es resolgué amb composicions, és a dir, pagament de multes, mentre que en altres ciutats, com Lleida, el monarca féu ajusticiar els assassins.

Fou la fi de gairebé totes les comunitats, però les que sobrevisqueren varen malviure fins a la seva expulsió definitiva el 1492.

Cap a mitjants del segle XIII, Puigcerdà, el nucli més poblat i actiu de la Cerdanya, fou també lloc escollit pels jueus per establir-s'hi a negociar.

Conxita Mir. Universitat de Lleida

Quan va arribar el franquisme:

dones i repressió al Pallars

El retraïment en els afers públics a què havien estat sotmeses les dones només fou momentàniament trencat amb la proclamació de la República, el 14 d'abril de 1931. La dictadura les retornà a la llar. L'arribada de les tropes franquistes a Catalunya, la primavera del 1938, feu evident què significaria per a elles la "pau de Franco".

El general Antonio Sagardia Ramos amb Ramon Serrano Sunyer i Heinrich Himmler a Berlín.

El 3 d'abril, les tropes comandades pel general Yagüe entraren a la ciutat de Lleida, mentre el general Sagardia s'instal·lava al Pallars. Durant els nou mesos de front estable, a la zona ocupada començà a arrelar el "Nuevo Estado". Tot i això, al llarg de la barrera bèl·lica, limitada per la Noguera Pallaresa i el Segre, sabem que moltes dones mudaren el dol i el dolor per la resistència més o menys bel·ligerant contra el nou ordre.

Efectivament, junt al subministrament de roba i menjar als soldats que creuaven les línies enemigues, o d'esdevenir canals de comunicació familiars i amics separats pel front, unes quantes també sustentaren les xarxes d'informació organitzades per exèrcit republicà. Petites contribucions que l'enemic prengué com actes de sabotatge, convertint-

ne algunes en víctimes interposades, preses com a ostatges, quan no es podia arribar als homes.

Algunes d'aquestes foren executades a les cunetes i descampats oberts i enterrades en fosses obertes de manera primerenca a les valls pallareses. "Los lunares de Lleida" a que es referia el falangista de Reus, Josep Maria Fontana. També són ben presents en els sumariíssims d'urgència de primera hora, com es posa de manifest en els quadres de represaliades adjunts, els quals inclouen dones a les presons, previ consell de guerra, o patint les sancions de un Tribunal de Responsabilitats Polítiques, que afectaven al seu patrimoni en base a multes o incautacions patrimonials si no podien pagar-les. Igualment les dones es troben darrera les filferades que envoltaven els camps de refugiats francesos,

iniciant-se per a moltes d'elles un exili de per vida. Algunes van acabar el seu periple en algun camp de concentració d'Alemanya per la seva pertinença activa en la resistència contra l'invasor nazi de França. Encara avui hi ha una supervivent pallaresa del camp de Ravensbrück, Conxita Grangé Beleta, nascuda, en 1925 a Espui i objecte d'un homenatge de gran ressò com el que se li va retre el passat 26 de juliol a la Central de Capdella (veure article de Josep Cavet en aquesta mateixa secció). Patim encara un buit historiogràfic important sobre l'exili republicà a França que no facilità detectar altes casos de característiques semblants, ni tampoc calibrar bé l'impacte a nivell local que aquest ocasionà.

En qualsevol cas, l'historiador Manel Gimeno explicà ja en 1987, al seu llibre "Revolución, guerra i repre-

sión al Pallars (1936-1939), la importància de les mesures repressives que afectaren a les dones de l'interior, sense oblidar aspectes com les evacuacions o els càstigs humiliants com el rapat o la ingesta forçada d'oli de ricí. Uns rituals amb clares connotacions sexuals, en un context de control estricte d'una moralitat pública i privada exercit amb la venia de l'Església i les forces vives arreglades amb el nacionalcatolicisme. Encara avui queda record del cas d'unes dones d'Esterrí d'Àneu, al Pallars Sobirà, rapades i pintades de vermell i passejades pel mig del poble.

I la memòria tampoc oblidada les dones que romangueren a les llars d'arreu del país, aprenent a resistir – un mot que lliga amb femení – com feren les pallareses que l'escriptora trepolina Maria Barbal sabé personalitzar en la Conxa de Pedra de Tartera, una obra que encara amb encert les conseqüències de la violència franquista patida en silenci, com expressió d'una altra forma repressiva imposada pel règim.

Mai podem identificar a la majoria d'aquestes dones. Tot just coneixem les que caigueren en les operacions de càstig col·lectiu i indiscriminat, dels primers moments. De les vuit pallareses executades, set procedien de la Guingueta d'Àneu – quatre d'Escaló, una d'Unarri i dos d'Escalari –, mentre una altra procedia de València d'Àneu. Gairebé un terç del total de les dones afusellades per la Dictadura a la província de Lleida. Fa anys que, gràcies a Manel Gimeno, coneixem les circumstàncies de la seva mort, mentre altres víctimes sotmeses a una repressió menys cruenta tot just se'ns han començat a manifestar a mesura que el consells de guerra del franquisme s'han fet més accessibles.

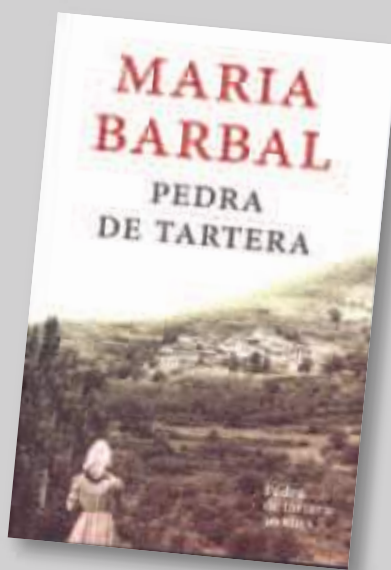
L'any 1938, un sumari col·lectiu en el que apareixen implicades més de quaranta persones, ens parla d'una veïna d'Albesa (la Noguera), condemnada a reclusió perpètua per un delictes d'espionatge, i d'unes pallareses de Montcortès (Baix Pallars) – Maria Andreu Montané i Maria Roig Miró – amb les que tenia relació, que al seu torn foren acusades de participar en una xarxa del SIEP (Servei d'Intel·ligència de l'Exèrcit Popular) que s'estenia

El primer llibre que estudià la repressió al Pallars, de Manuel Gimeno, editat el 1987.

per Albesa, Palau de Noguera, Tremp, Sant Salvador de Toló, Alòs de Balaguer o Artesa de Segre. Explorant sumaris com aquest apareixen entre la documentació reunida altres noms de dones sospitoses que segurament també fora interessant resseguir.

Sens dubte els lligams familiars expliquen el compromís de la majoria d'elles en les xarxes republicanes d'informació, el qual requeria la implicació de vells i dones. Però si ens aturem només en els sumaris militars incoats a dones del Pallars Sobirà, trobarem casos rellevants a Rialp, Esterrí d'Àneu i

Portada de l'edició especial del 30è aniversari del llibre de Maria Barbal Pedra de Tartera.

Soriguera, amb dones sentenciades a llargues penes de reclusió. Hi ha casos com el de Emilia Baró de Peramea, qualificada com una dona "extremadament perillosa", posada al mateix nivell de perillositat que el seu pare i el seu germà. No obstant això, se la condemnà només a detenció domiciliària en raó "de estar criando un hijo de cuatro meses enfermo". La benevolència vers les dones fou una actitud mostrada en moltes ocasions pels tribunals militar que optaren, sovint, quan de dones es tractava, pel sobreseïment provisional o l'absolució, cosa que no estalviava l'aplicació d'accessòries múltiples. A Maria Pedrico de la Vall de Cardós, detinguda amb el seu germà i home – Antoni Gabriel Bohi, un reputat "dirigent marxista" de la zona, en opinió de les autoritats judicials del moment – se l'acusà de col·laborar amb una xarxa "diabòlica" que connectava Ribera de Cardós amb Lleida i el Principat d'Andorra. El testimoni d'un veí de pro, declarant que era "...persona de gran inteligencia natural...sin que nunca haya tenido intervención ni significación política", no evità, però, que fos enviada lluny del seu poble. De fet, el gruix de les evacuacions estava constituït per dones, com resta ben palès a la convocatòria adjunta, feta un dia de l'any 1938 i referida a les persones que havien de comparèixer "a las 7 en punto a la sala del Café de España", que havien de ser deportades. D'un total de dotze persones, només hi havia un home.

Entre les dones de Montcortès, acusades d'auxili a la rebel·lió, figura la mestra Conxa Mor, "marxista perillosa" –deien–, amb una conducta "de las más repugnantes por todos los conceptos". Especialment – deien – perquè induïa de l'escola a les joves del municipi a l'acció resistencialista.

És ben cert que de les dones que hem pogut localitzar – 51 del Pallars Sobirà i 57 del Pallars Jussà – no totes foren condemnades, però el simple inici d'un expedient, generà, en el context de terror de postguerra, l'efecte paralitzant perdurable cercat per les autoritats. Per això mateix, desitgem que les llistes aportades resultin fructíferes a l'hora d'iniciar possibles estudis més acurats.

DONES REPRESSALIADES AL PALLARS SOBIRÀ

Cognoms, nom	RESIDÈNCIA	Tipus	Acusació, Pena	R	J	M	E	C
BOTELLE GASEN, CONCEPCION	Alàs	Consell de guerra	Rebel·lió militar. Vuit anys i un dia d' inhabilitació		X			
CASTELLÀ CASTELLÀ, ELVIRA	Alàs	Diligències prèvies	Act. revolucionària. Sense declaració de resp.		X			
NUS JORDANA, CONSUELO*	Alàs	Sospitosa, desafecte al règim	Depuració de funcionari		X			
SOLDEVILA, GERMANA	Alt Àneu	Deportada						
GINESTA RIBÓ, NATIVITAT	Escalari (la Guingueta)	executada				X		
RIBÓ MILLA, MARIA	Escalari (la Guingueta)	executada				X		
BARDINA PEIRÓ, JOANA	Escaló (la Guingueta)	executada				X		
PEIRÓ, MARIA	Escaló (la Guingueta)	executada				X		
RIUS, PAULA	Escaló (la Guingueta)	executada				X		
TICO, RITA	Escaló (la Guingueta)	executada				X		
PRAT PARRAMON, ROSA	Espot	Consell de guerra	Rebel·lió militar. Absoluta		X			
VIDAL PANÉ, MERCEDES*	Espot	Sospitosa, desafecte al règim	Depuració de funcionari		X			
MOGA CASTELLARNAU, MARIA	Esterrí d'Àneu	Consell de guerra	Adhesió/Auxili. Dotze anys i un dia		X			
SITGES ELIAS, FRANCISCA	Farrera	exili						
COMA COLL, FIDELIA	Geri de la Sal (Baix Pallars)	T. Responsabilitats polítiques			X			
MONTANER PUBLI, PCA JACINT LUCIA	Geri de la Sal (Baix Pallars)	exili						
OUDET DE LAMOGA NIEVES	Geri de la Sal (Baix Pallars)	exili						
TEIG SOLER, MARIA	Gil (Alt Àneu)	T. Responsabilitats polítiques			X			
VIDAL GINESTA, ANTONIA	Gil (Alt Àneu)	T. Responsabilitats polítiques			X			
MARTÍ SANTURJ, MARIA	Llavorsí	T. Responsabilitats polítiques			X			
ROSELL BALANYÀ, MATILDE	Llavorsí	T. Responsabilitats polítiques			X			
ANDREU MONTANÉ, MARIA	Montcortès (Baix Pallars)	Consell de guerra	No consta. Absoluta		X			
MOR AYSURIGUE, CONCHA	Montcortès (Baix Pallars)	Consell de guerra	No consta. Suspensió		X			
ROIG MIRÓ, MARIA	Montcortès (Baix Pallars)	Consell de guerra	No consta. Absoluta		X			
SIBIS FONT, CONCEPCION	Montcortès (Baix Pallars)	Consell de guerra	No consta. Sobreseïment		X			

Fonts: elaboració pròpia a partir de C.MIR, A.Rafael Cots, G.Ramon Molins. Tenien nom, víctimes de la repressió franquista a les terres de Lleida (1938-1963); Llista de Reparació Jurídica de les Víctimes del Franquisme (1938-1978), publicada en xarxa per l'Arxiu Nacional de Catalunya (ANC) <http://anc.gencat.cat>; Informació sobre Procediments Judicials Militars facilitada pel Tribunal Territorial Tercer (Barcelona)

AGULLÓ DÍEZ, EMILIA	Peramea (Baix Pallars)	T. Responsabilitats polítiques				X		
BARÓ AGULLÓ, EMILIA	Peramea (Baix Pallars)	Consell de guerra	No consta. Sobreseïment			X		
DIU FARRÉ, ANTONIA	Rialp	Consell de guerra	No consta. Sobreseïment			X		
ESPASA SALA, JUSTA*	Rialp	Sospitosa, desafecte al règim	Depuració de funcionari			X		
FREIXA VIDAL, DOLORES	Rialp	Consell de guerra	Rebel·lió militar. Sobreseïment			X		
GASET RAPEL, CONCEPCION	Rialp	Consell de guerra	Rebel·lió militar. Sobreseïment			X		
JAUMOT GASET, TOMASA	Rialp	Consell de guerra	Rebel·lió militar. Sobreseïment			X		
JAUMOT PERET, DOLORES	Rialp	Consell de guerra	Rebel·lió militar. Sobreseïment			X		
LAFORGUE SANS, HERMENIA	Rialp	Consell de guerra	Rebel·lió militar. Sobreseïment			X		
NUS TEIRA, MARCELINA	Rialp	Consell de guerra	Rebel·lió militar. Sobreseïment			X		
PAU MORGÓ, ANTONIA*	Rialp	Sospitosa, desafecte al règim	Depuració de funcionari			X		
SEMENO PAGES, LUISA	Rialp	Consell de guerra	Adhesió/Auxili/Incitació. Dotze anys i un dia			X		
SENALLE PAGES, MARIA	Rialp	Consell de guerra	Rebel·lió militar. Sobreseïment exili			X		
SENPAU MÉS, JOSEFA	Rialp	Consell de guerra	Rebel·lió militar. Sobreseïment			X		
TOMASA CARRERAS, MARIA	Rialp	Consell de guerra	Adhesió/Auxili/Incitació. Dotze anys i un dia			X		
PAÜLS PEDRICO, RAIMUNDA	Ribera de Cardós	Consell de guerra	Rebel·lió militar. Absoluta i dos mesos			X		
PEDRICO NINOU, MARIA*	Ribera de Cardós	Espionatge				X		
VILADRIKH AIBET, FRANCISCA	Soriguera	Consell de guerra	Adhesió/Auxili/Incitació. Dotze anys i un dia			X		
COIGNARD REPUSARD, ANDREA	Sort	T. Responsabilitats polítiques				X		
FRANCESCA TOMÁS, PILAR	Sort	Consell de guerra	Adhesió/Auxili/Incitació. Absoluta			X		
LLARAS VILADOMAT, ADRIANA	Sort	Consell de guerra	Rebel·lió militar. Sobreseïment			X		
SOLER PERUCHO, MATILDE	Sort	T. Responsabilitats polítiques				X		
TOMÁS MARTÍ, ROSA	Sort	Consell de guerra	Rebel·lió militar. Absoluta			X		
FABREGAS ALDOSA, TERESA*	Tivissa	Sospitosa, desafecte al règim	Depuració de funcionari			X		
BARROS MAURE, MARIA	Unarri (la Guingueta)	executada				X		
COMENGE FORTET, GERTRUDIS	València d'Àneu	executada				X		
TOTAL: 51						31		3

RP: Tribunal de Responsabilitats Polítiques; JM: Justícia Militar; EXEC: Executada

(*) Dones que no apareixen a la Llista de Reparació Jurídica de les Víctimes del Franquisme (1938-1978), però amb expedient obert per part de la justícia militar, consultable a l'Arxiu Territorial Tercer. Aquest és un cas general que afecta a les funcionàries, principalment mestres, sotmeses a procés de depuració. Maria Pedrico Ninou, tot i no constar a cap de les actualitzacions de les llistes de reparació publicades pel ANC (2017, 2018 i 2019), durant les diligències militars va ser acusada de pertànyer a una xarxa d'espionatge que connectava Lleida amb la Ribera de Cardós i Andorra

DONES REPRESSALIADES AL PALLARS JUSSÀ

Cognoms, nom	RESIDÈNCIA	Tipus	Tipus acusació. Pena	T R P	J M E
ANELL BOIX, MARIA	Abella de la Conca	Consell de guerra	Adhesió/ Auxili / Incit. Arxiu	X	X
CID COSIDO, PILAR*	Abella de la Conca	Sospitosa, desafecte al règim	Deportació de funcionari		X
MONTELO GENE, BARBARA	Abella de la Conca	Consell de guerra	Rebel ió militar. Sobrescim	X	X
VILELLA FAIDELLA, MARIA	Abella de la Conca	Consell de guerra	Rebel ió militar. Sobrescim		X
BRESCÓ TERRE, MARIA	Clia, la (St. Esteve de la S.)	Exili			
TERRE LACAYO, PILAR	Figuerola d'Orcu (Isona i C. Dellà)	Exili			
RAMONEDA CAMARASA, CARMEN	Gavet de la Conca	Exili			
RAMONEDA CAMARASA, CONSUELO	Gavet de la Conca	Exili			
RAMONEDA CAMARASA, MARIA	Gavet de la Conca	Exili			
SABRI HUGUET, ANGELA*	Gavet de la Conca	Sospitosa, desafecte al règim	Deportació de funcionari		X
AMORÓS BURTRAN, CONCEPCION	Isona i Conca Dellà	Exili			
CORONA SAURINA, RAMONA*	Isona i Conca Dellà	Sospitosa, desafecte al règim	Deportació de funcionari		X
FABA ENSENAT, JOSEFA	Isona i Conca Dellà	Exili			
FONTELLES TERRE, MERCEDES	Isona i Conca Dellà	Exili			
GRASA BOIXAREU, ROSA*	Isona i Conca Dellà	Sospitosa, desafecte al règim	Deportació de funcionari		X
SIBAT FABAT, JOSEFA	Isona i Conca Dellà	Exili			
SIBAT FABAT, MILAGROS	Isona i Conca Dellà	Exili			
MUNICH SOLER, MARIA	Mont-roí (Torre de Cabdella)	Consell de guerra	Rebel ió militar. Absoluta		X
CASES CASET, FRANCISCA	Poble de Segut, la	Dil. prèvia	Adhesió/ Auxili / Incit. Sense declaració resp.		X
FELIU MAÑANET, MANUELA*	Poble de Segut, la	Sospitosa, desafecte al règim	Deportació de funcionari		X
FUERTES DE GERAL, CARMEN DOLORES*	Poble de Segut, la	Sospitosa, desafecte al règim	Deportació de funcionari		X
FUERTES DE GERAL, MARIA DOLORES*	Poble de Segut, la	Sospitosa, desafecte al règim	Deportació de funcionari		X
MATEU RIBG, MARIA*	Poble de Segut, la	Sospitosa, desafecte al règim	Deportació de funcionari		X
IGLESIAS MAY, RAMONA	Sant Adrià (Tremp)	Exili			
ARMENTE COLOMINA, SOLEDAD	Sant Esteve de la S.	Consell de guerra	Rebel ió militar. Sobrescim		X
FUSTE CODORNIU, TERESA	Sarroca de Bellera	Consell de guerra	Rebel ió militar. Sobrescim		X
AGUILAR ERTA, JOSEFA	Talamanca	Consell de guerra	Adhesió/ Auxili / Incit. Sis anys i un dia	X	X
MILIAN MOLES, MARIA PILAR*	Talamanca	Sospitosa, desafecte al règim	Deportació de funcionari		X
NAVARRA CUCHI, ANTONIA	Talamanca	Consell de guerra	No consta. Absoluta		X
CASTELL GALLART, TRINIDAD	Torre de Cabdella, la	Consell de guerra	Altres. Sis anys i un dia de presó		X
CIVIS PORTA, MONTSERRAT	Torre de Cabdella, la	Consell de guerra	Altres. Absoluta		X
VELETA (GRANGE), CONCHITA	Torre de Cabdella, la	Deportada			
ABELLA MESTRE, ADELINA*	Tremp	Sospitosa, desafecte al règim	Deportació de funcionari		X

BARCEL GASET, VENERANDA	Tremp	Consell de guerra	Rebel ió militar. Absoluta		X
BARÓ DELGER, CONCEPCION	Tremp	Consell de guerra	Rebel ió militar. Sobrescim	X	X
CARDONA VIU, INES	Tremp	Consell de guerra	Adhesió/ Auxili / Incit. Sis mesos i un dia		X
CASTELLS PONS, MARIA	Tremp	Consell de guerra	Rebel ió militar. Absoluta		X
CODO NANDO, JULIA	Tremp	Exili			
COLLIGROS CAPDEVILA, PALMIRA	Tremp	Consell de guerra	Rebel ió militar. Sobrescim		X
CUNY REYES, ANA	Tremp	Consell de guerra	Rebel ió militar. Absoluta		X
ESPIÑA PUOL, JULIA*	Tremp	Sospitosa, desafecte al règim	Deportació de funcionari		X
ESPOT ARMENGOL, ANTONIA	Tremp	Consell de guerra	Adhesió/ Auxili / Incit. Sis anys i un dia		X
GELONCH ROCA, ANITA**	Tremp	Esplonatge	Reclusió perpètua		X
LÓPEZ FELIU, JOSEFA*	Tremp	Sospitosa, desafecte al règim	Deportació de funcionari		X
MIRET GASET, MERCEDES	Tremp	Consell de guerra	Adhesió/ Auxili / Incit. Sis mesos i un dia		X
MOGAMAÑANET, DOROTEA	Tremp	Consell de guerra	Rebel ió militar. Sobrescim		X
PARESI QUINTANA, MARIA*	Tremp	Sospitosa, desafecte al règim	Deportació de funcionari		X
PONS MORA, JULIA*	Tremp	Consell de guerra	No consta. Sobrescim provisional		X
RAMONEDA AGUILAR, MARIA	Tremp	Consell de guerra	Adhesió/ Auxili / Incit. Mort	X	X
RAMONET GUILLEN, MARIA	Tremp	Consell de guerra	Adhesió/ Auxili / Incit. Sis anys i un dia		X
ROCA TOLÓ, ANTONIA	Tremp	Consell de guerra	Altres. Vint anys i un dia de reclusió		X
SELVIS TUNISASTRE, ROSALIA	Tremp	Consell de guerra	Rebel ió militar. Sobrescim		X
SERRADO VILANOVA, MARIA	Tremp	Consell de guerra	Rebel ió militar. Absoluta		X
SOCARÓ PRIO, JOSEFA	Tremp	Exili			
SOLANA ALEGRET, PILAR	Tremp	Consell de guerra	Rebel ió militar. Absoluta		X
SORIGUÉ FALGUERA, ROSA	Tremp	Consell de guerra	Rebel ió militar. Sobrescim		X
VILALTA PLA, MARIA	Tremp	Consell de guerra	Rebel ió militar. Absoluta		X
TOTAL: 57***				7	41

RP: Tribunal de Responsabilitats Polítiques; JM: Justícia Militar; EXEC: Executada

Fonts: elaboració pròpia a partir de C.MIR, A.Rafael Cots, G.Ramon Molins. Tenien nom, víctimes de la repressió franquista a les terres de Lleida (1938-1963); Llista de Reparació Jurídica de les Víctimes del Franquisme (1938-1978), publicada en xarxa per l'Arxiu Nacional de Catalunya <http://anc.gencat.cat>; Informació sobre Procediments Judicials Militars facilitada pel Tribunal Territorial Tercer (Barcelona)

(*) Dones que no apareixen a la Llista de Reparació Jurídica de les Víctimes del Franquisme (1938-1978), però amb expedient obert per part de la justícia militar, consultable a l'Arxiu Territorial Tercer. Aquest és un cas general que afecta a les funcionàries, principalment mestres, sotmeses a procés de depuració. En el cas de Júlia Pons Mora, no es consta la raó de la seva exclusió.

(**) A la llista de Reparació Jurídica de les Víctimes del Franquisme figura com "Jolonch".

(***) Degut a la darrera depuració de dades hi figura una dona menys que a Tenien nom... (op.cit.)

Dones, pagesia i muntanyes en moviment

En les últimes dècades, les societats pirinenques tradicionals han estat sotmeses a gran canvis socioeconòmics i ambientals que han modificat radicalment les muntanyes i els models d'organització de la família i la comunitat. De les converses amb dones pastores, ramaderes, formatgeres i artesanes de la llana, de famílies locals i neo-rurals, joves i més grans, he pogut capturar la seua mirada sobre aquests canvis i la seua vida com a dones pageses d'alta muntanya.

Traginant l'herba amb els arguets. Fons Eduard Mulà. Espot 1965.

Federica Ravera. Càtedra d'agroecologia i sistemes alimentaris, UVic-UCC

Fotos: David Tarrasón

El llegat de la dona pallese: pal de paller invisible de l'esfera domèstica i productiva

En el sistema jerarquitzat i desigual de la societat pirinenca agro-ramadera tradicional basada en la Casa, com unitat reproductiva i productiva, el paper de la dona era subordinat, invisible i sobreca- rregat, tal i com recull el monogràfic sobre la dona al Pirineu publicat a la revista Àrnica l'any 1996, i més recentment la publicació "El riu de les dones" (2013), a partir de les converses amb padrines: "Les dones eren unes esclaves: l'home feia la seua feina, i la dona doble, a casa i fora." Amb la mecanització i la intensifi- cació de l'explotació lletera iniciada als anys '60, l'home, els animals i el cicle productiu s'apropen a la casa i les activitats "d'ajuda", a càrrec de les dones, i profundament desvalo- ritzades, augmenten. Amb la crisi del sector agro-ramader, l'arribada del turisme i la terciarització de l'e- conomia pallese als anys '90, les muntanyes passen a ser de proveï- dores d'aliments i cultura a proveï- dores de paisatges i força de tre- ball assalariat. Les muntanyes comencen a emboscar-se, els pobles es despoblen i el sector agro-ramader es masculinitza, donat que les dones han de migrar o buscar altres oportunitats de fei- na fora de la casa. La dona s'allibe- ra però deixa de ser el fil de trans- missió d'identitat i coneixement.

Detall del primer dossier Nabius
El treball de la dona al Pirineu
realitzat per Solé Jiménez i
Isabel de la Parte.

Pràctiques de cada dia per revertir estereotips i discriminació

Com conseqüència dels canvis esmentats, es van instaurar uns estereotips d'un món rural d'alta muntanya masculí, sense cultura, empobrit, del qual s'havia de fugir i renegar per tal d'entrar en una socie- tat contemporània, de cultura predominantment urba- na. Ser dona, pagesa i d'alta muntanya amplificava aquesta visió discriminatòria.

Les històries de les dones, avui, al Pallars Sobirà i les seues motiva- cions per haver escollit quedar-se i viure a pagès son diverses. Malgrat això, en l'exercici del seu ofici, la mayo- ria de les dones convergeixen a tren- car amb els estereotips sobre un ofici "d'homes i per homes". Les converses amb elles donen exemples de resistència a la masculinitat i al mas- clisme: "és mal vist que jo dugui mono, porti el tractor, faci feines d'ho- mes", "Nena, no podràs sola. Hauries de buscar-te un marit. I si em deixen provar?", "Noc soc la filla de, la germa- na de, la dona de...", "Tinc mans des- cuidades perquè cuidem la terra i els animals".

Les dones de muntanya, avui, no accepten la imatge de la dona pasto- ra en un paisatge bucòlic i de postal, des de la mirada urbana, i per altra banda saben que han de apoderar- se i alliberar-se de la imatge de la dona "tot terreny".

Reflexions en femení, sobre el que pot aportar una dona a la ramaderia, apunten a més a una nova forma de treballar, sense violència, i amb paciència i empatia cap als animals: "moltes vegades tenim un llenguatge molt sexista (...), podríem evitar dir contra als animals tantes bestialitats"; "Les dones sabem que és parir, per això tenim més paciència i més cura en els parts".

Mònica Balaguer transformant la llet a la formatgeria Girola de València d'Àneu. Tota una delicadesa gastronòmica.

La dona entre guardiana del coneixement ecològic tradicional i innovadora

Preservar la ramaderia extensiva d'alta muntan- ya, i els coneixements agroramaders, significa defen- sar una producció d'aliments sans, prevenir els incen- dis, conservar els ecosistemes de pastures i la seua capacitat de respondre al canvi climàtic proveint ser- veis a la societat, com per exemple l'emmagatzemat- ge de carboni i aigua, el manteniment de la biodiversi- tat genètica de races autòctones, florística i d'espècies pol·linitzadores i dispersores de llavors.

La dona des de sempre ha estat la transmissora de mares a fills del coneixement tradicional, lligat a la terra (hort de casa i ús de herbes medicinals), als ani- mals i les cures, l'alimentació (matança d'animals, receptes, producció de formatge i conserves, etc.), les oracions, i en general la cultura local agroramadera: "Això és un regal que us fa la mare. Tot això que us ensenyo." diu Glòria Espot, de casa Toni de Burg. Ben

Montse Barado de Sorpe, delimitant
espai per a les eqües.

lluny d'una qüestió merament folklòrica, reconèixer aquesta funció és donar un lloc a la dona pagesa, baluard d'identitat, i de continuïtat del món rural.

Al mateix temps, les dones demostren ser agents de canvi i innovació en els models productius i econò- mics, en l'ús de tecnologia i noves formes d'organitza- ció del treball. En molts casos son les dones a diversi- ficar les entrades econòmiques familiars amb projectes de transformació i comercialització directa, que tanquen els cicle productius, com es l'elaboració de formatge artesà, els obradors i la valorització de la llana de l'Obrador Xisqueta, o projectes innovadors que miren a integrar-se al sector turístic, com son les cases rurals, l'adopció d'una ovel·la o "viure l'ofici per un dia". Aquests projectes valoritzen la qualitat de productes, les races locals i una cultura de la sosteni- bilitat, i busquen redefinir la relació amb el consumidor i la cultura urbana.

(Re)visitar les relacions de gènere amb una nova mirada

Les relacions de gènere a la família, en la comu- nitat i el sector també estan canviant, amb la creació d'empreses i associacions familiars, on la dona parti- cipa amb coresponsabilitat de les feines, o està al capdavant de les explotacions. Aquest nou rol, recon- ceptualitza aquella mirada social de la dona com "aju- dant" que havia tret importància al seu treball, desva- loritzant-ne el seu paper.

Davant del model de gestió individualista del pas- sat, que, amb el pas del temps, es va establir a la societat pirinenca, reforçat pel sistema d'ajudes de la política agrícola comunitària que va debilitar les comunitats i el sector, es veu la necessitat de defen- sar la gestió comunitària de la terra i dels recursos, els espais d'ajuda mútua i de trobada, que tradiciona- lment son una resposta adaptativa a les dures condi- cions d'aquest món de muntanya. És el que em comenta Montse Barado de Casa Armengol de Sorpe en un dinar de diumenge als pasturatges de muntan- ya amb diverses famílies ramaderes de la mancomuni-

tat de les Valls d'Àneu: "No es perquè siguis dona que necessites la comunitat, sinó que és important en aquest ofici".

Preservar la gestió del que és comú podria revitalitzar el territori i fer sostenibles nous projectes de ramaderia? Mònica Balaguer de casa Metó i Victòria Vilalta de casa Serraire ambdues de València d'Àneu amb el títol d'arts i forestal respectivament, van arribar com neo-rurals i es van casar amb nois que, malgrat exercir altres oficis, tenien la passió per tornar a tenir animals. Elles, que mai havien pensat ser ramaderes, van ser el motor per iniciar l'activitat. A l'estiu porten junts el ramat a la muntanya, en un dels re-agrupaments organitzats per poder conviure amb l'ós. Comparteixen pastor, com es feia tradicionalment, treballs, l'esmorzar i inquietuds sobre com es podrien redefinir els moviments del bestiar per salvar les muntanyes de l'abandonament. "La clau està a compartir. Vaig tenir un finançament per obrir l'obrador de carn, estaria bé que, passats els 5 anys, es pugui compartir aquest servei amb altres" m'explica Mònica. Un exemple d'això el trobem també amb la Gavassenca (Gavàs), un projecte de cooperativisme agrari, recentment traspassat a dues dones i dos homes que han agafat el relleu d'una explotació de cabres ecològiques i formatgeria per tal de produir col·lectivament.

La presència de dones, moltes d'elles joves que

Victòria Vilalta de València d'Àneu alletant corderets.

han estudiat fora i han tornat per decisió pròpia al capdavant de les explotacions o ocupant càrrecs de responsabilitat en organitzacions, per exemple a la Presidència de la Vaca Bruna del Pallars o a la junta de l'associació d'egües pirinenques, està obrint noves bretxes i oportunitats per un relleu generacional del sector en femení: "un sector que hauria de canviar, de mobilitzar-se més, de treure el cap i la veu, i no només anar fent, tornar a fer veure que amb companyonia i col·laboració es pot molt", comenten quasi amb les

mateixes paraules, Jordina Casimiro de casa Sintet d'Alins i Anna Vidal de casa Quimet de Vilamur.

També es desdibuixen nous espais d'apoderament. En els últims dos anys es van crear noves xarxes, on la comunicació passa per facebook i whatsapp. Experiències com les Dones del món rural per algunes i Ramaderes de Catalunya per altres, són noves comunitats de pertinença, una extensió dels espais d'expressió i altaveu d'informació i d'ajuda mútua i suport emocional, més enllà de la família i el territori i amb el tret característic de ser composta només per dones: "Ens passem coneixements que també està molt bé... no només d'ovelles, sinó d'accés a la terra, de coses varies... i també si alguna ha tingut un mal dia... és de suport". Sí, això en aquest grup n'hi molt", diu Anna Planas de casa Perales de Llessui.

Anna Vidal de Vilamur, presidenta de l'Associació de la Vaca Bruna amb la seua padrina. Indubtable transmissió d'uns coneixements a punt de perdre's.

Vista general del Jardí de Roques.

José López. Geòleg i inspirador del Jardí de Roques.

Una gran lliçó natural

Si passeu per la carretera (N260) que comunica el Pallars Sobirà amb l'Alt Urgell (de Sort a La Seu d'Urgell), la medieval Vall de Siarb i abans d'atènyer el Port del Cantó (1728 m), arribareu al petit poble de Rubió, el poble habitat més alt (1678 m) de tota Catalunya. En aquest indret, gairebé just amb la confluència del poble, a mà dreta, trobareu un parell d'edificis i una zona d'aparcament. Un d'ells es el restaurant de Rubió, propietat de l'Ajuntament de Soriguera i, al seu costat, un altre edifici, actualment tancat, però destinat a la creació del "Centre de Descoberta dels Ciències de la Terra".

Aquet Centre disposarà de dues àrees ben definides, un espai interior museístic i interpretatiu, i un espai exterior, el "Jardí de Roques".

Els principals objectius de tot aquest complex del Centre de Descoberta són:

1. Centre d'Informació del Parc Natural de l'Alt Pirineu, a la seua entrada més meridional, i de l'oferta cultural i turística del Municipi de Soriguera.
2. Centre instructiu sobre la riquesa geològica, geomorfològica i paleontològica del Parc Natural de l'Alt Pirineu, i en especial de la Vall de Siarb.
3. Exposició de mostres de diferents formacions rocoses, icni-

Inauguració, amb presència del Director General de Medi Natural, de l'Alcalde del Municipi de Soriguera, del President de la Junta Rectora del PNAP i del Director del Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

tes (petjades) i d'altres tipus de fòssils presents al Parc Natural.

4. Interpretació i descoberta de les diverses disciplines de les Ciències de la Terra dintre del context regional i del Parc Natural.

Des de principis del 2015 se està treballant en la construcció i organització del Centre de Descoberta, en dos fases successives; la primera el propi "Jardí de Roques" i, la segona, la part museística i interpretativa a l'interior de l'edifici.

Plafó informatiu, la calcària "griotte" del Devonià (360-415 milions d'anys).

Actualment, lo “Jardí de Roques” està ja en ple funcionament, es va inaugurar el juny del 2018 amb la presència de representants de l'Ajuntament de Soriguera, la Universitat Autònoma de Barcelona, l'Institut Català de Paleontologia i amb els veïns i geòlegs del municipi.

El “Jardí de Roques” ens mostra de forma representativa les diferents formacions rocoses del Parc Natural de l'Alt Pirineu.

Però, abans d'entrar-hi, entreneu-vos alguns minuts llegint la informació que el “Pep Picapedres” ens proporciona sobre el que veurem seguidament.

El Pep ens explica com podem enfocar la visita per fer-la més amena, profitosa i instructiva. La passera de fusta, a part de fer totalment accessible una volta agradable pel jardí, serveix per mostrar-nos el sentit que s'ha de prendre per tal de moure'ns a través del temps geològic. En pocs passos podrem avançar milions i milions d'anys tot descobrint les roques que es poden trobar en la zona del Parc, de les més anti-

gues a les més modernes. A mesura que anem avançant pel recorregut que ens marca la passera podrem observar les mostres i fixar-nos en els plafons informatius individuals per cada roca de la qual trobarem una petita descripció amb curiositats diverses i n'observarem també la seua representació en l'extensió del Parc.

A més a més de veure sobre la passera les marques dels milions d'anys que situen cronològicament la formació de les roques, trobarem símbols que ens informaran dels esdeveniments a destacar, com són l'aparició dels diferents tipus de vida (el insectes, crustacis, rèptils, etc.) i els períodes vitals (amb els seus percentatges d'extinció d'espècies) que van ocórrer en aquest passeig de quasi bé 300 milions d'anys. Fixeu-vos en la gran liquidació que hi va haver en el trànsit entre el Permià i el Triàsic, fa mes o menys uns 250 milions d'anys, en què van desaparèixer el 95% dels espècies marines i mes del 70% dels terrestres!

El Pep també ens narra com al Parc Natural de l'Alt Pirineu trobem el resultat de l'extraordinària diversitat de processos geodinàmics

interns i externs que ha sofert el planeta des dels seus orígens i que es remunten al voltant dels 4.500 milions d'anys (Ma).

Les roques sedimentàries més antigues de Catalunya afloren al Parc Natural de l'Alt Pirineu amb sèries molt potents, de l'ordre de milers de metres. El registre sedimentari de la zona engloba els períodes des de l'Edicardià (més de 540 Ma) fins a finals del Triàsic (fa 200 Ma), incloent-hi també materials més moderns del Neogen, resultat de processos actius i glacials més actuals (des dels 10 Ma fins a l'actualitat). Aquests 340 milions d'anys queden representats per diferents roques que indiquen quin ambient predominava en cadascuna de les edats (mar, platja, riu...).

Passegeu-vos, sense pressa, llegiu els plafons informatius amb interès per cadascuna de les 12 mostres de roques dels diferents períodes geològics i aprofiteu la visita amb tranquil·litat, sempre sense sortir-vos de la passera de fusta, ni tocar les roques. Gaudiu del Jardí de Roques!! Aprofiteu aquesta gran lliçó natural.

Visitants de totes edats i nacionalitats.

Maite Arilla. Investigadora de l'Institut Català de Paleoeccologia humana i Evolució Social (IPHES).

Codirectora de les excavacions arqueològiques a La Cova de les Llenes i a la Cova dels Tritons.

Primers assentaments humans als Pirineus:

La Cova de les Llenes i Els Neandertals

a) Localització de la cova de les Llenes al Congost d'Erinyà.
b) Vista de la boca de la cavitat.

Les dinàmiques poblacionals de fluxos i refluxos han estat constants durant tota la història de la humanitat. Aquests fenòmens es manifesten a nivell arqueològic en forma d'ocupacions, abandonaments i reocupacions dels diversos territoris, canvis culturals, substitució de poblacions o extincions, entre d'altres. Atesos els constants canvis climàtics a escala global amb les conseqüents transformacions dels paisatges i de les associacions biològiques durant la Prehistòria més antiga, aquests processos semblen haver estat freqüents. Un dels exemples més conegut és la desaparició dels Neandertals a Europa i el seu reemplaça-

ment per les poblacions d'humans anatòmicament moderns procedents de l'Àfrica a finals de l'Estadi Isotòpic 3 i inicis del 2 (40-30ka).

A nivell geogràfic això provoca una representació desigual del registre arqueològic entre aquells territoris proclius a mantenir poblacions humanes constants i aquelles àrees que, per qüestions orogràfiques i ecològiques seran susceptibles de ser abandonades en moments d'adversitat climàtica. El resultat s'observa en el contrast entre zones amb ocupacions humanes constants, com, per exemple, els grans corredors mediterranis, amb una continuïtat

Imatge de la primera campanya d'excavació (2013) a l'entrada de la cova durant un dia de visites guiades.

manifestada en el registre arqueològic, i, els buits poblacionals detectats en jaciments allunyats d'aquests llocs privilegiats. És freqüent que, durant la Prehistòria més antiga, aquests indrets amb intermitència de presència humana mantinguin una alternança ocupacional amb altres entitats biològiques com poden ser els grans carnívors. Les coves i els abrics rocallosos són ocupats temporalment per óssos de les cavernes, lleons, lleopards, hienes o llops en aquests territoris, la qual cosa demostra que els ecosistemes, malgrat que cíclicament són poc favorables per al desenvolupament humà, són capaços de mantenir poblacions estables d'aquests predadors i de les seues preses. Una d'aquestes àrees considerades marginals és el Pirineu, com a conseqüència de la seua orografia complicada i també perquè ha estat dominat en bona part pel fenomen dels glaciers durant els períodes d'adversitat climàtica. En general, aquest territori és poc favorable a preservar seqüències estratigràfiques plistocenes llargues amb continuïtat de poblament humà. No obstant això, també s'ha de tenir en compte que el vessant sud del Pirineu es caracteritza per una mala conservació del registre arqueològic antic com a conseqüència d'una geologia i una geomorfologia complexes: rius amb desnivell considerable que no faciliten la formació de terrasses fluvials, surgències hídriques força actives amb cicles continus de gel i desgels que buiden les coves o sols àcids poc aptes per a la conservació de restes orgàniques (fauna, especialment). Malgrat això, en alguns jaciments han quedat preservades les evidències del poblament humà en aquests indrets en diferents moments del Plistocè. La presència de grups neandertals al

Pallars Jussà, es manifesta a partir de jaciments de cronologies diferents, com la Cova dels Muricecs de Llimiana o el jaciment a l'aire lliure dels Nerets de Talarn, que són indicatius de certs fluxos de poblament a la Conca de Tremp relacionats, probablement, amb moments temperats. Malauradament, la conservació d'aquests jaciments no permet fer inferències significatives d'indole general més enllà de la mera presència humana i del seu desenvolupament tecnològic.

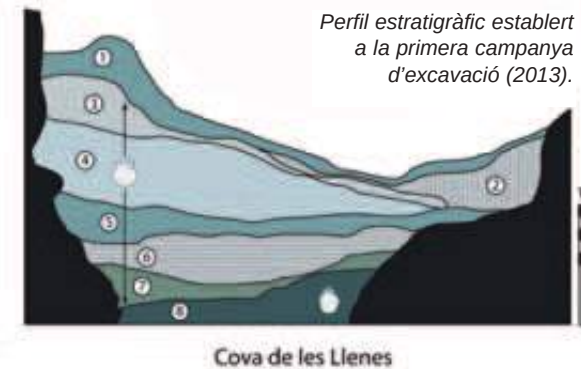
Un altre d'aquests jaciments és la Cova de les Llenes (Conca de Dalt, Pallars Jussà). La seua localització en un àrea de mitja-alta muntanya, a uns 750 m.s.n.m., i en una vall tancada formada per un riu pirinenc, la situen en una d'aquestes zones marginals allunyada dels grans eixos vertebradors del territori. La seua situació geogràfica en una zona que, en períodes climàtics freds, podria ser considerada periglacial, és possible que fomentés moments de desocupació humana del territori circumdant. Per tant, l'estudi de les activitats humanes en aquest territori s'ha d'entendre com una manifestació de l'alta capacitat d'adaptació dels neandertals a unes condicions extremes. I és que el Pirineu, deuria formar part d'un dels "limes" d'aquests grups humans.

La Cova de les Llenes és un tub càrstic, amb l'entrada situada en un espadat a uns 100 m d'altura sobre el marge dret del riu Flamisell al seu pas pel Congost d'Erinyà. La cova està formada per una galeria principal i una galeria lateral amb un total de 185 metres de llargada. L'aspecte general suggereix l'existència durant el Plistocè de formacions estalagmítiques que haurien cobert bona part dels reblliments sedimentaris plistocens preservant-los de

posterior erosion després del darrer Màxim Glacial. La cova va ser explorada per primer cop a mitjans del segle passat pel professor Maluquer de Motes (Maluquer de Motes 1951: 5-20). L'excavació va consistir en una rasa transversal a la zona de l'actual entrada, a partir de la qual es va descriure per primer cop l'estratigrafia que es coneix avui dia. Segons Maluquer de Motes (op. cit.), la cavitat presentava una seqüència d'estrats holocens mal conservats pertanyents a l'Edat del Bronze, que cobrien un estrat basal d'edat plistocena en el qual es van documentar restes d'óssos de les cavernes (*Ursus spelaeus*). La deficient preservació de les restes recuperades va fer que aquest investigador perdés l'interès per aquest jaciment. Després d'aquestes tasques inicials, la cova va ser abandonada, la qual cosa va fer que quedés exposada a les activitats d'aficionats i col·leccionistes. Algunes cales i acumulacions de pedres que s'observen en l'actualitat responen a aquestes activitats clandestines dutes a terme durant aquest període. La situació de la cova i la seua potència estratigràfica, però, van afavorir-ne preservació.

La informació proporcionada per Maluquer de Motes va motivar la visita dels membres de l'actual equip de recerca i el primer test arqueològic va ser efectuat durant el mes de febrer del 2013 dins d'un projecte de recerca vinculat a la interacció entre homínids i carnívors durant el període Neandertal. Durant aquesta primera campanya preventiva, la recuperació en superfície d'abundant material arqueològic i paleontològic pertanyent al Plistocè mitjà, sobretot restes de fauna, va propiciar que es duigués a terme la primera campanya d'excavació durant l'agost del 2013.

L'estratigrafia mostra uns estrats superiors d'origen antròpic (nivells 1 a 6) amb un alt contingut en cendres i carbons relacionats amb activitats industrials o preindustrials d'edat indeterminada. Malauradament no es va recuperar cap element

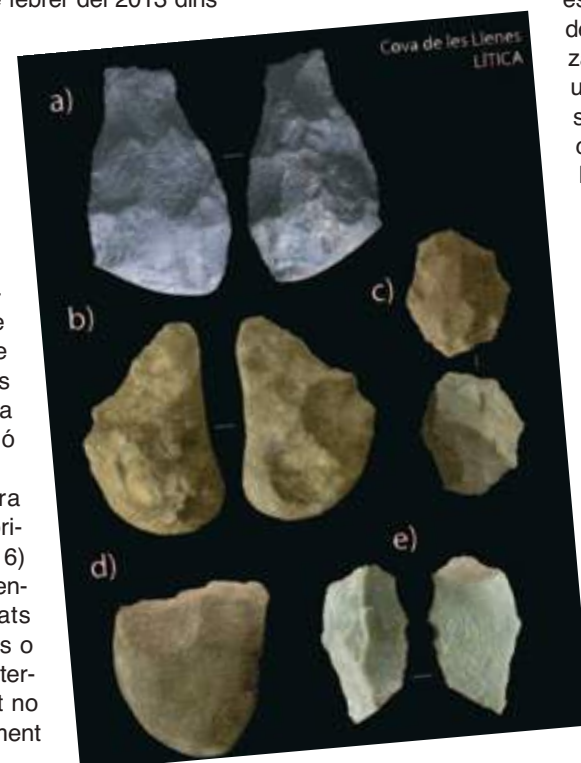
Perfil estratigràfic establert a la primera campanya d'excavació (2013).

material o estructura que permetés situar-los en un període històric concret. Per sota apareix el nivell 7, format per lutites de color marronós. Aquest nivell presenta una barreja d'elements ceràmics de l'Edat del Bronze i del Neolític amb elements plistocens (indústria lítica i ossos d'animals).

Probablement aquesta barreja estigui relacio-

nada amb la remoció de sediments per l'activitat humana durant l'Edat del Bronze. Tampoc es va localitzar cap estructura en aquest nivell. Tot i estar remoguts, els materials mobles pertanyents a la prehistòria recent corresponen majoritàriament a un horitzó del bronze inicial (àmpliament documentats en l'informe del professor Maluquer), en que destaquen les restes de grans vasos d'emmagatzematge, ja sigui amb encastaments o engrutats de fang o be amb decoració de cordons llisos i, sobretot, impresos. Tanmateix, s'hi documenten també, en menor quantitat, fragments amb decoració cardial i campaniforme, que indiquen, si mes no, una freqüentació del lloc amb anterioritat a l'Edat del Bronze. El nivell 8, integrat per lutites ataronjades, es el primer que sembla intacte i en el qual no es documenten intrusions de materials holocens (figura 3). Des del punt de vista arqueològic, el nivell 8 presenta tot un seguit de característiques que apunten a

un paleolític mitjà inicial, amb estratègies de reducció discoïdes i Levallois com a més utilitzades. Les matèries primeres utilitzades, principalment quarzita, són locals i provenen dels còdols de les terrasses del riu Flamisell i/o dels conglomerats terciaris situats a les immediacions. Destaquen les ascles no retocades i els denticulats, tot i que també s'ha recuperat algun nucli. Els grans formats també hi són presents en forma de bifaços. L'associació de les restes faunístiques amb les ocupacions humanes es documenta a partir de les marques de tall i fractures antropogèniques sobre els ossos d'alguns ungulats. Entre la fauna, destaquen

Indústria lítica de grans formats: a) Bifaç; b) Bifaç; c) Nucli; d) Fenedor; e) Ascla.

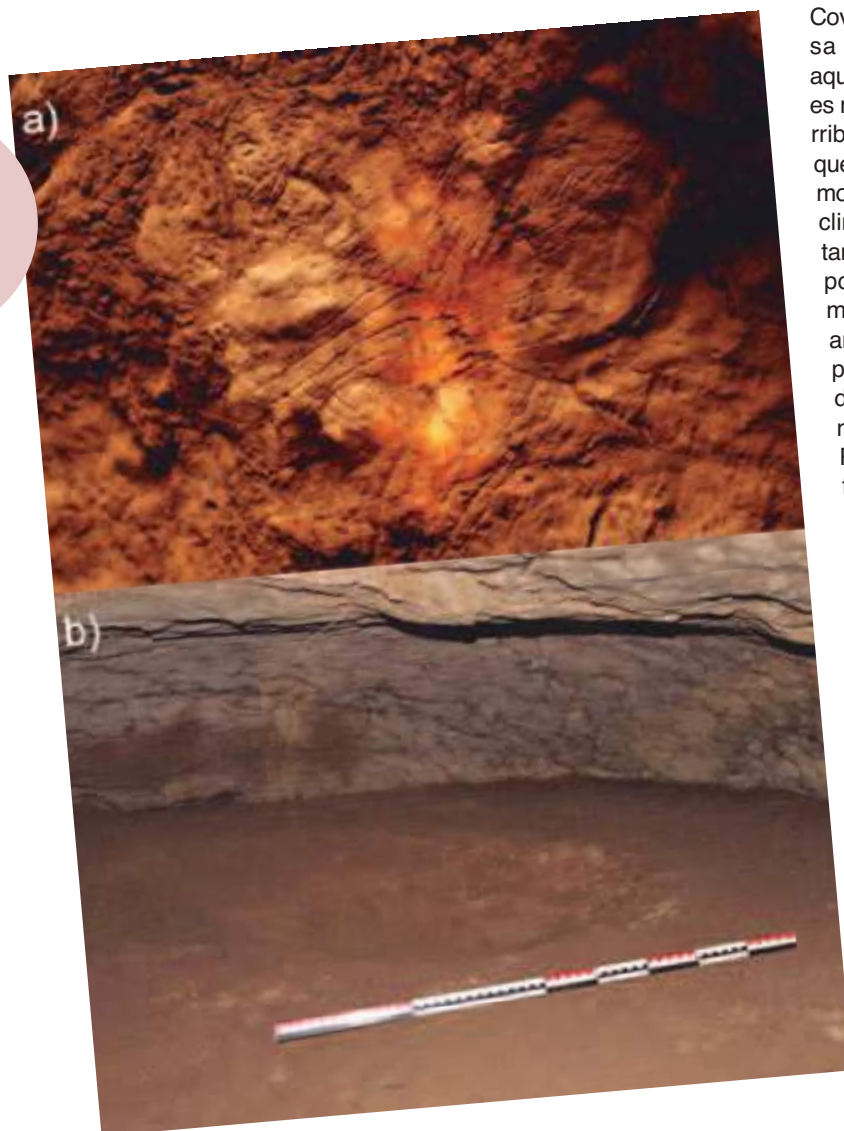
les restes d'ós de les caveres (*Ursus spelaeus*) i de tars (*Hemitragus bonali*). També s'han recuperat restes de hiena (*Crocota sp.*), cavall (*Equus ferus*), cérvol (*Cervus elaphus*), rinoceront (*Stephanorinus sp.*) i un gran felí (*Felidae*) entre d'altres. Tots aquests taxons són coherents amb els darrers moments del Plistocè mitjà. L'habitant per excel·lència a l'interior de la cavitat és l'ós de les caveres (*Ursus spelaeus*), del qual se'n conserven a més de les seues restes òssies, dues osseres (llits) i les esgarrapades per esmolar-se les urpes que van quedar gravades a les parets.

La Cova de les Llenes juga un paper significatiu per entendre aquestes dinàmiques poblacionals entre els primers neandertals que ocuparen el Nord

Restes de fauna: a) ullal d'ós de les caveres (*Ursus spelaeus*); b) molar d'ós de les caveres (*Ursus spelaeus*); c) molar de felí (*Felidae*); d) molar de hiena (*Crocota sp.*); e) el molar decidu de rinoceront (*Stephanorinus sp.*); f) molar de cérvol (*Cervus elaphus*).

de Catalunya. La presència d'aquests grups humans en un context de carnívors com és la Cova de les Llenes, per tant, ha de ser entesa en una àrea geogràfica marcada per aquestes fluctuacions de població, les quals es manifesten de manera continuada fins l'arribada de l'Holocè. De la mateixa manera que entre els grups humans predominen els moments de desocupació degut a qüestions climàtiques, és possible que els carnívors també seguisin un ritme similar. I tot això, possiblement com a conseqüència de la manca de recursos, els quals oscil·larien amb el clima. No és estrany, des d'aquesta perspectiva que, després de la desaparició dels neandertals de la zona, el poblament no es recuperés fins ben avançat el Paleolític superior i superats els màxims freds. En definitiva, l'estudi d'aquest jaciment ens permet documentar el poblament humà i el desenvolupament del paleolític mitjà als límits del Pirineu durant els darrers moments del Plistocè mitjà i, de la mateixa manera, contribueix al coneixement sobre les dinàmiques poblacionals durant la prehistòria, tenint en compte diferents factors, com els canvis climàtics, l'alçada, la disponibilitat de recursos i/o la llunyania dels grans corredors mediterranis.

a) Esgarrapades conservades a les parets de l'interior de la cavitat d'ós de les caveres (*Ursus spelaeus*); b) ossera (llit d'ós) a la galeria final.

I va de jocs...

La transformació dels carrers i dels espais públics i privats, la introducció de les tecnologies i l'electrònica, la popularització dels esports, l'escolarització mixta i distribuïda per edats... són només alguns dels factors que expliquen que els infants d'avui no juguen al mateix que els infants de fa unes dècades. Com afirma Francesc Gisbert, «no podem obligar els xiquets d'avui a jugar com els xiquets de fa vint o quaranta anys. Perquè, encara que els nostres jocs ens semblen més interessants i divertits, [...] no són els seus jocs, sinó els nostres jocs, o els dels nostres avis» (2012: 9-10). Ara bé: el fet que ara no es jugui al mateix que abans no vol dir que no s'hi pugui jugar. La pregunta és, doncs, si té sentit que els infants d'avui també juguen als jocs dels infants d'ahir.

La recuperació i la reintroducció dels jocs populars pot encaixar sense dificultat dins les mateixes consideracions que el pedagog Gabriel Janer Manila va defensar a propòsit del sentit de la cultura popular (1985). Com qualsevol altra manifestació cultural, el joc forma part de la identitat d'un poble en tant que hi representa una manera simbòlica d'entendre el món; conté un conjunt de formes «estètiques» o mogudes no per la funcionalitat, sinó per la creativitat i la imaginació; contri-

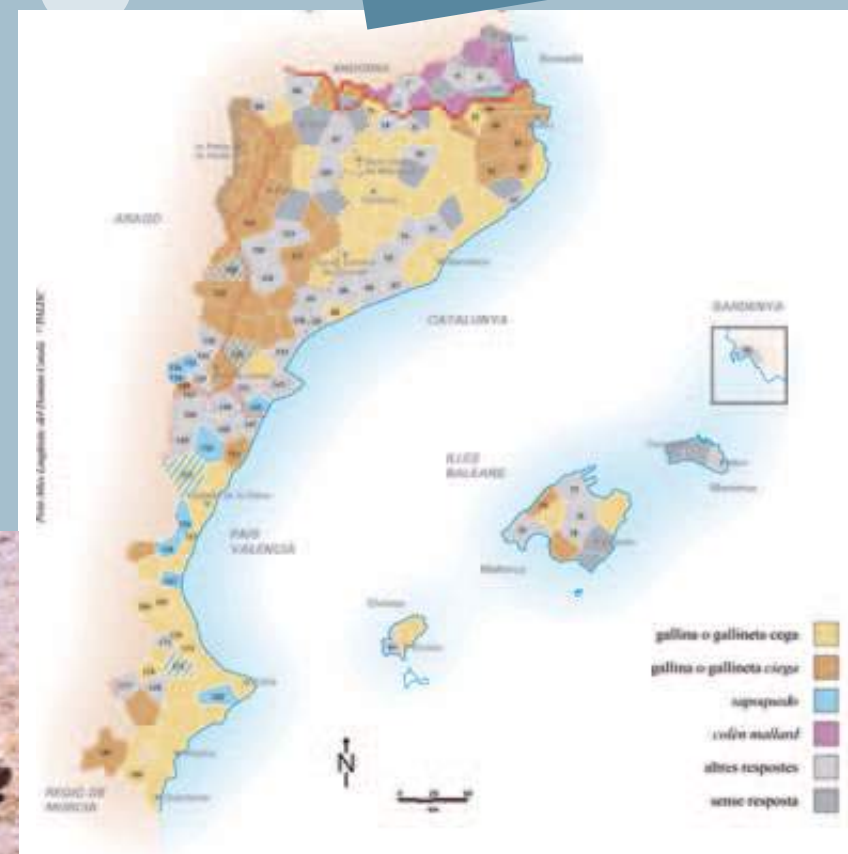

L'escola reinventa el joc tradicional: fabricació de bittles de reciclatge.

Vicent Vidal/M. Isabel Guardiola.
Universitat d'Alacant

La globalització, la industrialització i tots els canvis socials i culturals que s'observen amb el temps lliguen, també, amb la percepció que hi ha un conjunt de formes de vida en vies de desaparició —o, més precisament, en vies de transformació—. Ocorre amb els models familiars, amb els oficis, amb la literatura oral, amb les tradicions i festivitats... i, és clar, també amb els jocs.

Petit atlas del domini català: denominacions del joc de la gallineta cega (A Esterrí d'Àneu arreplega a cluqueta).

Les construccions de

pedra seca

a Catalunya i al Pallars Sobirà

Barraca de pedra seca situada a prop del nucli de Cerbi, al municipi de la Guingueta d'Àneu (codi 11825 de la Wikipèdia).

Si passegeu o feu excursionisme pel Pallars Sobirà, ja sigui pel fons de les valls, com la vall Farrera, la vall de Cardós, les Valls d'Àneu (vall d'Isil) o bé per les parts altes caracteritzades per prats de pastura, segur que heu vist murs, barraques, bordes, fites i altres elements fets amb pedres encaixades estratègicament una amb l'altra. Només pedra amb pedra, sense ciment ni cap altre material que les uneixi. Es tracta de les construccions realitzades amb la tècnica constructiva de la pedra seca.

Aquesta tècnica permet crear molts tipus de construccions: murs o marges, barraques o cabanes, estructures per emmagatzemar aigua, pous de glaç, forns de calç, camins empedrats, ponts, escales, entre molts altres. Com us podeu imaginar, aquestes construccions no són recents, es creu que la majoria foren creades entre els segles XVIII i XIX tot i que n'hi ha de molt més antigues.

Murs de pedra seca d'antics camps de conreu als inclinats vessants de la vall d'Unarre.

El joc tradicional a l'escola: estirar la corda.

La replega dels jocs populars tradicionals se'ns presenta com una necessitat i una obligació. Ara bé, cal que ens plantejem una qüestió important de base: la vida, els nens, la societat, els materials, les comoditats, els carrers... no són els mateixos dels de fa vint, trenta o cinquanta anys. Com la vida mateix, els jocs tradicionals han de trobar un espai de revitalització en el nostre dia a dia, s'hi han d'acoblar, reinventar, reelaborar, reinterpretar... I açò no ens ha de doldre.

Bibliografia

- Gisbert, Francesc (2012): *A què juguem? Els nostres jocs i joguets tradicionals*. Picanya: Bullent.
- Janer, Gabriel (1985): «El paper de l'educació en la dinàmica de la cultura». Dins Dolors Llopart - Joan Prat - Llorenç Prats (eds.): *La cultura popular a debat*. Barcelona: Fundació Serveis de Cultura Popular/Alta Fulla, p. 180-191.
- Lavega, Pere & Glòria Rovira (2003): *Els jocs tradicionals al Pallars Sobirà*, Tremp: Garsineu Edicions.

bueix al desenvolupament intel·lectual de l'infant; i sol incloure elements lingüístics bàsics com ara cançons, contarelles, fórmules, etc., o si més no la discussió mateixa de les regles del joc. Gisbert (2012), de fet, observa un conjunt d'habilitats que el joc infantil pot desenvolupar en major o menor mesura: habilitats comunicatives, aprenentatge imitatiu i cooperatiu, coneixement de valors i de l'entorn, convivència (respecte de les regles del joc, paciència, torns, saber perdre i saber guanyar, compartir, competir, ajudar...) i habilitats motrius i físiques (córrer, saltar, fer força, coordinar moviments, orientació, ritme, etc.). I afirma que «és tan important jugar com dormir o menjar, el joc es justifica en si mateix, sense menystenir el valor d'integració, formatiu i socialitzador. [...] Quan juguen, els infants estan construint i interpretant un món, el seu món, per imitació i adaptació del món dels adults (normes, costums, valors, tabús...)» (Gisbert 2012: 11). La reintroducció dels jocs populars, doncs, està plenament justificada.

El 2003 sortia al mercat la publicació *Els jocs tradicionals al Pallars Sobirà* de Pere Lavega i Glòria Rovira. El projecte, impulsat des del Consell Comarcal del Pallars Sobirà, l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu i l'Institut Nacional d'Educació Física de Catalunya (adscrit a la Universitat de Lleida), inventaria 39 jocs populars i tradicionals i en detalla les regles, materials, variacions i altres informacions. Aquest treball evidencia que la tasca de recuperació de les tradicions s'ha de potenciar i motivar des de distints fronts i que, de retruc, ha de tenir distints nivells d'actuació i de concreció. Comencem per les nostres institucions, que han de vetllar per la conservació

del nostre patrimoni —el cultural inclòs— i han de ser suficientment «generoses» per impulsar i dissenyar projectes d'arreglada, estudi i difusió d'aquest patrimoni ludonímic. Passem pels mitjans de comunicació: només cal recordar, per exemple, els programes televisius dedicats a l'ofici de l'ensenyant i els projectes escolars, tan originals, basats en el coneixement i la vida en el nostre territori i en la recreació del nostre patrimoni històric, cultural i lingüístic. No podem deixar de banda la curiositat, l'interès i la sensibilitat de les associacions culturals, que han d'actuar amb la connivència de les institucions. I, per finalitzar, en un nivell de concreció i aplicació pràctica —però no únic—, hem de tenir present un espai que a hores d'ara ocupa una gran part de la vida dels nostres infants: l'escola. L'escola actual, innovadora i pedagògicament parlant preocupada per la felicitat dels nens i perquè l'ensenyament sigui efectiu des del joc, és el recer ideal perquè es materialitzin els projectes subvencionats per les institucions, promogudes per les associacions, i que després faran boca en els reportatges televisius i, fins i tot, en revistes culturals o d'especialitat educativa. Aquesta escola, renovadora, pot aprofitar la tradició per perpetuar-la tal qual i, també, pot redefinir-la i acoblar-la als seus interessos. Cal, però, una infraestructura que faci possible aquesta tasca: a) la presència en els currículums d'aquests continguts; b) equips directius dels centres conscienciats; c) mestres formats i motivats que siguin capaços de treballar des de la seua àrea en concret o en projectes interdisciplinars; d) i, el que no pot faltar mai, famílies que hi treballin des de casa i en relació amb els altres elements.

Barraca de pedra seca situada a Tres Estanys, al municipi de la Guingueta d'Àneu (codi 11874 de la Wikipedra).

cionades amb la construcció, materials i eines emprades, etc. En són exemples paraules com cocó, catxerulo, estiràs, fornícula, claper o paretsecaire.

Precisament aquesta tècnica constructiva i tot el patrimoni immaterial associat va ser reconeguda a la Tretzena Sessió del Comitè Intergovernamental per a la Salvaguarda del Patrimoni Cultural Immaterial de la UNESCO, celebrada a la República de Maurici el dimecres 28 de novembre de 2018, que va aprovar incloure la candidatura "L'art

De manera generalitzada, l'origen de les construccions de pedra seca rau en la necessitat de lliurar de pedres els camps que es volien conrear. La gran quantitat de pedra que se n'extreia s'utilitzava principalment per aixecar murs per protegir o limitar els camps, per crear multitud de construccions funcionals com les esmentades anteriorment i per donar suport a l'activitat agrícola o ramadera. En el cas de les construccions vinculades amb les pastures d'alta muntanya, l'origen rau més en la necessitat de crear de petites construccions de recer o aixopluc per als pastors, o corralers per als ramats.

Les construccions de pedra seca no només es troben al Pallars Sobirà, de fet, són un dels principals elements que formen els paisatges rurals de tot Catalunya. Constitueixen un testimoni d'una activitat humana ancestral que ha modelat - i modela - uns paisatges agrícoles i ramaders de gran valor dominats sobretot per l'olivera, la vinya, l'ametller, els cereals i els prats de pastura. Als paisatges de la pedra seca, en conjunt, se li atribueixen valors estètics, històrics, simbòlics i ecològics que van més enllà de la seva funció pràctica original, i són autèntics referents identitaris a molts territoris on predominen.

El patrimoni de la pedra seca ha anat disminuint en les darreres dècades, d'una banda, amb el progressiu abandó de l'activitat agrícola i ramadera i amb la modernització del sector, que, en alguns casos, considera que els tradicionals bancals ja no són aptes per a una producció mecanitzada. Per l'altra, part d'aquest patrimoni ha quedat amagat i sovint enderrocat a l'interior dels espais forestals que anteriorment havien estat conreats. L'altre dinàmica negativa relacionada amb la pedra seca és la pèrdua de l'ofici de marger, persones especialitzades en la tècnica constructiva de la pedra seca i que actualment la majoria ja tenen una edat avançada. Amb la pèrdua de l'ofici, també es perd la rica memòria oral d'expressions i vocabulari específic del món de la pedra seca: tipus de construccions, accions rela-

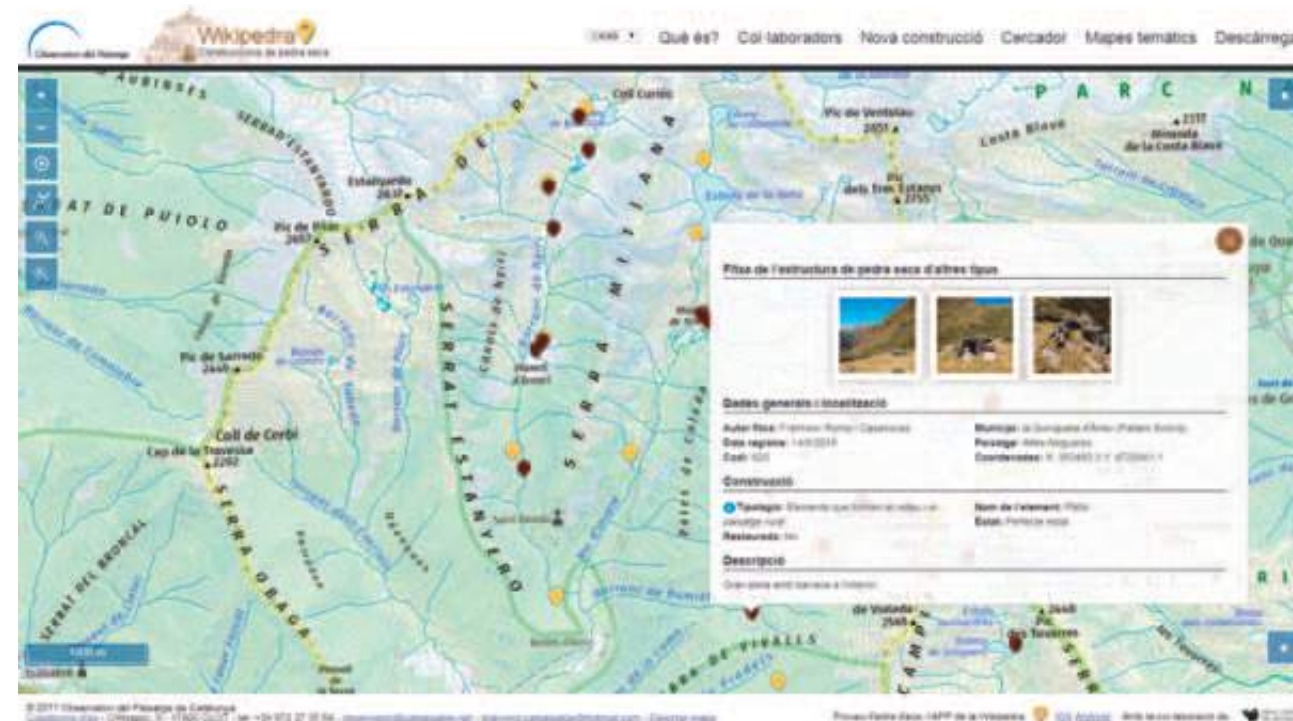
cionades amb la construcció, materials i eines emprades, etc. En són exemples paraules com cocó, catxerulo, estiràs, fornícula, claper o paretsecaire.

Aquesta declaració per part de la UNESCO també és un reconeixement a la tasca que desenvolupen les desenes d'entitats de Catalunya que vetllen per aquest patrimoni, el posen en valor i en preserven la tècnica constructiva i que tenen el seu màxim exponent en l'Associació per la Pedra Seca i l'Arquitectura Tradicional (APSAT), que agrupa bona part de les associacions locals.

La Wikipedra, l'inventari col·laboratiu de les construccions de pedra seca de Catalunya

Un dels passos per aconseguir recuperar i posar en valor aquest patrimoni és precisament saber quin patrimoni tenim. Les associacions, juntament amb aficionats a nivell particular, fa molts anys que van elaborant els seus detalls inventaris locals. Però no va ser fins l'any 2011, que fruit de la col·laboració entre una d'aquestes associacions, el Grup Drac Verd de Sitges, i l'Observatori del Paisatge de Catalunya, i a partir d'una idea inicial de la Fundació Catalunya-La Pedrera, es va aconseguir materialitzar el projecte per aconseguir un inventari global de les construccions de pedra seca de Catalunya: l'inventari col·laboratiu Wikipedra (wikipedra.catpaisatge.net) que també té una aplicació per a dispositius mòbils anomenada "Pedra seca".

La Wikipedra és una aplicació interactiva exclusivament col·laborativa que permet introduir, visualitzar i consultar informació sobre les construccions de pedra seca de Catalunya. El web permet inventariar de manera independent barraques o cabanes, forns, construccions per emmagatzemar aigua, murs o conjunts de murs i també té un formulari més obert on es poden inventariar

Una de les fitxes de la Wikipedra corresponent a una construcció del Pallars Sobirà

altres construccions, com fites, rescloses, recs i rieres empedrades, carboneres, sínies, tines per emmagatzemar vi, etc.

Ara ja fa vuit anys que la Wikipedra està activa i els resultats són molt positius. Gràcies a la implicació de 350 voluntaris a través d'entitats o a nivell particular, el projecte ja conté informació sobre més de 22.300 construccions de pedra seca i ha aconseguit generar nombroses sinergies tant en el sector privat com el públic.

Les més de 22.300 construccions inventariades fins al moment permeten obtenir diverses dades interessants. A partir dels mapes temàtics que qualsevol persona pot consultar a través del web, es pot veure que la Wikipedra inclou elements a totes les comarques de Catalunya, de les quals destaca el Bages (4.296 construccions) i l'Alt Camp (2.192). I els municipis on hi ha més

construccions inventariades són el Pla de Santa Maria (729) i Monistrol de Calders (689).

Com podeu observar a les dades de construccions inventariades per municipis i comarques, el Pallars Sobirà no és una de les comarques on s'han inventariat més construccions. De moment a la comarca n'hi ha 76, 32 a la Guingueta d'Àneu, 17 al municipi de la Vall de Cardós, 15 a l'Alt Àneu, 4 a Esterri de Cardós, 3 a Alins, 2 a Lladorre i una als municipis de Sort, Tírvia i Rialp.

Segurament, si heu passejat pels indrets que hem mencionat a l'inici de l'article, sabreu que al Pallars Sobirà, encara que de moment no estiguin inventariades, hi ha moltes més construccions de pedra seca que us animem a localitzar i a introduir-les a la Wikipedra.

Pedra Seca, l'app de la Wikipedra, facilita la tasca d'inventari de construccions.

* Pedra Seca, l'app de la Wikipedra, està disponible pels sistemes operatius Android i iOS, i ha estat possible gràcies al projecte de cooperació LEADER COL·LABORAXPAISATGE "Desenvolupament rural a través del paisatge i la col·laboració ciutadana (construccions de pedra seca)" coordinat per l'Associació pel Desenvolupament Rural Integral de la Zona Nord-Oriental de Catalunya (ADRINOC) amb l'assessorament i el suport tècnic de l'Observatori del Paisatge.

Notícies sobre el Pallars Sobirà en el diccionari Català-Valencià-Balear

El Diccionari català-valencià-balear (DCVB), d'Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll, és un ric inventari de mots que, en l'àmbit dialectal, incorpora termes de diferents indrets i també d'àrees geogràfiques més extenses, com ara comarques i altres divisions administratives. Els quaderns de camp, que testimonien els viatges d'estudi que Alcover efectuà entre 1900 i 1928, recullen dades de 113 localitats del català occidental, 26 de les quals pertanyen al Pallars Jussà i 24, al Pallars Sobirà. Tanmateix, el DCVB fa servir sovint la denominació genèrica "Pallars" per descriure l'àmbit d'ús de determinats mots.

En aquest escrit es comentaran algunes de les dades obtingudes en el Pallars i es farà referència tant a les fonts de documentació escrita com als col·laboradors que aportaren informacions per al DCVB.

1. Les dades relatives al Pallars

El Diccionari català-valencià-balear documenta un bon nombre de vocables provinents del Pallars i, en força casos, n'hi inclou la transcripció fonètica. De vegades, el mot també és usat en altres indrets. És el cas d'*abuixar* ("Aquissar, incitar un animal (especialment un gos) perquè acometi"), que es troba, a més del

Pallars, a Puigcerdà, Solsona, Andorra, Tremp i a la Ribagorça.

Hi ha, però, mots exclusius del Pallars, com ara *apalluquir* ("Apariar el foc, acostant i disposant bé la llenya perquè no s'apagui"), *atorellar* ("Tallar llenya fent-ne trossos"), *batestiri* ("Bateig"), *calçonar* ("Recollir les abelles en les potes la cera i altres substàncies preses de les flors") o *eixutada* ("Temps molt eixut; gran escassetesa de pluja"). De vegades, malgrat que se cita el Pallars, l'exemple que s'hi inclou procedeix d'un indret concret; és el cas de l'adverbi *allondre* ("A les altres ban-

des"). La frase «Fa calor aquí i allondre» està documentada a Senterada.

En ocasions, el DCVB fa servir de manera indistinta la denominació "Alt Pallars" (*crostet*: "Crostó de pa"; *croca*: "Oscà, incisió feta a un objecte per a encaixar-n'hi un altre, o com a senyal, etc.") i "Pallars Sobirà" (*abriga*: "Manta"; *albar*: "Àlber"; *apariar*: "Apariar el foc: atiar-lo, acostant els tions i llenya perquè cremi bé i no s'apagui"). Els termes "Baix Pallars" i "Pallars Jussà" apareixen sols en topònims, com ara en les entrades *Collegats* i *Vilancós*, respectivament.

2. Les fonts d'informació sobre el Pallars

Malgrat que una part de la informació del DCVB prové d'enquestes adreçades a nadius de localitats pallareses, algunes entrades mostren que hi hagué altres fonts complementàries. Així, *corretjó*, amb el

significat "Cadascuna de les tires primes de pell que, teixides en forma de cordó trenat, formen l'assot o xurriaca", està documentat al Pallars Sobirà i prové de l'estudi *El tragí popular al Pallars Sobirà* (Barcelona, 1938), de Ramon Violant i Simorra. D'una altra obra de Violant, *El cultiu tradicional de les abelles al Pallars Sobirà* (Barcelona, 1936), s'extreu el mot *bordaler* ("Guardià que té cura del bestiar gros mentre aquest pastura i sojorna a la borda o al mas, en l'hivern").

Altres treballs proporcionen també informació lèxica sobre el Pallars. La definició d'*aixecada*, "Operació d'eixugar el llot dels rius i xaragalls, amb

preses i dics, per fer-ne prats", prové de la *Toponímia d'Andorra* (1955), de Joan Coromines. Del *Diccionario Crítico Etimológico de la lengua castellana* (Madrid, 1954-1957), del mateix autor, procedeix el significat "Cabana feta de brancam i d'un sòl de roca", aplicat al terme *caburxota*. Altres referències estan extretes del *Tresor de la Llengua, de les Tradicions i de la Cultura popular de*

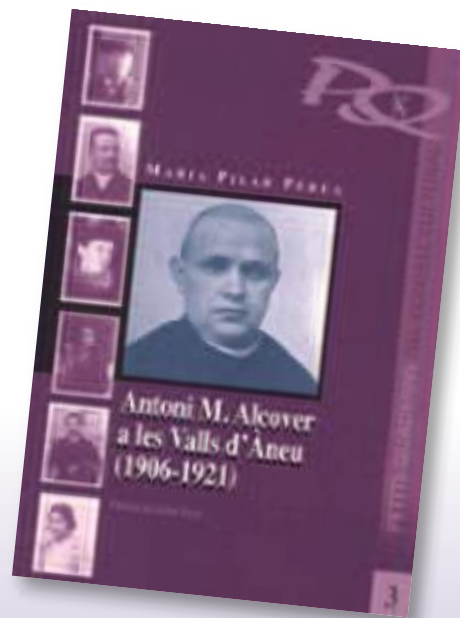
Plaça de la Creu, Esterri d'Àneu 2006.
Desclosa de la placa commemorativa del centenari de l'excursió filològica de Mn. Alcover.

Catalunya, d'Antoni Griera (*desboterar*: "Anar de ventre en abundància, desbotar"). També n'és una font d'informació l'article "Miscel·lània", del mateix Griera, aparegut el 1930 en el *Butlletí de Dialectologia Catalana* (xviii, 149) (v. cassull: "Vas per a beure aigua els pastors, preparat amb la pell del bedoll"), o el treball de Johannes Hubschmid, "Lenguas prerromanas no indoeuropeas. Testimonios románicos", publicat a l'*Enciclopedia Lingüística Hispánica* (v. basera: "Indret encinglerat a la muntanya").

3. Els col·laboradors del Pallars

Si les dades que s'han esmentat més amunt es refereixen a les fonts de documentació escrita, que molt probablement van ser incorporades per Moll, ja que veïeren la llum després de la mort d'Alcover, cal preguntar-se quins foren els testimonis que aportaren informacions orals. D'una banda, cal recórrer al *Butlletí del Diccionari de la Llengua Catalana* (BDLC), publicació redactada, entre 1902 i 1926, gairebé íntegrament per Alcover; d'una altra, cal consultar el seu nombrós epistolari, que inclou correspondència de diversos col·laboradors del Pallars.

En les primeres pàgines del primer tom del BDLC (I, 1902-1903, 56) s'indica que mossèn Antoni Navarro, de Juneda, serà el corresponsal de l'Obra del Diccionari del Pallars i de la Ribagorça. El mateix Navarro participà l'any 1906 en el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, organitzat per Alcover, amb la comunicació "El català a la Ribagorça". De la descripció del Pallars, se'n feu càrrec el filòleg francès Jean-Joseph Saroïhandy en el treball "El català del Pirineu a la ratlla d'Aragó" (v. BDLC III, 1906-1907, 168). Però és en les pàgines del "Dietari de l'excursió filològica

feta amb el Dr. Schädel dins el domini català, del 31 de juliol al 13 de setembre de 1906" (BDLC III, 257-367), en el qual es descriu l'eixida filològica alcoveriana, s'explica que el 23 d'agost Alcover visità Isavarre, Alós d'Àneu i Borén, on va fer estudi de les varietats dels dos darrers indrets. En el volum IX del *Bolletí* consta que un dels col·laboradors que van cooperar en el treball "Vocabulari del bestiar cabrum" BDLC (IX, 1916-1917, 178-196) va ser el propietari de Sort, Serafí Casesnoves. Finalment, en el "Dietari de l'Eixida Filològica per tot Catalunya i el Reyne de València de dia 26 de juny fins a 23 de novembre de 1921 (BDLC, XII, 1921-1922, 145-335) es fa una crònica de les enquestes fetes en localitats del Pallars, en particular Sort i Esterri.

Tornem a trobar els noms esmentats en el *Bolletí* en algunes cartes de l'epistolari que Alcover va rebre. Així, Antoni Navarro, que mantingué correspondència amb Alcover entre 1902 i 1909, accepta, en l'escrit del 7 d'abril de 1902 el nomenament de corresponsal del Pallars i de la Ribagorça. El filòleg Jean-Josep Saroïhandy, que establí contacte epistolar entre 1903 i 1909, suggereix, en la carta del 24 de juliol de 1905, el tema de la seva comunicació per al Congrés de 1906: "El tema qu'esculliria si pugués ser ab vosaltres seria 'l Català de la Regió pirenaica á Andorra, al Pallás y á la frontera d'Aragó'". En diversos escrits, Serafí Casanovas remet a Alcover termes propis de Soriguera, que completen les informacions dels apartats del BDLC que reunia les trameses dels col·laboradors.

D'altra banda, l'advocat Ceferí Rocafort dona orientacions a Alcover en diverses cartes sobre els llocs que ha de visitar en fer les eixides filològiques i els contactes que hi ha d'establir. El prevere Esteve Faus i Sansa, vicari de Peramea, li adreça una llista de termes propis de la localitat, com també Anselm Castellarnau, apotecari d'Esterri d'Àneu. Tots els personatges esmentats i altres informadors anònims del Pallars van contribuir a incrementar el contingut del DCVB.

L'apotecari esterrienc Anselm Castellarnau col·laborà en el diccionari proporcionant a Alcover una llista de termes propis de la localitat.

Mireia Celma. Arqueòloga-arqueobotànica, Dra. en Arqueologia Prehistòrica per la UAB.
Elena Muntan. Biòloga-dendrocronòloga, Dra. en Biologia per la UB.

Resseguint les petjades del pastors

Temps enrere, els ramats de muntanya lluien uns collars per les esquelles que eren fets de fusta. Avui, els ramats segueixen portant collars, però acostumen a ser d'uns materials de procedència industrial i tan sols veiem els antics collars als museus etnològics o en algunes fires, amb comptades excepcions. Els collars eren l'obra dels pastors en les seues llargues jornades d'estiu als prats dels Pirineus. Allà trobaven la seua matèria primera i el temps per tallar amb la punta del ganivet els dibuixos que ornamentaven els collars, també anomenats collars musicats.

L'ofici de pastor té una història mil·lenària i no gaire més recents són els camins que menaven els ramats cap a les pastures d'estiu. Per alimentar el ramat, existia un cicle anual de transhumància entre la terra baixa i l'alta muntanya per aprofitar les èpoques favorables de les pastures a un emplaçament i

Collar de fusta adquirit recentment en un mercat del Pirineu. La tècnica ja no és la mateixa, no està permès esquarterar els troncs dels pins com es feia abans, s'ha d'aprofitar la fusta d'una altra procedència. El passador que el tanca és de fusta de ginebre.

Entorn dels arbres amb ferides a les localitats mostrejades de l'Estany Serull (esquerra) i Pui de Linya (dreta).

Ferides antròpiques antigues en els troncs de pi negre fetes en extreure llenques de fusta per fabricar-ne collars.

l'altre. A començament de l'estiu, es conduïen els ramats per les cabanes fins als prats subalpins i alpins, on romanien fins que els freds de la tardor assenyalaven el temps de tornar cap als corrals. En els seus viatges, el so de les esquelles tenia, i té, la funció de guiar el ramat. No tots els animals en duen, d'esquelles, sovint és la tasca dels més mansos. La resta, els segueixen.

Durant la recerca arqueològica al Parc Nacional d'Aigüestortes i l'Estany de Sant Maurici (PNAESM) per l'equip Grup d'Arqueologia d'Alta Muntanya (GAAM) de la Universitat Autònoma de Barcelona l'any 2006, es van observar diferents localitats amb ferides rectangulars fetes a l'escorça dels pins negres vells. Es tractava de ferides

de proporcions ben establertes. En molts casos, el grau de desenvolupament del cal·lus de l'escorça dels arbres demostrava que eren antigues, per què recobrien la fusta i quasi tancaven la ferida, però sempre es podien veure les marques de destal·l inconfusibles en els llocs estratègics per esberlar la fusta correctament. Eren la font de material dels pastors per fer els collars i els pins amb aquests senyals es trobaven en profusió al voltant de les pastures de l'alta muntanya. Va ser, per un costat, per caracteritzar la matèria primera i el procediment d'extracció de la fusta, i per l'altre, per datar l'antiguitat de cada ferida que es va contactar amb la Universitat de Barcelona. Així, aquell mateix any, es va iniciar un

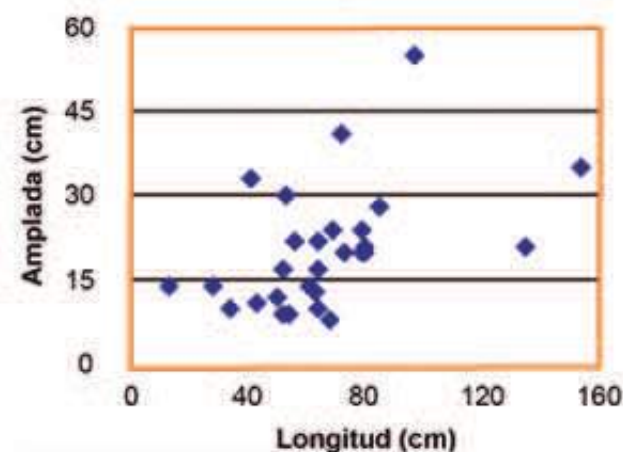
nou projecte de recerca etnològica i de recuperació de les petjades dels pastors de la mà de les autores com a directores del projecte per prendre dades i mostres dels pins negres a diversos indrets del PNAESM.

La metodologia utilitzada, combinació de les nostres disciplines, va consistir en la localització dels arbres amb ferides longitudinals-rectangulars al tronc dels pins negres. Identificant, en primer lloc, les marques de destal·l, senyals de l'origen antròpic, i mesurant seguidament amplada i longitud de l'obertura en l'escorça dels pins. Després es van prendre testimonis de fusta dels pins per datar per dendrocronologia l'antiguitat de les ferides. El mètode dendrocronològic permet datar amb precisió anual

quan es va practicar l'extracció. Es fa per comparació de la mostra de l'arbre en qüestió amb una sèrie de mostres d'arbres sense ferida, en els quals la seqüència d'anells de creixement està completa fins al present. Es pot, així, determinar l'any en què es va fer la ferida a l'arbre i va començar el creixement del cal·lus per recobrir l'obertura.

Les dimensions del rectangle de fusta del collar de la figura 1 són 44 cm de longitud per 6 cm d'amplada, una mida de collar que semblaria adequada per a un corder, ovella o cabra. A la figura 4 s'exposen les mesures de les ferides investigades al PNAESM. Si bé unes poques ferides tenen mesures excessivament grans o petites per correspondre a l'extracció per a un collar, la majoria es troben entre els 50 i 100 cm de longitud i entre els 8 i 30 cm d'amplada. Les llenques de fusta més amples i més llargues serien per fer collars pels ramats de vaques i cavalls i les més estretes, per ovelles i cabres.

La datació de l'antiguitat de les ferides ha donat anys variats entre mitjans del segle XVIII i mitjans del XX.

Gràfic de les mides de les ferides antròpiques en pins negres del PNAESM.

La majoria de les extraccions es van practicar durant el segle XIX i principis del XX. No hem trobat cap extracció posterior a 1970 i la més antiga data de 1765. L'edat dels arbres és un factor limitant per tro-

bar datacions més antigues, no obstant, als Pirineus existeixen arbres pluricentenaris i seria possible trobar extraccions anteriors.

El paisatge té infinites lectures i hom veu el que és del seu interès a cada moment de la vida. En el transcurs dels anys, havent visitat moltes pletes als Pirineus (de Catalunya, l'Aragó, Andorra i França) i havent observat innumerable pins negres, està clar que l'extracció de la matèria primera per fer els collars era una pràctica estesa. Les marques, si hom s'hi fixa, estan a tot arreu on hi ha hagut ramats transhumants pasturant a l'estiu. I, anant més enllà de les nostres muntanyes, potser el que canvia és l'arbre d'on s'extreien les llenques de fusta, ja no és el pi negre, però l'art seguia existint a molts llocs d'Europa, amb dibuixos semblants, símbols d'origen arcaic per espantar el mal i protegir els ramats.

ZONES	ALTITUD (m)	NOMBRE D'ARBRES	INTERVAL DE TEMPS (anys)
Prats d'Aiguadassí	2010	8	1765 - 1945
Peixerani	1900	4	1896 - 1970
Estany Serull	2300	3	1878 - 1903
Pui de Linya	2165	5	1852 - 1933

Taula amb els períodes d'extracció del material per als collars datats a cadascun dels quatre indrets investigats al PNAESM.

Testimoni de fusta d'un pi negre amb ferida produïda en l'extracció de la fusta per fer un collar. La datació dendrocronològica permet dir que la ferida és de 1863

Sorprenent imatge actual d'un animal amb un collar de fusta. La foto està presa l'agost de 2019 al Pirineu aragonès. (Autor: Joan Macaya Solanes)

Agraïments

L'estudi dels collars es va iniciar al Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici l'any 2006. La direcció del Parc va contribuir facilitant-nos allotjament durant l'estada de treball de camp a la Vall de Sant Nicolau l'octubre de 2007.

Bibliografia de consulta

Gasol, X. (2007) *Els pastors de la Vall d'Àssua, Ecomuseu, Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici*, Llessui.

Violant i Simorra, R. (1948) *L'Art popular decoratiu a Catalunya*. Ed.62. Barcelona.

Violant i Simorra, R. (1986) *El Pirineo Español. Vida, usos, costumbres, creencias y tradiciones de una cultura milenaria que desaparece*. V.II. Col. Mitos, ingenios y costumbres, 15. Ed. Barcelona. pp: 410-414.

En recordança de

Conxita Grangé Beleta

la darrera catalana supervivent dels camps de concentració nazi

El 27 d'agost moria a Tolosa de Llenguadoc la pallaresa Conxita Grangé Beleta. Grangé era la darre-ra catalana supervivent dels camps de concentració nazi. Just un mes abans havia rebut un càlid homenatge al seu municipi natal, la Torre de Capdella. Tot i que al sud de França va esdevenir un referent de la transmissió de la memòria de la deportació, a casa nostra la seua figura i la seua trajectòria és poc coneguda.

Conxita Grangé Beleta havia nascut a Espui (Pallars Jussà), el 6 d'agost de 1925, en una família de vuit germans. A causa de la malaltia que patia la seua mare, als dos anys va anar a viure amb la família del seu oncle Jaume Beleta Español a Tolosa. Jaume, que regentava una empresa de construcció, va tornar a Catalunya després de l'esclat de la Guerra Civil per dirigir la construcció dels aeròdroms militars de Balaguer, Vilajuïga i Tortellà. L'acompanyaren la seua dona, Elvira Ibarz, la filla d'aquesta, Maria Castelló i la pròpia Conxita.

Acabada la guerra, la família Beleta va tornar a França. L'esclat de la Segona Guerra Mundial i l'ocupació de França pels nazis a la primavera de 1940 va canviar la seua vida. Al poc temps, Jaume s'integrà a la resistència francesa. Va aconseguir la concessió d'una explotació forestal a l'Arieja on va emprar a exiliats espanyols que formaven part del maquis. L'any 1942 tota la família s'instal·là a una granja de Pény, prop de Varilhas. Quan les activitats clandestines del Jaume van ser descobertes, aquest va refugiar-se a Andorra. Llavors, Conxita Grangé, que tenia 17 anys, i la seua cosina Maria Castelló van passar a desenvolupar tasques d'enllaç amb els maquis.

El matí del 24 de maig de 1944, la Milícia francesa, al servei dels nazis, va assaltar la granja dels Beleta on aquell dia s'amagava Jesús Rios, cap del XIV Cos de Guerrillers Espanyols a França que fou ferit de gravetat. Elvira, Maria i Conxita van ser detingudes. Lliurades a la Gestapo, van ser empresonades i torturades, primer a Foix i després a Tolosa. Finalment, van ser deportades a Alemanya en l'ano-

Invitació a l'acte d'homenatge de Conxita Grangé al Museu Hidroelèctric de Capdella. La imatge fou presa poc abans de la seua detenció a l'Arieja per la Gestapo.

menat *tren fantasma*, que amb 700 detinguts va creuar França de sud a nord, durant dos mesos sota els bombardejos aliats i els atacs del maquis. L'aneuena Generosa Cortina del poble de Son, (1910 - Tolosa, 1987) també formava part d'aquest comboi i va seguir la mateixa trajectòria que Conxita.

Després de fer una primera aturada al camp de Dachau on foren internats els homes que formaven part del comboi, el 9 de setembre el grup de dones va arribar al camp de concentració de dones de

Conxita Grangé, de nena, entre la seua cosina Maria Castelló i la seua tia Elvira Ibarz. © Musée départemental de la Résistance et de la Déportation (Toulouse)

Ravensbrück. Des d'aquell moment van perdre la seua identitat, el seu nom i els seus cognoms. Van passar a ser un número de matrícula. El de Conxita era el 62.480. A l'infern de Ravensbrück va ser testimoni de l'assassinat de centenars de persones, entre elles nens, i dels terribles experiments mèdics que realitzava el doctor Karl Gebhardt.

Passat un temps, Conxita va ser enviada a treballar a la fàbrica Heinkel, prop de Berlín, que produïa acumuladors pels motors d'aviació. S'encarregava de supervisar la qualitat de les peces. Sempre que podia sabotava la producció fins que fou descoberta i va patir un càstig molt dur.

Quan el camp fou bombardejat per l'aviació aliada, Conxita, la seua tia Elvira i altres internades van estar setmanes caminant en una marxa de la mort. La seua cosina Maria, però, havia estat transferida al camp de Bergen-Belsen. Finalment, el grup va aconseguir trobar les tropes aliades i, més tard, retornar a França. A París va ser sotmesa a reconeixements mèdics i va començar la seua recuperació física i emocional després de la terrible experiència que acabava de viure.

La seua cosina Maria Castelló que havia arribat molt dèbil, va morir al poc temps mentre que Conxita i la seua tia van tornar a Tolosa. En aquesta ciutat va

Acte calorós d'homenatge a l'exterior del Museu Hidroelèctric de Capdella.

conèixer a Josep Ramos Bosch, un antic guerriller català, amb qui va casar-se l'any 1946.

Conxita Grangé va rebre les més destacades condecoracions de la República Francesa, entre elles la Legió d'Honor i la Medalla de la Resistència. Va dedicar bona part de la seua vida a explicar la seua experiència als escolars i a mantenir viva la memòria de les dones deportades. Implicada en organitzacions memorials i, especialment en la tasca pedagògica que impulsa el Museu de la Resistència i la Deportació de Tolosa, li agradava ressaltar la importància de la transmissió de la memòria: "És gràcies a les joves generacions, ben informades, que hom pot esperar que les monstruositats que són el feixisme i el nazisme mai més no tornen a imposar-se". Paraules sàvies d'aquesta pallaresa insigne.

Exposició al Museu Hidroelèctric de Capdella sobre el camp de concentració per a dones de Ravensbrück on estigué presonera Conxita Grangé a partir del maig del 1944.

“Maleïda 1882”

Una pel·lícula documental sobre Verdaguer i el Pirineu

La productora Filmexplora, de la mà del director Albert Naudin, ha estrenat aquest estiu la pel·lícula en format documental “Maleïda 1882. L'aventura de l'ascensió de Verdaguer a l'Aneto”.

Imatge dels figurants (d'esquerra a dreta) de Ventura, Verdaguer i Domenjó.

El film explica l'epopeia del poeta Jacint Verdaguer el 1882 quan, tot partint de la Seu d'Urgell, va voler pujar el cim de la Maleïda, el sostre del Pirineu, modernament ara als mapes també conegut com a pic d'Aneto. Aquesta gesta fou probablement la primera travessa d'alta muntanya feta per un excursionista català per l'Alt Pirineu i especialment per cims i valls del Pallars, la Ribagorça i la Vall d'Aran. 137 anys després, es posa imatges en allò que va deixar escrit Verdaguer a la seua llibreta de viatge i en el que seria el fruit d'aquell acostament als cims del Pirineu: el poema ‘Canigó’, dedicat també en bona part a la muntanya de la Maleïda. Després d'una feina de formigueta per esbrinar el què i el com de tot plegat, l'espectador ara té a l'abast aquella aventura.

La pel·lícula s'ha filmat sobre-tot durant dos estius —el 2017 i

el 2018— en diversos indrets bàsicament del Pirineu i d'Osona. Volgudament s'han cercat els espais per on va passar; fossin pobles, petits llogarrets, antics camins rals o alguns dels cims o ports enlairats que va assolir el poeta durant aquell estiu. Per descomptat, una part també s'ha filmat a les Valls d'Àneu. Concretament s'han rodat imatges al coll de Campirme, a Esterri d'Àneu, al Castell de Pallars, a Isavarre, al pont vell d'Àreu, a Isil, a Alós d'Isil i a Bonabé. Aquest rodatge no només pretenia copsar els paisatges, sinó que, mitjançant actors i figurants, s'ha volgut reproduir també l'ambient de l'època. Per exemple, més enllà de la figura de Verdaguer del 1882, amb 37 anys, podem veure alguns dels acompanyants del tram de la travessa per les Valls d'Àneu; com el guia i caçaire d'òsses Ventura o en Joan Baptista Domenjó; escriptor, prevere i caminaira.

Paral·lelament a la ficció un narrador posa en context cada moment de la història. Així mateix l'a-

Rodatge a Bonabé

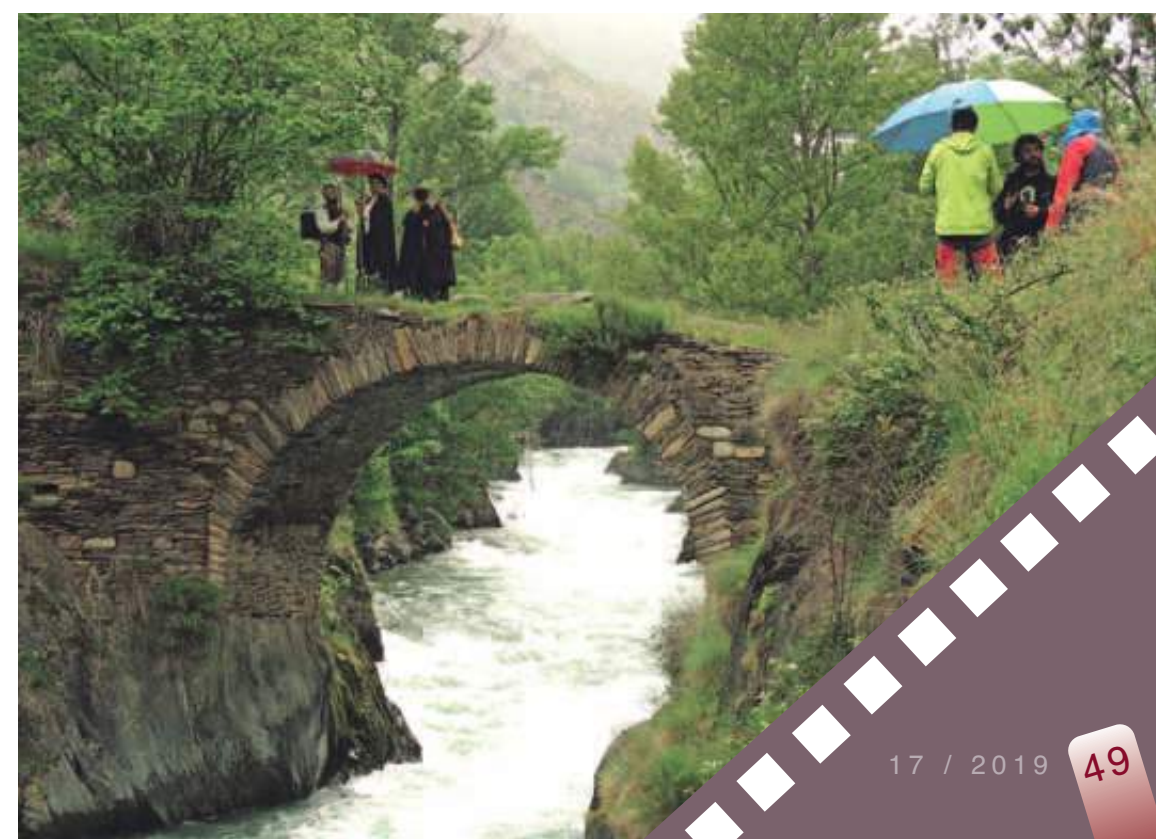
companya la veu imponent de l'actor Lluís Soler representant el Verdaguer ja gran que recorda quan va fer aquella travessa. És així que podrem sentir els versos de ‘Canigó’ i els escrits de la llibreta reflectits en les imatges que descriuen en cada cas.

La filmació d'aquests tres escenaris paral·lels no ha estat gens fàcil. Cal tenir en compte que el documental s'ha fet totalment de manera voluntària, amb un pressupost molt baix, però així mateix amb moltes ganes. Calia cercar amb imaginació els millors recursos per acostar la història a l'espectador tot tenint en compte que el Pirineu ha canviat força. Així,

per exemple, davant la dificultat de filmar les fastuoses glaceres que al segle XIX davallaven pel massís de les Maleïdes, ha calgut arribar-se fins als Alps per trobar un paratge més fidel a l'aspecte original.

Tot plegat, un repte agosarat, amb ganes de reivindicar una història i uns paisatges sovint encara no prou coneguts.

Rodatge al pont d'Àreu

El Consell Cultural de les
Valls d'Àneu us desitja...

Bones Festes
i cultural any
2020!

Consell Cultural
de les Valls d'Àneu

Creu de Sant Jordi 2016

Núm. 0
Desembre 2019

NEMOSINE

Consell Cultural de les Valls d'Àneu

REVISTA NATURALISTA

Portada de la revista estatunidenca Life. El premi Nobel de literatura Vladimir Nobókov i la seua esposa Vera caçant volatines, una altra de les seues grans passions. Literatura i naturalesa harmònicament agermanades.

Director:

Ferran Rella i Foro

Cap de redacció:

Francesc Rodríguez i Ambel

Textos:

Ferran Rella, Francesc Rodríguez, Martí Domínguez, Javier Martín Vide, Guillem Rúbio, Màrius Domingo

Fotografies i il·lustracions:

CCVÀ/Joan Blanco, Revilding Lapland, MNAC, Màrius Domingo, Francesc Rodríguez

Producció gràfica:

Press Okedi SL - Raül Valls

Impressió:

Impremta Barnola SL

Dipòsit legal: L-1110-2004

Adreça de l'editor:

Consell Cultural de les Valls d'Àneu
Av. Joaquim Morelló, 3, baixos
25580 Esterri d'Àneu.
Telèfon: 973 626 316
www.aneu.cat - consell@aneu.org

Aquest número 0 ha comptat amb el suport específic de MónNatura Pirineus de la Fundació Catalunya La Pedrera

Els articles publicat al dossier Mnemòsine expressen solament l'opinió dels seus autors.

LES NOSTRES SECCIONS

Esboïgar: cavar per primer cop un tros de terra erma. L'editorial.

Ficot: tros prim de fusta que es clava a terra o a la paret, i serveix per a estacar-hi animals o penjar-hi objectes. Article de reflexió.

Birbar: arrencar les males herbes del sembrat. Les nostres entrevistes.

Amontanyar: menar el bestiar a muntanya a principis d'estiu. Articles diversos de fora endins.

Didalera: planta que floreix als camins i és molt vistosa i s'usa com a tònic cardíac. Foto de natura.

Pleta: tancat fet amb andanes, dins del qual es tanca el bestiar de llana durant la nit perquè adobi la terra. Articles pallaresos i aneuencs.

Garba: feix d'espigues tallades i lligades. Aparador bibliogràfic, filmic i de fonoteca.

SUMARI

El Patrimoni natural, una peça clau de comprensió de l'espai

Ferran Rella/ Francesc Rodríguez

ESBOÏGAR 3

4 FICOT

La batalla perduda del gall fer

Martí Domínguez

BIRBAR 6

Com ens afecta el canvi climàtic?

Conversa amb el Dr. Javier Martín-Vide.

CCVÀ/FRA

9 AMONTANYAR

Petites illes com el passat

Guillem Rúbio

DIDALERA 12

La natura en un click! Fotografia naturalista

Màrius Domingo

14 PLETA

Un Gatillop neix al Pirineu

CCVÀ/FRA

Tocats del bolet. El calendari naturalista, 15

lingüístic i literari de les Valls d'Àneu

CCVÀ/FR

La secció de natura del CCVA 2019 16

CCVÀ/FRA

EL PIRIBUS a Esterri diÀneu 17

CCVÀ/FRA

Jornades micològiques. Setembre 2019 18

CCVÀ/FRA

Sons de tardor: el reclam de l'amor 20

CCVÀ/FRA

Activitats de la Secció de Natura del CCVÀ 22

CCVÀ/FRA

Històries naturals 23 GARBA

CCVÀ/FRA

El Patrimoni natural, una peça clau de comprensió de l'espai

Ferran Rella i Francesc Rodríguez

Juntament amb el patrimoni cultural, el patrimoni natural constitueix l'altre pilar damunt del qual se sustenta la mirada sobre el territori aneuenc. De la interacció entre ambdós, de la insistència en la seua protecció, conservació i difusió en neixen millors societats, més pròsperes, més humanes, més plurals i comprensibles. Reflexions extretes de l'editorial dels Nabius 2018 que intitulàvem *Caminar*, caminar amb senzillesa, dèiem, per saber-ne més, per entendre'ns millor, caminar, com deia Canetti amb l'esperit lliure i crític despullat de tot artifici.

Fa temps que Nabius encabeix propostes naturalistes, com ho havia fet ja l'emblemàtica revista Àrnica i projecta una mirada sobre l'espai, l'aneuenc o qualsevol altre que, a tall de vistaire, ens proporciona

lectura, narració encarada a nosaltres mateixos, però també i substancialment als altres, experiències viscudes que col·laboren a mostrar els objectius del Consell Cultural de crear una identitat narrativa. Per a sustentar i vehicular aquesta visió essencial

però transformadora i més enllà, com hem dit, dels articles que esparsament han anat poblant les nostres publicacions, l'any 2015 es va crear la secció de natura dirigida pel naturalista Francesc Rodríguez. D'aleshores ençà la llavor naturalista no ha parat de créixer en activitats múltiples, publicacions com *Volianes* o bé els calendaris naturalistes (vegeu presentació en aquesta mateixa secció) i, ara i, l'aparició del dossier naturalista Mnemòsine precedent d'una nova aventura editorial, una nova revista del Consell que apareixerà el juliol del 2020.

Mnemòsine és una nova proposta editorial, que més enllà de les necessitats formatives o de l'escaiença del moment, els humans baquetegem tant la natura i ho fem sense consciència ni contemplacions que en aquest projecte no hi és aliena la figura del poeta llatí Virgili, home de cultura enciclopèdica, un dels primers mestres de la cultura occidental tal com ens el descriu el professor

de la Universitat de Sevilla Miquel Dolç¹ un home crescut entre els boscos i els arbres, format entre treballadors, en la dolcesa d'una Llombardia humida i boirosa [...] un ésser delicat que havia de restar sempre lligat al país natiu, a la natura i a la ruralia dels seus primers anys. Esperit de màxim respecte a la natura però també de resposta a cadascuna de les més imperioses necessitats de l'ànima humana i a cadascun dels aspectes de les nostres concepcions artístiques que va saber plasmar universalment en la magna obra *Bucòliques*.

Mnemòsine, ara un complementari dossier dels Nabius i més endavant, com hem dit, una singular publicació, es bateja el dia que l'escriptor i biòleg valencià Martí Domínguez presenta a finals del 2018 a Esterri d'Àneu el seu darrer llibre d'aquesta temàtica *Històries naturals* i amb la seua habilitat narrativa en fa una artística *trompe l'oeil* per parlar-nos de les virtuts del llibre *Volianes* de Francesc Rodríguez, papallones celestials que tant seduïren el premi Nobel de literatura Nobokov, autor de la cèlebre novel·la *Lolita* que no només donaria el nom a una espècie la Mnemòsine (*Parnassius mnemosyne*), sinó que també pretengué intitular, l'editor li ho impedí perquè les velletes no sabrien pronunciar el nom de Mnemòsine, amb aquesta encarnació de la memòria en la mitologia grega. Finalment el llibre fou intitulat com *Speak memory* (Parla memòria).

Mnemòsine és, doncs, memòria, és passat, és present, és futur, és una ègloga virgiliana, un cant de respecte a la natura ben entonada amb l'stipula (flabiol d'una sola canya) és, tal com diu de manera grandiloqüent el cèlebre botànic francès Bernardin de Saint-Pierre autor de la novel·la *Paul i Virginie* i a qui Martí Domínguez li dedica el llibre *Històries naturals: Estudar la natura és per tant servir el seu país i el gènere humà*.

1. Virgili. *Bucòliques*. Fundació Bernat Metge. Barcelona, 2011

→ La batalla perduda del gall fer

Martí Domínguez. Professor i escriptor

Negrí és el nom del gall fer que es troba a la reserva de MónNatura, a les Planes de Son. Quan arribem un dia de Nadal, s'enfaristola al davant nostre, obri el bec de manera amenaçadora i estarrufa el ventall de plomes de la cua, mostrant-nos el seu darre-re. En castellà li diuen urogallo, del grec ouros, que significa, precisament, cua. I, certament, és un gall amb cua, molt més cridanera que la del gall de corral: recorda el pioc salvatge (avutarda, en castellà), però amb mala llet. Erik, el guia de MónNatura que condueix la visita, explica que Negrí és terrible, perquè les seues picades són com pessics que esgarren la carn i que fan molt de mal, fins a l'extrem que els cuidadors, quan s'endinsen en la gàbia, ho fan protegits amb un escut.

Per tant, el nom de gall fer està molt ben posat, perquè aquell ocellot tan fatxenda, una mica baliga-balaga, amb aquella cella roja que li emmarca l'ull, té un geni de mil dimonis, un caràcter arrauxat i brau. I precisament és aquest caràcter tan batusser el que el posa en perill d'extinció: quan un passavolant s'endinsa en el seu territori, en lloc de fer la viu-viu i pegar a córrer com una perdiu, el gall fer li planta cara i se li encrespa. Allò sovint té fatals conseqüències per a ell, en especial si es tracta d'un caçador. Però el gall fer no li té por a res, el seu territori és vedat, i qui entra al seu domini se'l troba, amb la cua estarrufada, la mirada de gaidó i el bec entreobert, amenaçador.

La por mou l'instint de supervivència. Fins i tot s'empren similis amb animals, com ser un conill, o córrer com una gallina. La major part dels animals són porucs, i no es deixen veure. La majoria dels depredadors eviten l'home, de qui coneixen d'una manera atàvica la seua peri-

llositat. Alguns, com el dodo, o com el moa, s'extingiren perquè no tenien por: no tenien depredadors naturals i no tenien res a témer. I quan descobriren que l'home constituïa un perill important ja era massa tard. Però el gall fer és tan abrivat i intrèpid que la seua pulsio biològica supera totes les precaucions i es llança sobre l'intrús, per molt més gran que siga respecte a ell. De vegades, els turistes l'empaiten, i fins i tot, el provoquen i l'ataquen, per tal que els plante cara, provocant-li en ocasions ferides mortals (com va esdevindre a Benasc, fa un parell d'anys).

Negrí ens segueix amenaçant, i fitant-nos amb un gest clintivustià. El bec groc entreobert, el pit inflat, les plomes de sota el bec eriçades. Vol semblar més gran del que és i ho aconsegueix. I de segur que desitjaria no tindre aquella barrera de la gàbia, i llançar-se a sobre de nosaltres i fer-nos fora, amb revolades i mossegades. Amb el seu cloqueig inconfusible, amb el seu parar enrogallat, de bufanúvols biològic.

Tanmateix, com ens explica Erik, en aquests dies de finals d'any és un comportament molt estrany. Amb l'arribada del fred, el gall fer perd part de la seua agressivitat i es mostra menys guerrer. Aquell és un comportament més propi de la primavera, quan les femelles estan en zel i ell defèn el seu territori genèsic, amb tota la ferotgia adés comentada. Però aquests dies les temperatures són molt més altes d'allò habitual, i possiblement això l'ha pertorbat. Pràcticament no ha nevat i les muntanyes que emmarquen les Planes de Son tenen tan sols alguns rodals de gel, que es fonen al sol del mig dia. Tot està agostat, amb una sequera que inquieta els pagesos i els fa mirar el cel amb desassossec, encara a l'espera d'una bona nevada.

El Canvi Climàtic pot ser un enemic molt més poderós que qualsevol altre, contra el qual Negrí pot fer ben poc. Perquè hi ha coses contra les quals ni el valent gall fer pot lluitar.

Foto: Joan Blanco

→ Com ens afecta el canvi climàtic?

Conversa amb el Dr. Javier Martín-Vide

Francesc Rodríguez. Naturalista i educador ambiental

El canvi climàtic ja és present entre nosaltres, és una nova realitat. La seua manifestació més visible és l'escalfament global, és a dir, un augment significatiu de la temperatura de l'aire en superfície amb afecció planetària. A la península Ibèrica es pot percebre clarament l'increment tèrmic, paral·lel al planetari, amb una taxa una mica superior a la global. A Catalunya en el seu conjunt la temperatura mitjana anual està augmentant en l'actualitat a la raó de 0,25 °C per dècada, si aquest fet persisteix, suposaria un augment de 2,5 graus en un segle. Pel que fa a la precipitació, que és la variable climàtica més decisiva en el nostre país, les sèries més llargues disponibles no mostren una tendència clara i general. En gran part de Catalunya i d'Espanya, avui plou pràcticament el mateix que un segle enrere. Si s'analitza un període més recent, com per exemple els darrers 30 o 50 anys, aquestes dades tendeixen a la baixa. Per exemple, en el Pirineu i el Prepirineu català, s'ha produït una reducció pluviomètrica d'entre 2,4 i un 3,9% des del 1950 al 2014, segons el Tercer informe sobre el Canvi Climàtic a Catalunya. Encara que la precipitació no descendeixi, un augment tèrmic suposa una reducció dels recursos hídrics, per l'augment de l'evapotranspiració. Per les comarques del Pirineu la reducció dels recursos hídrics projectada pel 2050 s'estima prop d'un 10% respecte a finals del darrer segle.

L'augment de la temperatura ha tingut com efectes el retrocés quasi generalitzat de les glaceres de muntanya, la dràstica reducció del gel de l'àrtic i l'augment del nivell del mar. Sobre les glaceres, a Catalunya ja no queden vestigis de cap glacera. Només al massís del Besiberri hi ha una acumulació de glaç cobert per roques (glacera rocallosa). Hem de traslladar-nos al Pirineu aragonès per trobar glaceres i aquestes estan en una clara i contundent regressió

Coberta Atles de núvols
©Javier Martín-Vide

Podrem esquiar d'aquí 25 anys al Pirineu?

Amb l'augment de la temperatura no és difícil preveure una reducció de la neu a les nostres latituds, fins i tot si es mantingués la mateixa totalitat de precipitació. A mitjans del present segle no veig viables comercialment la majoria de les estacions d'esquí del Pirineu. Podrem tenir algun any bo pels amants dels esports de neu, però aquesta escassejarà cada vegada més. En conseqüència, la millor mesura d'adaptació al nou context climàtic és que les estacions d'esquí es transformin en "estacions de muntanya", mitjançant la diversitat de la seua oferta. O és que la muntanya no

disposa de més al·licients que la neu? Una estació de muntanya pot potenciar l'excursionisme, els esports d'aventura, l'aire pur, el llibre obert de la natura, que no tenen un calendari cenyit com el de la neu, la muntanya pot romandre oberta tot l'any.

Les espècies especialitzades en els hàbitats d'alta muntanya com la perdiu blanca (Lagopus mutus) es veuran afectades?

En efecte, el Pirineu és conjuntament amb les terres deltaïques, els dos àmbits que més patiran el canvi climàtic a Catalunya. En el cas del Pirineu, les espècies vegetals i animals que

viuen en els nivells freds de l'alta muntanya no trobaran les condicions adequades pel seu òptim desenvolupament i desapareixeran o quedaran molt ressentides, perquè és obvi que ascendir té el límit físic dels cims. A més a més, la pèrdua del mantell nival canviarà el paisatge, els ecosistemes i els processos biofísics.

A nivell de Catalunya, n'hi haurà prou amb la futura minimització d'emissions dels vehicles de combustió?

El transport urbà i per carretera és un dels sectors que contribueix més a l'escalfament global, per les seues grans quantitats d'emis-

Imatge aèria dels Pirineus ©Javier Martín-Vide

Javier Martín-Vide

sions de CO₂. A Catalunya encara el nombre de vehicles no arriba a l'1%. S'imposa a la brevetat més gran possible, la mobilitat sostenible, neta, la preferència pel transport col·lectiu vers el privat; i fins a l'esmentada mobilitat activa, és a dir, caminar o desplaçar-se en bicicleta o un altre mòbil no contaminant. Assolir un transport lliure d'emissions de CO₂ alleujaria la problemàtica, encara no és suficient, perquè els sectors de generació d'energia a partir de combustibles fòssils, certes indústries i l'agricultura i ramaderia intensives són fonts molt importants de gasos d'efecte hivernacle. Per altra banda, no n'hi ha prou que Catalunya redueixi les seues emissions, perquè aquest és un problema global on tots els éssers humans estem implicats com agents del mateix i com a possibles víctimes dels seus efectes no desitjats.

Què podem fer?

El canvi climàtic és el repte ambiental més greu al qual s'enfronta la humanitat en aquest segle XXI, però no tan sols és ambiental, el seu origen, és un problema derivat del model energètic basat en els combustibles fòssils i del model econòmic imperant del consum de recursos límit, que són absolutament insostenibles. L'acord de París de desembre de 2015 posà en evidència la urgència de reduir les emissions de gasos d'efecte hivernacle, amb una ràpida transició energètica cap a un model d'energies netes sota pena de sobrepassar 1,5 °C i, sobretot, 2 °C de temperatura respecte a la del període preindustrial, fet que portaria a efectes molt greus pel planeta. Cadascú de nosaltres no resoldrà el problema, però des d'un punt de vista ètic estem tots obligats a aportar el nostre granet de sorra, canviant les pautes consumistes i exigint als que ens administren una acció urgent per contenir l'esclafament. Confiem amb l'activisme climàtic juvenil d'aquests darrers mesos, amb la nena sueca Greta Thunberg com a màxim exponent, remogui les consciències dels més poderosos i serveixi per donar l'impuls definitiu en la lluita contra el canvi climàtic.

→ Petites illes com el passat

Guillem Rubio

Estudiant de doctorat a l'Escola de Geociències de la Universitat d'Edimburg

L'Organització de les Nacions Unides (ONU) estima que en cas que la població global segueixi creixent al ritme actual, l'any 2050 més de dos terços de la humanitat viurem en ciutats. Les prediccions per a Nord-Amèrica i Europa escalen fins el 81% i 71% respectivament. Tanmateix, també d'acord amb l'ONU, la

» A les Valls d'Àneu, així com a gran part del Pallars Sobirà i del Pirineu català, el pretès retorn a una natura salvatge o, si més no, idealitzada, no és cap novetat.

Concepte o 'postal' d'una Lapònia renaturalitzada.

© Rewilding Lapland

població rural al planeta ha crescut lentament durant les darreres dècades i, segons el previst, arribarà al seu màxim demogràfic en qüestió d'anys. A Europa, aquest canvi en la residència d'àrees rurals cap a àrees urbanes s'ha traduït habitualment en una reducció de la pressió humana a àrees boscoses i transformacions radicals en els usos del sòl. Malgrat que els boscos creixin com mai al vell continent, la mei-

Detall d'un mapa de Gran Bretanya. Al centre, a la dreta s'hi llegeix "Caledonia Silva": el bosc de Caledònia.

tat de les espècies del planeta hauran desaparegut en 25 anys si res no canvia. Això implica que l'any 2050 haurem perdut tant la meitat de la biodiversitat de la Terra com totes aquelles maneres de trobar-nos al món que no impliquin viure en una ciutat, petita o gran. La pèrdua, per tant, es converteix en un concepte clau a l'hora de comprendre tots aquells dubtes que ens assalten davant l'abisme que suposen les xifres proporcionades per l'ONU.

Com afirma Emma Marris, hem perdut la natura –si és que cal emprar aquesta paraula– en molts sentits, no només en l'actual procés de destrucció ambiental, sinó que també: «l'hem extraviat, l'hem amagat de nosaltres mateixos. (...) Imaginem un lloc distant, salvatge i lliure, un lloc sense persones, sense carreteres, tanques ni línies d'alta tensió; un lloc que les mans avaricioses de l'ésser humà encara no han tocat: immutable si no fos per les estacions de l'any». Tot i això, en una època en què la majoria de les persones viuran en àrees urbanes o periurbanes, podem mantenir aquesta aspiració d'intentar restaurar una natura autèntica i prístina? I, encara més important, tal com va preguntar-se William Cronon l'any 1996, fent això, no correm el risc d'acabar retornant a una natura equivocada?

El punt de partida d'aquest article és precisament aquesta mena de pèrdua, però alhora el reconeixement de la urgència d'analitzar les dimensions, socials, culturals i polítiques de la seua restitució. A les Valls d'Àneu, així com a gran part del Pallars Sobirà i del Pirineu català,

el pretès retorn a una natura salvatge o, si més no, idealitzada, no és cap novetat. De la mateixa manera que a Escòcia determinats projectes provenen de restaurar des de fa dècades el mític bosc de Caledònia –un bosc primordial celebrat arreu de les Terres altes– el degoteig de població al Pirineu català ha anat de la mà de l'increment de noves activitats turístiques de consum massiu que es nodreixen d'un mite similar. Un mite que considera el Pirineu català una serralada salvatge, allunyat dels tentacles verinosos de la civilització i, per tant, autèntic per a un col·lectiu determinat. Els Pirineus, per tant, paulatinament han esdevingut en l'imaginari col·lectiu o bé aquella natura verge que –com deia Thoreau– «cap civilització pot suportar» o bé un escenari idíl·lic que pot ser consumit visualment.

De la mateixa manera que la pèrdua de la qual Marris parla no és neutral, tampoc ho és la seva restitució. Marris afirma que davant la pèrdua, existeix el perill que vulguem retornar a una natura que ja no emergeixi del teixit de les relacions ambientals i socials actuals, sinó d'imaginis modelats amb l'argila del passat i cuit segons les necessitats econòmiques del present. En aquest cas, és important reconèixer que aquests imaginis poden estar adequadament justificats històricament i científicament, com és el cas de l'anomenada renaturalització o rewilding. La ciència darrere els processos de

renaturalització pot descriure amb força veracitat i provar de restaurar, per exemple, l'estat en què es trobava el medi natural pirinenc previ a les Revolucions Industrials. D'altra banda, tot i que la restauració cultural també pot estar basada en uns fets històrics determinats pot acabar comportant la producció de parcs temàtics pastitx, on allò que es conserva i es reproduceix és preservat precisament pel seu valor productiu: cases de segona residència, paisatges antropitzats que són un reclam de càmeres, etc. En ambdós casos, es corre el perill d'acabar reimaginant i reconstruint –com assevera Marris– "petites illes com el passat": petites parcel·les de natura i cultura –ja que mai es poden entendre per separat– preservades només per la seua rendibilitat i que acaben i comencen en els límits de les polítiques de restauració que les fan possibles. A més, aquestes petites illes sovint tenen l'última missió de transformar natura i cultura en capital productiu: una natura i una cultura preservades només en tant que són productives. Així, com descriu l'antropòleg del postdesenvolupament Arturo Escobar, les necessitats de la comunitat que hi viu són finalment reconegudes només quan aquesta accepta tractar-se a ella mateixa com a gestora d'un

capital o patrimoni natural i cultural que ha d'administrar de forma sostenible però sobre el qual no té tot el poder de decisió.

Per acabar, m'agradaria concloure amb alguns interrogants que pretenen mantenir aquest text obert i metamorfosejar-lo en una conversa necessàriament inacabada davant el context local de pèrdua de poder decisió i global d'emergència climàtica: existeix alguna natura autèntica a la qual puguem retornar? Potser, si entenem que de la mateixa manera que qualsevol canvi social i polític mai és ecològicament neutre, qualsevol argument sobre el medi ambient també comporta un cost social i polític, aleshores l'interrogant que haurem de respondre no és on situem un suposat estat autèntic de restauració, sinó com, amb quins mitjans socials i a través de quines institucions s'ha d'organitzar la producció social de la natura i la cultura? Com es poden crear uns mitjans democràtics per a la seua producció? I, encara més important, quin tipus de natura i cultura valorem i, per tant, volem?

Josep Armet, Un país. Record dels Pirineus (1866), oli sobre tela, MNAC.

→ La natura en un click!

Fotografia naturalista

Màrius Domingo. Ornitòleg

Bec de corall senegalès, *Strilda astrild*. Espècie introduïda involuntàriament procedent d'escapats de captivitat. A diversos indrets de Catalunya, sempre prop del mar, ha establert poblacions estables, sedentàries i nidificants. Nikon Coolpix P600 a 258mm, 1/250 i d 6,5.

Pastoreta, *Motacilla alba*. De nom oficial català cuereta blanca, és l'elegant i bell moixonet que empaïta els tractors que llauen a la cerca d'insectes, li agrada molt estar sempre prop de l'aigua. Mou la cua amunt i avall quan camina o corre gràcilment. Nikon Coolpix P600 a 258mm, 1/200 i d 6,5.

Teixidor. *Remiz pendulinus*. La nostra mallerenga artesana, ja ens ho diu el nom. Fa uns preciosos nius amb embut d'entrada penjant de l'extrem de la branca d'un pollancre. Viu als boscos de ribera. Nikon Coolpix P600 a 258mm, 1/250 i d 6,5.

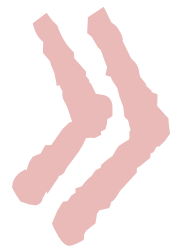

Picot de bosc petit, *Dendrocopos minor*. El més petitó dels nostres picots, d'expansió recent. De la mida d'un pardal, viu a boscos de ribera, li agraden els pollancres i els àlbers. Repica com els altres als arbres, però més ràpid. Nikon Coolpix P600 a 258mm, 1/250 i d 6,5.

→ Un Gatillop neix al Pirineu

CCVÀ/FRA

Un pagès hi ha a l'Empordà, que Llop-cerver s'anomena, té les urpes de voltor; la cara de gos de presa; d'escanyapobres com ell no n'hi ha un altre a la terra... Com a Llop-cerver que es diu, xucla la sang de les venes; si els pot xuclar la sang, a bocins la pell los lleva; si no els pot llevar la pell, sense un fil de roba els deixa...

Mn. Cinto Verdaguer Lo Bruel 1885

Verdaguer ens aquest fragment del poema el Bruel, ens compara la maldat d'un home amb, probablement, un dels carnívors més majestuosos i actualment extint al Pirineu.

Pep Coll a Muntanyes Maleïdes, ens esmenta que a molts pobles del Pirineu asseguren que el Gatillop és una fera que té forma de "gatot" monstuós i que és la fera més malvada que existeix, ja que combina l'astúcia del gat amb la brutalitat del llop.

De gatillops o llops cervers al Pirineu ja no en queden, de fet els reculls històrics d'observacions en citen als segles XVIII, XIX i començament del XX, a excepció d'alguns naturalistes i biòlegs que asseguren observar algun rastre caps als anys 1986-87¹, però mai amb dades constatables o bé fotografies de qualitat, restes òsses o d'alguna pell o pèl. Sigui com sigui, podem garantir que fa anys vam perdre a un dels carnívors més formidables de la fauna pirinenca, el gatillop, llop-cerver o linx nòrdic (*Linx linx*), un mamífer que històricament era estès a les zones forestals europees dins de la regió que anomenem boreo-alpina i que la pressió de l'ésser humà cap a l'espècie van arraconar-lo a comptats espais del centre d'Europa, i països del nord.

Sense entrar en cap debat ni discussió si caldria o no la seua reintroducció, penso que no deixa de ser notícia rellevant que després de tants anys tinguem un naixement i més si aquest és a les Valls d'Àneu, encara que sigui en captivitat. El primer pas cap al consens de la gestió dels nostres espais i en concret de la fauna, passa pel necessari coneixement de les espècies autòctones. No em puc imaginar d'aquí vint anys un futur Pirineu on els paisans del territori no coneguin o no hagin sentit parlar mai del gatillop. Aquest primer pas és un dels objectius clau emmarcats en el projecte educatiu del centre de fauna de MónNatura Pirineus on utilitzant l'educació ambiental com a mitjà educatiu pretén donar a conèixer aquesta espècie. Queda molt camí per córrer, debatre i analitzar, entendre i comprendre, per saber quina ha de ser l'estratègia col·lectiva i consensuada per tornar a disposar de gatillops a la Mata de València (personalment n'estic convençut que hi eren).

Mentre aixequem la bastida del nostre futur escenari faunístic pirinenc, us recomanaria visitar aquesta espècie. Observeu-la i deixeu-vos seduir per la seua bellesa, n'estic convençut que la seua mirada no us deixarà indiferents.

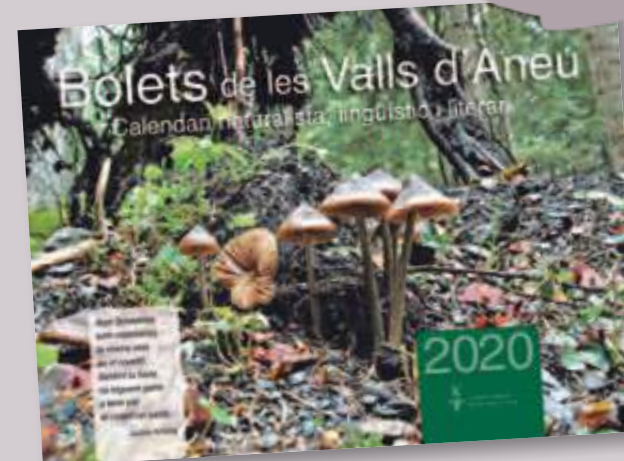

1. RUIZ-OLMO, J. PARELLADA, X. ORTA J. (1995). *Els grans mamífers a Catalunya*. Linx edicions, pàg. 114.

→ Tocats del bolet

El calendari naturalista, lingüístic i literari de les Valls d'Àneu

CCVÀ/FR

Potser si que estem tocats del bolet per girar constantment el full de l'any amb rigor i esforç cultural i per oferir-vos, un any més, aquesta és la tercera edició, el calendari naturalista, lingüístic i literari de les Valls d'Àneu. L'any 2018 presentàvem els nostres arbres; el 2019 mostràvem les plantes medicinals i, el 2020 acariciem l'especial i màgic univers dels bolets.

Som els catalans, juntament amb els russos un poble de pronunciada micofília: consumim bolets cuinats de moltes formes, sabem reconèixer-los i ens delim per anar-los a buscar. En aquest saludable exercici hi dispoem una enorme càrrega emocional perquè constitueixen un recurs fonamental en la nostra gastronomia. A casa nostra s'hi troben a la vora de tres-cents noms populars i de les mil quatre-centes cinquanta-vuit espècies que hi ha a Catalunya, sembla que som capaços de distingir-ne i nomenar-ne prop d'un centenar. Això sí, la tendència es perpetua per tradició oral i, solament, es consumeixen aquells bolets que hom coneix. És un sàvia operació si es vol evitar fatals intoxicacions.

El calendari aneuenc ha escollit 12 bolets, una per cada mes de l'any: Bolet de tinta, Rossinyol, Rovelló d'avet, Fredolic, Carrereta, Moixarró, Calceta, Murga, Cep, Reig bord, Bufa de llop, Pota de rata, ben acompanyats de tot un seguit de refranys que demostren la vitalitat i arrelament d'aquesta estesa, coneguda i popular cultura del bolet.

Aquest calendari de bolets l'hem volgut presentar amb la coneguda cançó del mestre Jaume Arnella. Música que ens complau l'oïda i asserena i prepara l'esperit per a passar un bon any 2020.

*Som boletaires, som cistellaires,
la nostra vida és el rovelló.
Sentim la flaire, no triguem gaire
a tenir ple el cistell i el sarró.*

*Mollerics, reigs, carreteres,
fredolics i xampinyons,
rossinyols, magencs, llanegues,
cama-secs i moixernons.*

*I al voltant dels pins s'albiren,
rovellons i pinatells.
I a l'entorn de les alzines
surenys i carlets novells.*

*Bolets que Déu va donar-nos
als Països Catalans,
és igual anomenar-los
rovellons i esclata-sangs.*

*Dos amors jo comparteixo,
Catalunya i els bolets,
si un em fa decaure els ànims
l'altre me'ls manté ben drets.*

Jaume Arnella Cançons de Taverna any 2000

↑ Pel mal de ronyons suc de moixarrons

↑ Lladres, bolets i conills per la vora dels camins

↑ Si a l'octubre plou, el rovelló es mou

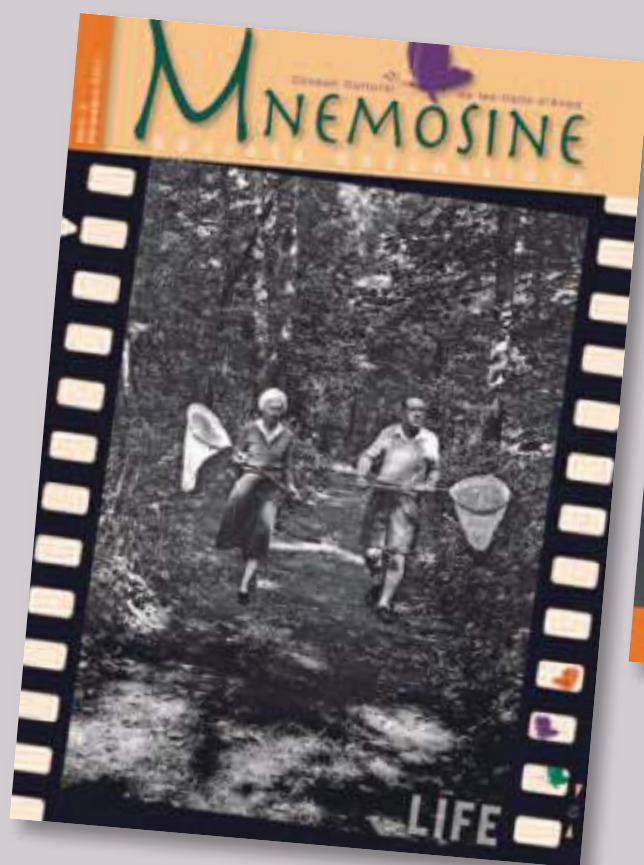
↑ A tot arreu se'n fan, de bolets, quan plou

→ La secció de natura del CCVÀ 2019

CCVÀ/FRA

Enguany la sequera i les onades de calor estivals, ens han deixat un paisatge esgrogueït, la neu va arribar tard i la primavera, irregular, ens va deixar uns registres ben sorprenents. Tot i així el ritme de la natura avança, a vegades a peu coix mentre el ritme dels humans continua accelerat. Des de la secció de natura del consell no hem volgut perdre pistonada i hem intentat satisfer els objectius plantejats l'any anterior. Ja teniu a les vostres mans la tercera entrega del calendari naturalista i literari, aquesta vegada girarem full donant a conèixer alguns bolets del nostre entorn, afegint el suport lingüístic en aquest cas d'una transmissió oral que hores d'ara sembla perduda i creiem escaient de recuperar; el refranyer popular.

→ EL PIRIBUS a Esterri d'Àneu

CCVÀ/FRA

Deia el gran historiador francès Henri Bérardi que l'ideal del pirineista és saber ascendir, escriure i la vegada olorar. Si escriu sense pujar, no pot fer res. Si puja sense escriure, no pot fer res. Si pujant, no narra res, no deixa més que un full en blanc que podia haver tingut un gran interès. Si ascendeix, escriu i olora, si en una paraula és el pintor d'una natura especial, el pintor de la muntanya, deixarà un veritable llibre admirable.

Som molts els que encara recordem el Piribus estacionat a la plaça de la Closa, una exposició itinerant i interactiva que pretén mostrar i recollir part de l'ADN del Pirineu on l'educació ambiental i el patrimoni són els seus protagonistes.

El Piribus a Esterri d'Àneu va assaborir una part de l'ideal del pirineista acollint a més de 1.700 visitants que encisats per les noves tecnologies van copsar l'alè del Pirineu. De la geologia al paisatge, de la biodiversitat a les emocions, l'arbre de la vida que acull a nombroses espècies i el testimoni d'un passat il·lustrat que ens ha de conduir a un futur més sostenible a vegades imaginat en 3D.

Van ser uns dies de nombrosa assistència amb un programa on diferents entitats locals van oferir una proposta de coneixement cultural, patrimonial i naturalista. Les Plantes de les bruïxes a càrrec de l'Ecomuseu de les valls d'Àneu, la Pasturada de cabres amb productes locals de

Concert de Jordi Bardella i Marta Arnaus com a activitat relacionada amb el Piribus. Foto: Francesc Rodríguez

la formatgeria de Gavàs, les "voliaïnes" de la secció de natura del Consell Cultural de les Valls d'Àneu, el concert amb el cantautor local Jordi Bardella, la nit dels ratolins deserts amb Alfons Raspall i les visites al centre de fauna de MónNatura Pirineus van complementar el programa d'activitats proposat per Obaga activitats empresa dinamitzadora.

Aquest projecte transfronterer que ha comptat amb el suport de sis socis i que continuarà el seu trajecte transpirinenc a partir de la primavera, finalitzarà el trajecte el setembre de 2020 a Tolosa de Llenguadoc.

Esperem que aquest Piribus aporti el seu gra de sorra al coneixement i la sostenibilitat del nostre territori i esperem que molts a partir d'ara quan pugeu a un cim narreu i ensumeu l'essència del pirineista, de ben segur que l'ascensió serà més enriquidora.

Per molts anys i que continuï el bon viatge del Piribus per altres terres de l'estimat Pirineu.

Presentació del Piribus a les Valls d'Àneu. Foto: Ramon Baylina

Jornades micològiques

Setembre de 2019

L'especialista Joan Monton encapçalant la sortida al Gerdar de les Jornades micològiques de les Valls d'Àneu.

CCVÀ/FRA

Es dies 21 al 23 de setembre, el Consell Cultural de les Valls d'Àneu va acollir les Jornades tècniques de bolets per donar a conèixer la nostra diversitat micològica. Aquestes actuacions, s'organitzen des de fa anys a diferents localitats del territori i compten amb el suport de la Societat Catalana de Micologia i el Parc Natural de l'Alt Pirineu.

Les jornades van començar amb una breu presentació a la sala Àrnica. Malgrat fer un dia rúfol, és va desenvolupar una sortida de camp pels boscos del Gerdar de Sorpe conduïda per l'especialista Joan J. Monton (micòleg de la Societat Catalana de Micologia). La sortida va comptar amb la participació de 20 boletaires, aficionats, encuriosits, alguns amb un cert bagatge micòfil. Al llarg del matí es van recollir diferents espècies, i s'anaven esmentant caràcters d'identificació i singularitats d'algunes elles. Ens van sorprendre curiositats d'alguns bolets com la del bolet de tinta (*Coprinus comatus*) utilitzat pels Alemanys al llarg de la segona guerra mundial per escriure missatges

secrets amb codis interns, on l'espordada amagada en la tinta que desprèn el bolet en la seua maduració permetia revelar la certesa del missatge. Bolets amb làmines, amb tubs, tòxics, comestibles i característics de diferents hàbitats. Vam descobrir espècies que no havíem observat mai, vam percebre l'aroma, la ferum d'algunes que podien com el gas, el gust picant de les cuagres (*Russula* sp.) i la diversitat dels noms populars.

La tarda de dissabte es va dedicar a identificar i classificar totes les espècies trobades amb les quals anaven afegint altres persones que n'anaven portant. La determinació d'algunes espècies requeria el màxim detall, l'expertesa del micòleg agilitava la feina. Cada espècie disposava d'un rètol identificatiu amb el nom científic i el popular, amb el detall de si era tòxic, comestible o mortal. Finalment un total de més de cent vint espècies de bolets van mostrar-se a la sala dels rellotges cedida per a l'ocasió de l'Ajuntament d'Esterri d'Àneu, entitat col·laboradora de la Jornada.

Taula ben parada d'exposició de més de cent espècies a l'Ajuntament d'Esterri d'Àneu.

L'endemà diumenge, l'exposició va romandre oberta al llarg de tot el dia. A banda de la mostra es van poder analitzar les esporades al microscopi. Tot un món micromètric amagat en els tubs o làmines dels barrets dels bolets. El segon dia de jornada va finalitzar amb una conferència magistral d'en Joan Montón tot evidenciant la diversitat, l'ecologia i la gastronomia de les espècies que va captivar l'atenció de públic present a la Sala Àrnica del Consell Cultural de les Valls d'Àneu.

Dilluns 23, va ser el dia adreçat a diferents entitats locals. Els alumnes de segon d'ESO del SES Morelló van gaudir de l'activitat proposada: una sessió *in situ* per conèixer el regne dels fongs i les singularitats més atractives de les espècies. L'alumnat va poder observar fins i tot una preparació microscòpica per entendre què és una espora, i la gran diversitat de mides, formes i colors que ajuden en casos molt concrets a identificar espècies molt semblants. Les jornades van finalitzar amb l'agradable visita dels padrins de la residència, alguns d'ells recordaven noms locals i hàbitats d'on es feien.

Unes jornades que es valoren exitoses, tan pel que fa a la diversitat de bolets amb més de 130 espècies com pel grau de satisfacció del públic assistent i els organitzadors.

Detall de l'exposició.

L'Escola SES Morelló d'Esterri i la Residència de la Gent gran, en la foto, van visitar l'atractiva exposició.

CCVÀ/FRA

Sons de tardor:

el reclam de l'amor

La tardor esclata a les portes de l'arribada dels primers freds, els dies s'escurcen i la temperatura a boca foscant o a trenc d'alba davalla, es posa en marxa el ressò de la muntanya, el reclam de l'amor dels cérvols esclata i el bram dels mascles inicia l'apertura orquestral que ens acompanyarà a les nostres passejades pels camins i boscuries d'Àneu. Per tercer any consecutiu, la reserva nacional de caça de l'Alt Pallars amb el suport del departament d'agricultura de la Generalitat de Catalunya posa en marxa, tres punts d'informació situats a les capçaleres de les Valls d'Àneu (Bonaigua, Gavàs i Alós d'Isil), amb l'objectiu d'informar i assessorar al neòfit vers aquest espectacle de la natura. Uns punts d'informació per on enguany han passat més d'un miler de visitants que en la major part dels casos van poder escoltar i observar diferents exemplars de cèrvids.

Punt d'informació de la brama del cérvol de la RNC de l'Alt Pallars. Foto: Obaga Activitats

Enguany han passat pels punts d'informació més d'un miler de visitants que en la major part dels casos van poder escoltar i observar diferents exemplars de cèrvids.

La brama, és un espectacle de curta durada, aproximadament d'un mes que segons les condicions climatològiques es produeix al nostre territori entre el 20 de setembre i 20 d'octubre. Els mascles dels cérvols (*Cervus elaphus*) emeten un so gutural allargat i greu amb l'objectiu d'atraure les femelles. Una atracció de rivalitat que en molts casos acaba en una lluita de força entre mascles que enforçant-se les banyes mostren la força genètica que té la recompensa del plaer. Esforç, desgast energètic constant que aflebirà els més dèbils fins al punt del desgast total que pot arribar a les portes de la mort. Observar i conèixer la brama de la mà d'un guia intèrpret de fauna no deixa

Activitat brama del cérvol. Foto: Obaga Activitats

de ser una bona ocasió per adquirir coneixement i viure l'experiència personal intransferible de fer una immersió al medi natural. Algunes empreses especialitzades ofereixen aquest servei on no es superen els vuit participants, això permet poder escoltar la brama i amb una mica de sort poder llucar i gaudir de lluny aquesta espècie que es transforma en un autèntic protagonista de les nostres tardors.

A mesura que ens endinsem al mes d'octubre, entre els brams es barregen els ronc profunds i constants d'una altra espècie la daina (Dama dama). Sense menysprear l'espectacle, la simfonia esdevé menys sonora però no per això deixa ser atractiva. Els mascles de daina, ronquen per intentar atraure femelles que, entre àpat i àpat d'herba, guaitaran les enormes pales de les seues banyes i escoltaran al millor del bosc, candidat òptim per la seua reproducció.

El reclam de l'amor al bosc s'apaga quan l'octubre és finit, amb el canvi horari els dies ja enfosqueixen aviat i potser un bon foc a terra i l'escalf de la llar, porti altres reclams amorosos més dolços a les nostres llars aneuques.

Activitats Secció natura

CCVÀ

Presentació dels llibres *Històries naturals* i *Voliaines*

Foto: Joan Blanco

El passat 28 de desembre de 2018, després de l'assemblea de socis/es, vam poder-vos presentar dues propostes de lectura naturalista. La primera una edició de collita pròpia de la secció de natura, on presentàvem *Voliaines 6 itineraris per conèixer 30 papallones d'Àneu*, un llibret de camp per apropar al neòfit al meravellós món de les papallones de diürnes i de passada difondre a través de sis itineraris les nostres valls. La segona proposta, un llibre d'articles naturalistes del biòleg i escriptor Martí Domínguez. Relats plens de saviesa i cultura que ens aporten el coneixement tan necessari per entendre el món dels éssers vius.

Les nostres *Voliaines*, sortida naturalista a Cerbi

El 25 d'agost, es va realitzar una sortida pels voltants de Cerbi oberta i gratuïta pel soci del CCVÀ, per donar a conèixer la diversitat de voliaines de les valls d'Àneu. Amb el suport del Parc Natural de l'Alt Pirineu dins del programa d'educació ambiental als parcs i de la mà dels tècnics d'Obaga Activitats, els participants van aprendre a identificar les principals famílies i conèixer les principals característiques d'aquests interessants insectes.

Foto: Joan Blanco

Jornades micològiques

Els dies 21 a 23 de setembre, es van organitzar juntament amb el Parc Natural de l'Alt Pirineu i la Societat Catalana de micologia unes jornades per donar a conèixer la nostra diversitat micològica. Les jornades van incloure una sortida, una xerrada a càrrec d'en Joan J. Montón i una exposició a la sala de l'Ajuntament d'Esterri d'Àneu amb l'epíleg didàctic als alumnes del SES Joaquim Morelló d'Esterri d'Àneu (veure article d'ampliació en pàgines anteriors)

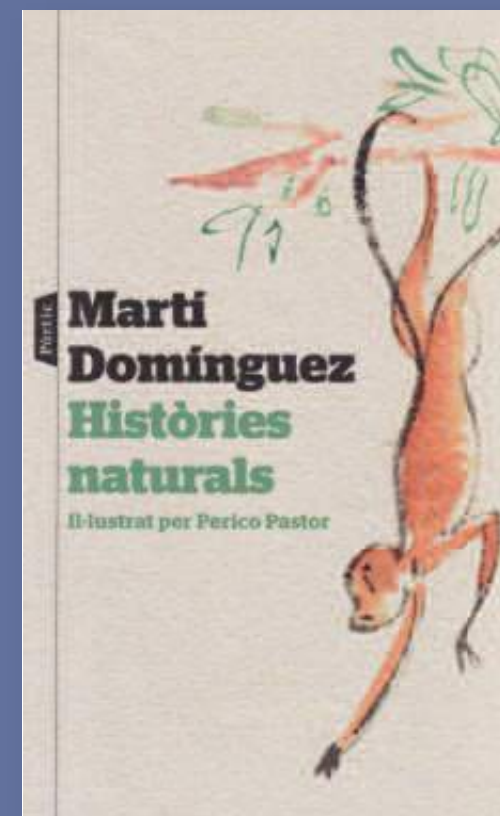

Històries naturals

Admiració per la diversitat de la vida

CCVÀ/FRA

brir el llibre i trobar en el pròleg una cita de Bernandín de Saint-Pierre i els seus *Études de la nature* engresquen a tot aquell que alguna vegada s'ha aturat mínimament a contemplar el seu entorn. Comparteix que l'observació i l'estudi pel medi, m'engresquen a descobrir i conèixer més i més detalls de les nostres joies naturals. Recomano anar tastant el llibre, capítol a capítol sense l'afany de deglutir-lo en pocs dies. Cada relat mereix un pensament i cal pair-lo a poc a poc. Cal endreçar el concepte i digerir-lo, tot i que la dosi de saviesa i curiositat que l'autor ens encomana, a vegades amb un humor reconfortant, ens demana una lectura sense aturador. Al llarg de més de 125 petits relats, l'autor i el dibuixant ens guien a la descoberta de la natura propera, a la saviesa de l'enigmàtic món biològic amb un lligam proper als il·lustres i grans genis de l'art, humanistes i savis que van percebre i copsar magistralment aquesta vida per deixar-la immortalitzada, sovint a les seues grans obres d'art o als petits quaderns de camp. Mamuts, peixos, voliaines, bolets, ocells, flors, i altres éssers vius. El sexe, la cultura i la llengua, una diversitat conceptual i cultural que em trasllada al pensament platònic de creure que si els mots, les frases i els paràgrafs d'aquestes pàgines fossin organismes bioindicadors, no dubtaria gens ni mica afirmar que aquest llibre gaudeix d'una excel·lent qualitat ambiental i és que permeteu que afirmi agosaradament que el treball de camp que ens aporta en Martí Domínguez és el fonament de la ciència i del coneixement d'un país que permet alhora enriquir-nos de la cultura universal.

Fitxa tècnica:

DOMÍNGUEZ, Martí. *Histories naturals*, il·lustrat per Perico Pastor. Barcelona: Pòrtic, 2018. 346 pàgines.

L'escriptor i biòleg Martí Domínguez i l'il·lustrador Perico Pastor formen una simbiosi perfecte que ens apropa a conèixer curiositats naturalistes que relliquen amb els grans autors de la història de l'art i la literatura.

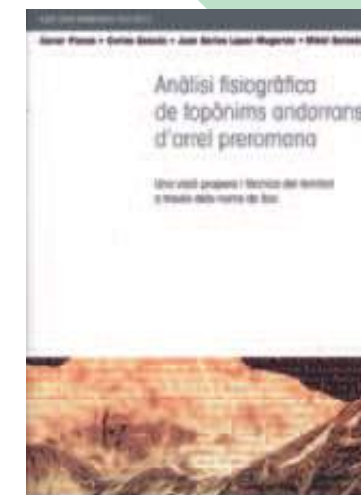

Anàlisi fisiogràfica de topònims andorrans d'arrel preromana

Xavier Planas, Carles Gascón, Juan Karlos López-Mugartza, Mikel Belasko

Ajut Lídia Armengol Vila 2013

Ministeri de Cultura, Joventut i Esports. Govern d'Andorra, 2018

Aquest llibre és el fruit d'un treball coordinat pel geòleg Xavier Planas i que ha comptat amb la participació de l'historiador Carles Gascón i dels filòlegs bascos Juan Karlos Lopez-Mugartza i Mikel Belasko. L'obra, que també va rebre l'assessorament del filòleg Albert Turull, s'emmarca dins de l'ajut *Lídia Armengol Vila* destinat a projectes de recerca i transferència de temàtica andorrana del Govern d'Andorra (APTA005-AND/2013).

Amb aquest treball, la tetrada d'autors tracten d'oferir, com enuncia el subtítol, "una visió propera i tècnica del territori a través dels noms de lloc". En aquest sentit, l'*Anàlisi fisiogràfica de topònims andorrans d'arrel preromana* explora, principalment mitjançant comparacions paisatgístiques, paratges amb noms que se sospita que podrien tenir l'origen en una llengua prelatina. L'objectiu del treball és detectar l'existència de característiques i/o processos coincidents, entre indrets amb designacions iguals o similars, per establir proposicions sobre possibles valors de significació dels seus topònims.

El llibre aborda, doncs, l'estudi de noms de lloc a partir d'una metodologia interdisciplinària que es basa en l'anàlisi fisiogràfica comparativa –geogràfica física, paisatgística, geològica–, compagina el coneixement històric i lingüístic del territori i finalment efectua una comparació amb el basc per avaluar una antiga eventual continuïtat lingüística pirinenca.

Un dels atractius d'aquesta anàlisi toponímica rau, justament, en aquest tipus d'enfocament –des de diverses disciplines–. Val a dir que aquest encarament no és massa habitual, perquè tradicionalment els estudis dels noms de lloc s'han desenvolupat principalment des d'un sol àmbit científic –habitualment, el lingüístic– i no ha abastat de forma conjunta la geografia, la geomorfologia, la història i la filologia conjuntament.

El treball parteix de les 4.240 entrades del *Nomenclàtor oficial d'Andorra*, en un primer triatge de topònims d'aspecte preromà se'n seleccionen 414 que han estat objecte d'una primera visita sobre el terreny per analitzar-ne les característiques fisiogràfiques, la qual cosa ha permès aïllar-ne 174; així mateix, després d'anàlisis fisiogràfiques més minucioses i aportacions etimològiques anteriors, el seu estudi s'ha concentrat en 81 noms de lloc, dels quals s'ha efectuat per a cadascun d'ells una fitxa fisiogràfica de detall i s'han agrupat en 18 codis amb característiques paisatgístiques semblants.

Els aspectes lingüístics i etimològics es troben argumentats i amb una aportació oberta de possibles interpretacions. L'equip suggereix en alguns casos orígens indoeuropeus –Canillo, Bartra i Seig– o bascoïdes –l'*Hortó*, que relacionen amb el basc lurte (*eslavissada*); Rat, amb harrate (*port de muntanya*) o Baser, amb batxa (*precipici*)–. En d'altres, com Arcalis, Anyós i Bixessarri, els autors detecten un cert caire eusqueric, però adverteixen que des d'aquesta llengua tampoc no són d'interpretació evident. Un altre topònim rellevant tractat és el mateix nom Andorra, per aquest cas apunten una possible explicació fisiogràfica com a "font important" –avui dia representat pel topònim català Escaldes–. La coincidència, també, de surgències importants –en aquest cas termals o sulfuroses, que convé considerar com un aspecte geogràficament molt significatiu (excepcional) i facilitador pel poblament en el context de la prehistòria– en indrets amb topònims del tipus Dorres, Dòrria, Durro, Lladorre o Norra (a Taüll) fonamenten i recolzen aquesta hipòtesi.

Gatillop del projecte educatiu del centre de fauna de MónNatura Pirineus de les Planes de Son de la Fundació Catalunya La Pedrera.

Foto: Joan Blanco i Barrilado.
Nikon D700, Nikkor 70-200 f/2.8.
Distància focal 135mm f2.8-
obturador 1/500 Iso 800

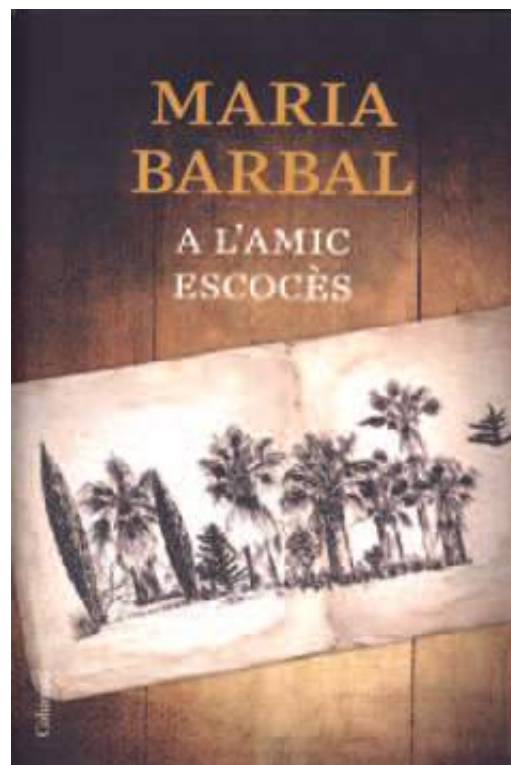
Xavier Planas (esquerra) Juan Karlos-Lopez-Mugartza (dreta) a la Universitat Pública de Navarra, el 25 de febrer de 2019.

L'amiga pallaresa*

Barbal no falla. Des de la primera pàgina. Nivell, atenció, categoria. Literatura espurnejada frase aquí, frase allà, genialitat al següent paràgraf. “L'amic escocès” només és un mirall, secundari i coprotagonista alhora. Un soldat català emmudit (per les ferides) i un escocès brigadista es coneixen a l'hospital de guerra. Han tingut la mort a prop o, més ben dit, senten que l'han viscuda a la pròpia pell. I de massa joves. A partir d'aquí saltem en el temps a la infantesa d'en Benet, és a dir, els antecedents de tantes ferides irreparables. La Noguera, Pirineu, família. Paisatges barbalencs i personatges que van sortint de la boira, com el destí, com el predestí. La pulsio artística d'en Benet enfrontada a un entorn massa real i massa cru, massa predestinat.

Proclamació de la República, primera estada a Barcelona, feina a ca l'oncle, classes de dibuix, servei militar, noies maques pel carrer. Però també haver de tornar aviat a treballar per aquells paisatges rurals, entre ruralismes verbals i mentals. Massa poc, massa avorrit tot plegat, per a una ment tan inquieta. La guerra és menys avorrida: aviat hi veurà l'horror, l'excés, la infernal i sobtada incomoditat de tenir enemics a mort. I és al front de l'Ebre on coneix l'escocès, i aquí és quan la biografia d'en Benet creix i es complementa. I la postguerra. I la postferida.

Barbal ha tornat a fer una gran novel·la. “Aquella guerra, aquell desastre, aquella Espanya”. Com sap fer-los servir, la Barbal, els sinònims!

*Resseña publicada a la Revista Sàpiens núm. 204.

Pagus Anabiensis

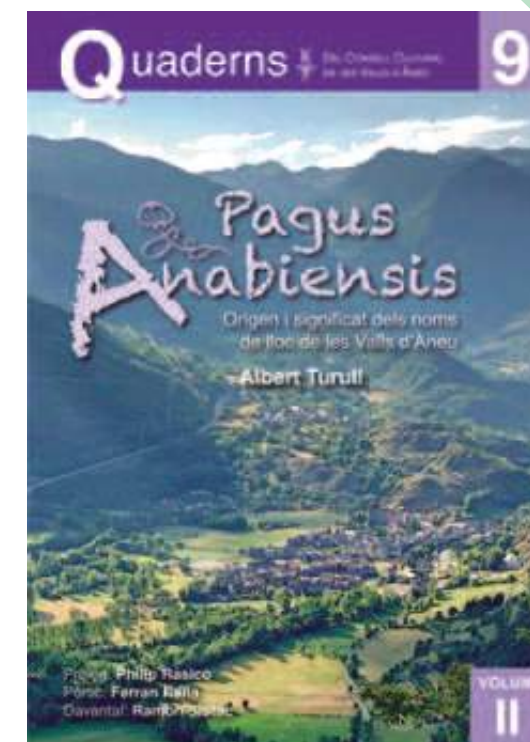
Origen i significat dels noms de lloc de les Valls d'Àneu

L'any 2004 el Consell Cultural publicava, dins de la seua col·lecció Quaderns del Consell, el primer volum d'un projecte plurianual: l'Inventari toponímic de les Valls d'Àneu. Aquell llibre, amb el títol *De Marimanya al Cargol*, contenia pròpiament l'inventari, és a dir, les llistes dels noms propis de lloc de tots els termes d'aquest territori.

Ja aleshores se'n preveia un segon (i un tercer) volum; en concret, el segon, que enguany (2019) s'ha d'acabar publicant després de diversos ajornaments aliens a la voluntat del CCVÀ, conté l'estudi etimològic d'aquells noms prèviament inventariats. Aquest llibre –que es preveu completar en un futur amb un tercer i darrer volum dedicat a l'antroponímia: la història dels prenomes, els cognoms i els renoms aneuencs– és el complement necessari que ha de permetre extraure tota la informació servada pels nostres topònims, ja que, com és ben sabut, la toponímia té la virtut de contenir en el seu “ADN lingüístic” la realitat històrica i geogràfica de l'època en què cada nom fou creat i, quan n'és el cas, de la seva evolució d'aleshores ençà.

És per això que aquest estudi s'estructura en dues part absolutament complementàries: una part analítica, anomenada *diccionari toponímic*, en què cada nom (o més exactament, cada grup de noms coincidents) és estudiat particularment, a la llum de la documentació antiga (si n'hi ha), de la realitat geogràfica, de la variació lingüística, de les hipòtesis etimològiques, etc., i una segona part, de síntesi, anomenada *assaig onomàstic*, en què totes aquelles informacions es posen en relació i s'entrellacen sistemàticament, a fi d'obtenir una visió de conjunt de la toponímia de les Valls d'Àneu.

Atès que aquest territori, malgrat ser extrem en el context català, és absolutament central en el marc de l'Alt Pirineu, les conclusions de l'estudi permetran copsar en la seua dimensió real un

seguit de fenòmens que alguns estudiosos –començant per Joan Coromines– han apuntat des de fa temps; per exemple, l'absència total d'arabismes, o la presència massiva tant d'un estrat preromà no indoeuropeu (tradicionalment associat amb el basc) com d'un estrat romànic precatalà o paleocatalà, i tot plegat amb els parlars propis del Pallars com a embolcall lingüístic definitivament singular.

És responsable d'aquest estudi qui ja fou director de la primera fase de l'inventari toponímic, el Dr. Albert Turull, professor titular de filologia catalana a la Universitat de Lleida, especialista en onomàstica, autor entre altres del llibre *La toponímia de les comarques de Ponent. Un assaig d'interpretació tipològica* (Institut d'Estudis Catalans, 2007), i actualment membre de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans i de la seua Comissió d'Onomàstica.

Escriure sense por

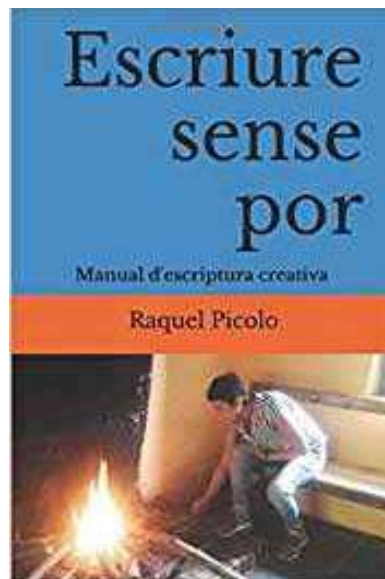
Manual d'escriptura creativa de Raquel Pícolo

Escriure sense por. Manual d'escriptura creativa és un recull de notes destil·lades al llarg de disset anys d'ensenyament de l'escriptura. Vol ser un estímul, un recurs i una finestra per a aquelles persones interessades en el plaer i l'art d'escriure. Pensaments, textos de creació pròpia i propostes d'activitats, que considero que poden ser molt útils tant per començar a explorar l'aventura d'escriure com per continuar endinsant-s'hi.

La història d'aquest llibre comença molt enre-re, quan vaig trobar en els manuals d'escriptura de Júlia Cameron i Natalie Goldberg les paraules que necessitava per transitar pels camins de la creació literària. A finals dels anys vuitanta. Els assajos literaris són molt importants però calen manuals senzills i clars, que tractin amb profunditat els temes principals de l'escriptura creativa. Amb aquesta intenció, i pensant en els meus alumnes i exalumnes, i també aquelles persones que s'aventuren o es volen aventurar a escriure, he pensat aquest llibre. Ha nascut per ajudar als que els agrada escriure i que escriuen, als que volen escriure i que no saben per on començar, als que s'han encallat i als que ja escriuen a tota pastilla.

Escriure sense por és la idea principal del llibre. No podem arribar gaire lluny carregats amb la por de fer les coses malament, sense confiar en les nostres idees i les nostres paraules. Aquesta afirmació també és vàlida per als escriptors que ja són uns virtuoses teixint mots i lligant frases. Si escriuen amb por, por a quedar malament, per exemple, o a sortir de la zona de seguretat, per més gran que sigui el domini tècnic, difícilment experimentaran l'art d'escriure, el goig i la tremolor interna que sentim durant el procés de la creació. Per escriure amb art s'ha d'escriure sense por. Insisteixo molt en aquesta idea, des de diversos angles, perquè és clau i decisiva en la creació literària i sovint no se'n parla tant com caldria.

Al llibre plantejo qüestions fonamentals repartides en tres grans apartats. Primer, respirar per crear. És a dir, relaxar-nos i aventurar-nos a navegar pel mar obert de la nostra ment. Segon, posar-nos reptes i restriccions per esmol·lar els nostres recursos i deixar que ens sorprenguin. En tercer lloc, rutllar, és a dir, llegir i llegir, escriure i

escriure. Perquè a escriure només se n'aprèn escrivint i llegint activament com a escriptor.

La intenció ha estat fer un llibre obert, que generi pensament i reflexió després de la lectura, amb missatges clars, exposats de manera directa i senzilla, amb propostes pràctiques que estimulin la lectura i l'escriptura. Escriure sense por és un manual per a tallers d'escriptura creativa i també per a viatgers solitaris i autodidactes. És el meu gra de sorra per ajudar a superar la por a escriure.

Proposo jugar amb les paraules, escriure amb tots els sentits, fer-se preguntes creatives, llegir en veu alta, posar-se limitacions i obstacles perquè l'escriptura brilli més. Escriure sense parar, sense pensar i sense por.

Animant a escriure sense por a l'espai d'escriptura.

Revista El Mirall

Des del 1987 reflectint cultura

L'any 1987 naixia dins l'Obra Cultural Balear una nova revista cultural que volia fer arribar als seus socis i a la societat mallorquina en general articles i entrevistes sobre la història, la cultura o la política mallorquina i, de retruc, de la resta dels territoris de parla catalana.

Amb una periodicitat variable, la revista publicà 233 números fins el 2013. Després, la crisi econòmica provocà el seu tancament. Poc temps després, el 2015, la revista reprené l'activitat però fora de l'Obra Cultural Cultural. El naixement de la Institució Francesc de Borja Moll, que reprenia la tasca de l'editorial Moll, va permetre poder tornar enviar una capçalera ja històrica a les llars mallorquines i, a poc a poc, a la resta dels nostres països.

Des del 2016, publicam dos números monogràfics semestralment, centrats en algun personatge, esdeveniment o tema rellevant de la nostra cultura. Fins avui hem dedicat un monogràfic a Vicenç Mut, astrònom mallorquí del segle XVI, a qui Riccioli homenatjà batejant un cràter de la lluna amb el seu llinatge, "Mutus"; l'any 2016 també parlarem, com no podia ser d'una altra manera, de Ramon Llull, en el setè centenari de la seua mort, amb un número que combinava l'erudició i la divulgació.

El 2017 férem un número sobre la importància dels museus en la nostra societat i la necessitat de guardar i protegir el nostre patrimoni, en aquest cas reivindicàvem la creació d'un Museu de la Ciència i de la Tècnica i un Museu Marítim —aquest darrer, per sort, ja és una realitat—. L'altre número el dedicàrem al castell de Bellver, edifici icònic de l'illa que combina bellesa i terror, ja que en molts moments de la història ha estat una presó. Fou on el general liberal Luis de Lacy i Jovellanos patiren reclusió en el segle XIX. De Lacy, per ordre de Ferran VII, hi fou afusellat; Jovellanos també hi patí reclusió entre 1801 i 1808. Però els records recents s'imposen. Bellver fou presó durant la Guerra Civil i encara avui es poden observar al pati i a les cel·les grafitats d'alguns presos que hi visqueren de qual·sevol manera entre el 36 i el 39.

El 2018 parlarem de la tècnica de pedra seca, en el número 239, just quan la UNESCO la declarà patrimoni de la humanitat. Una manera de treballar el camp que ha configurat Mallorca al llarg dels segles i que ara viu un nou impuls gràcies al Gremi de Margers. Finalment, en el darrer número presentem "La Ruta del Diccionari", un projecte que consisteix a visitar els espais que mossèn Alcover i els seus col·laboradors recorregueren per a fer el *Diccionari Català-Valencià-Balear* i observar com és aquest espai avui en dia i poder veure què ens ofereix culturalment, no només filològicament, sinó també des d'un punt de vista literari, històric, paisatgístic, gastronòmic, arquitectònic... La primera de les rutes que ja hem publicat és la de les

Valls d'Àneu i les properes, que apareixeran a finals de 2019, ens transportaran a les comarques centrals de València i a l'illa de Menorca. A més, ens serviran per conèixer de més a prop Francesc de Borja Moll, sense el qual no tendríem la magna obra del *Diccionari*, i Manuel Sanchis Guarner, ajudant de Moll i filòleg indispensable per a la llengua catalana al País Valencià.

Amb aquest projecte de país, des de la redacció esperam que els "amadors de la llengua catalana", que deia Alcover, puguin conèixer una mica més aquest país nostre, un país i una llengua que resisteixen els embats de ponent i que quan actuen com una mata de jonc són imparables, com Alcover i Moll, que no s'aturen mai.

Les Valls d'Àneu, ha estat la primera de les rutes publicades.

Sebastià Alzamora

Sebastià Alzamora va néixer a Lluçmajor, Mallorca, l'any 1972. És autor dels llibres de poesia *Rafel* (1994), *Apoteosi del cercle* (1997), *Mula morta* (2001), *El benestar* (2003), *La part visible* (2009) i *La netedat* (2018), així com de les novel·les *L'extinció* (1999), *Sara i Jeremies* (2002), *La pell i la princesa* (2005), *Nit de l'ànima* (2007), *Miracle a Lluçmajor* (2010), *Crim de sang* (2012), *Dos amics de vint anys* (2013) i *La Malcontenta* (2015). Ha estat guardonat amb els premis Salvador Espriu, Jocs Florals de Barcelona i Carles Riba, de poesia, i també amb el Documenta, Ciutat de Palma Llorenç Villalonga, Josep Pla i Sant Jordi, de narrativa. Per *La netedat*, l'any 2019 ha rebut el premi de la Crítica Serra d'Or de poesia. Ha estat traduït al castellà, francès, italià, portuguès, polonès, danès i anglès. És col·laborador habitual dels diaris Ara i Ara Balears.

Preparació per al poema

*Em vaig rentar la cara al safareig
que hi havia al corral de cals teus pares:
herbes molles i molsa a tot arreu.
Tots dos hauríem volgut tenir un riu
al davant, una força cabalosa,
ingovernable, que ens estalviés
els adjectius i, sobretot, les minses
excuses per deixar de ser qui fórem.*

*La identitat és una qüestió
que tendeix a cobrir-se de lleganyes.*

Del llibre *La netedat* (Proa, 2018)

Lector

*Empatxat de literatura,
se t'entrevessa la literatura.
Tens la sospita que Benn sobreactua,
que Tolstoi persegueix tan sols la vana
posteritat, que els barrocs i els romàntics
s'autocontemplen amb poca fortuna,
i que, de Melville i Hawthorne ençà,
ningú a Amèrica ha escrit res que sigui
digne d'esment. Les lletres espanyoles
et mereixen tan sols algun sarcasme,
i de les catalanes ja no vols
ni sentir-ne a parlar.*

*Tan bo com ets,
t'estranya que ningú vulgui llegir-te?*

Del llibre *La netedat* (2018)

Tórtora

*Quan érem nins, el meu cosí Rafel
duia una tórtora damunt l'espatlla.
Anava amunt i avall, el meu cosí,
amb la tórtora esplugant-li els cabells,
i tots, cal confessar-ho, l'envejàvem.
Era grisa i d'ull viu, el coll esvelt,
amb un collar molt prim de ploma negra.
L'ocell acompanyava els nostres jocs,
i ell mateix era una bella jugueta.
Ens disparàvem grava del carrer
amb tiradors fets amb colls de botelles
de llet i globus de plàstic, sovint
robats d'una lenta papereria.
Botàvem dins els horts per agafar
magranes, figues o nespres, segons
el temps, i transformàvem bicicletes
en naus espacials.*

*I ella, la tórtora,
ens mirava tranquil·la i curritxava
de tant en tant, amb un cantet suau.
Ens agradava quan prenia el vol
i tornava després damunt l'espatlla
del meu cosí Rafel, que era un al·lot
ros, de somriure fàcil.*

*Són records,
ara que som a la meitat de tot
i no sabem on va volar la tórtora.*

Del llibre *La netedat* (2018)

Marina en calma

*El faroner, que surt exhaust de l'úter,
encén la torre, il·lumina la cala
i giravolta el caparrot del far.*

*El faroner dins el llim primigeni
s'unta amb salmorra i amb alga estantissa,
i rep content la pluja de novembre.*

*El faroner amb la seva faronera
mengen taronges, escampen llavors
i emeten llums que esqueixen les foscúries.*

I anit han descobert un nou planeta.

Del llibre *La netedat* (2018)

Marina suburbial

*Volava el cap de ma companya
pel cel dels crematoris d'Alemanya,
amor, el món s'ensorra davant nostre
i des d'aquest balcó tan sols veiem
una llenca de mar llisa i pastosa.*

*Tenim el coit solemne, l'abraçada
monumental i voraç dels amants
que hauria estat millor que no es trobessin,
amargs vestits de nocces, aliances
presumptuoses d'europèus obscens.*

*De mica en mica ens anem ennegrint.
La nostra mort estava escrita als mapes?
Accepta el mar que ens queda, i tanca els ulls.*

Del llibre *La netedat* (2018)

AULA D'EXTENSIÓ UNIVERSITÀRIA DEL PALLARS SOBIRÀ

CURS 2018-2019

Entre la memòria i l'oblit

L'Aula Universitària com antídoto de l'emigració interior

*Digues i ho oblido, ensenya'm i ho recordo,
involucra'm i ho aprenc.*

(Benjamin Franklin)

Aquestes paraules del polític i físic americà Benjamin Franklin sintonitzen perfectament amb la màxima d'Heràclit d'Efès sobre el coneixement i, també és clar, amb els objectius i propòsits d'humanització i llibertat de l'Aula d'Extensió Universitària del Pallars Sobirà. Deia Heràclit, a través d'Euleuteri (home lliure) protagonista de l'obra de l'escriptor pallarès Pep Coll *Al mateix riu d'Heràclit* que *Qui vol fer via pels camins de l'ànima per molt que avanci, no en trobarà mai*

els límits, car el camí va creixent a mesura que hom el recorre. Certament perquè com més via fa l'home amb el pensament, com més veritats descobreix, més conscient és de la immensitat que ignora. I reblava el clau del pensament, del coneixement indicant-nos que *Tan sols alguns elegits poden tenir accés a la mansió de la saviesa i que es pot fer més mal amb la canyeta del càlam que amb la llança del freixe.* Propòsits epicurians d'aquesta Aula, filosòfics doncs, consistents en un exercici múl-

tiple, com deia, d'humanització, de reconeixement del límits, i llibertat, dones i homes capaços de pensar i decidir per un mateix tal com deia Kant.

No obstant, això no és possible sense recórrer un camí individual, però també col·lectiu d'exigència en la formació que, no només ens faci trobar l'inesperat, si no també que ens permeti guanyar capacitat d'empoderament, veu i decisió, que ens proporciona exigència contra la frivolitat i la desestructuració dels valors i de les idees que ens tornen manejables, totalment manipulables.

L'Aula Universitària és exigent, ens interpel·la quan mirem el programa, quan n'avaluem l'oferta...ens obliga a respondre-hi amb decisió i fermesa per trencar les rutines diàries, per evitar l'espiral d'una emigració interior, d'una fugida cap a nosaltres mateixos, pròpia de societats com la nostra amb molta informació però poca comunicació tal com ens il·lustra l'antropòleg i savi monjo de Montserrat Lluís Duch. És l'Aula una aposta per la confiança, per la transmissió, pel testimoni i, sobretot per la imitació que desvetlla processos crítics. Una invitació a l'educació, una seducció que ens ve de fora. Gràcies per compartir-la.

Acte de cloenda de l'Aula d'Extensió Universitària del Pallars Sobirà 2018-2019.

La dona dels anys vint

A través dels objectes de la llar, vaixelles, roba i revistes, descobrim els gustos i interessos de la dona dels anys vint a les valls. Paradoxalment, en els objectes més propers i quotidians hi descobrim l'interès per cultures molt allunyades.

La primavera passada vaig acompanyar un grup d'alumnes al MNAC i vam veure algunes de les sales del Modernisme. Com que ho vaig trobar tan interessant hi vaig tornar. I va ser aleshores quan vaig veure en aquelles estampes antigues amb motius orientals del japonisme la imatge d'un brodat de casa. El japonisme, "una moda seguidora de l'art i l'estètica del Japó. Va néixer a París i es va estendre per la resta de capitals europees durant la segona meitat del segle XIX i les primeres dècades del XX".*

Em preguntava si hi podia haver alguna connexió entre aquell corrent i els rastres d'imatges orientals en objectes quotidians al Pirineu. Els nostres avis viatjaven a Barcelona i bé podien conèixer les noves tendències de la moda i l'art en general, però el que no m'imaginava és que aquesta informació arribava directament a Esterrí en forma de subscripció a través d'una tal varietat de revistes i altres publicacions. L'augment del percentatge d'alfabetització, l'arribada de l'electricitat i

la nova carretera ben segur que havien de representar canvis en el paper de la dona al Pallars.

Vaig trobar que el brodat d'aquella tovallola bé mereixia ser emmarcat, però no havia entès fins aleshores per què la nostra padrina havia brodat un motiu tan allunyat del seu entorn. Brodar una japonesa amb un parasol (inacabat) amb unes flors i un ventall, em semblava fora de lloc en un entorn rural tan allunyat dels nous corrents urbans dels anys vint.

*blog del Museu Nacional de Catalunya.

Revistes "La moda Elegante", 1917.

Al cap de casa hi havia un bagul ple de revistes i partitures, algunes de les quals s'han conservat. La majoria són dels anys 1917 al 1920 i estava dirigit a un públic femení: *La moda elegante en España*, *El hogar y la moda*, *El cine*, *Nuevo Mundo* (cròniques, acudits, publicitat, espectacles, partitures, actualitat en forma de "notas gráficas"), *La actualidad*, *El hogar y la moda*, amb comèdies, publicitat de novel·les, contes, notes d'art i varietats. El primer número de la revista *Lecturas* s'anunciava com a suplement d'aquesta darrera revista.

Les portades de la revista *Vogue* d'aquella època mostren sempre una dona que es va alleugerint de roba, i al camp o a la platja sovint va acompanyada d'un parasol. La salut i la moda són el principal objectiu de la publicitat: màquines de cosir i remeis casolans o consells de salut a cada número.

Màquina de cosir Singer dels anys 20.

Entre les partitures dels anys vint hi trobem fox-trots, cuplés, cançons tradicionals, pasdobles, valsos, tangos, polkes, sardanes, charlestons, operetes i sarsueles. La lletra de La Montera, zarzuela en dos actes, Tango Milonga, fa així:

"Hay que ver mi abuelita la pobre,
que cosas usaba,
hay que ver estos paños señores hay
que ver estas mangas. Contemplad
este vuelo tan grande que tiene la falda,
¡santo Dios y qué trajes más raros entonces
gastaban! ¡Hay qué ver las cosas que hace un
siglo llevaba la mujer, creo yo (2) que de una de
estas faldas salen lo menos dos". I més endavant afegeix "La mujer que se hiciera dos trajes su casa arruinaba".

Oba

Un tovallola amb una japonesa brodada.

La Caixa

Compromís social i desenvolupament territorial

La Caixa

Francesc Moragas, l'home darrere l'ànima

El fundador de "la Caixa", va néixer a Barcelona el 13 desembre de l'any 1868. En les seues ascendències, els Moragas ja eren gent benestant de la burgesia barcelonina, una família de lletrats i notaris. El seu pare, Aristides Moragas, morí al 1881, quan ell tenia just 13 anys. La seua mare, vídua, es tornà a casar amb Joan Antonio Sorribas, un aragonès que havia cursat la carrera d'advocat a la Universitat de Barcelona. El Sr. Sorribas esdevindrà un expert en temes de dret administratiu i d'assegurances. D'aquesta manera, el seu padastre serà una figura cabdal en la joventut de Francesc Moragas. El nostre personatge cursà la carrera de Dret a la Universitat de Barcelona i va obtenir la llicenciatura l'any 1894. A la universitat va fer amistat amb personatges que tindrien un paper rellevant a la societat catalana de l'època: Enric Prat de la Riba, Francesc Vidal i Barraquer, Lluís Serrahima o Jaume Carner, entre d'altres.

A banda d'algunes inquietuds polítiques inicials, tenia aficions ben diverses. Era un bon jugador d'escacs ja que els considerava una gimnàstica cerebral molt efectiva i, en l'esport, era un gran ciclista. En el terreny personal i familiar, Francesc Moragas es casà amb Clotilde Illa i Arquer el 1895, no van tenir fills i Clotilde va morir l'any 1921. Aquest fet farà que el Sr. Moragas es dediqués encara amb més intensitat a la Caixa i a l'obra benèfica i social.

En l'àmbit professional, el 1894 un cop acabada la carrera, Moragas entrà

Francesc Moragas, fundador i primer director de l'entitat al seu despatx a finals dels anys vint.

a treballar al despatx d'advocats de la família. Als pocs mesos morí el seu pare adoptiu, Juan Antonio Sorribas, llavors prengué la decisió de centrar els seus coneixements en les assegurances, cosa que li seria de gran utilitat en el futur. Aprofitant la seua posició i contactes amb l'empresariat català dins de Foment del Treball Nacional, proposà crear un compte obert per ajudar les víctimes de la vaga general del 1902. Els fons que van quedar i altres aportacions es deixarien per crear una caixa de pensions. Aquest va ser l'autèntic embrió de la Caixa de Pensions per la Vellesa i d'Estalvis, que veuria la llum l'any 1904. Ell mateix s'explicava "sóc

l'home més ambiciós del món: com que no tinc necessitats, he fet meves totes les dels altres".

Com hem dit, era un home d'una gran consciència social, excel·lent gestor, auster, innovador i amb gran visió de futur. Un home avançat al seu temps a l'hora d'establir les bases de les assegurances socials modernes que més tard donarien lloc a l'Institut Nacional de Previsió. El mateix Josep Pla sentència d'ell: **"era un des homes més importants del país i semblava que no existia"**.

El Sr. Moragas va morir el 27 de març de 1935. Tenia llavors 66 anys,

Amb motiu dels 150 anys del naixement de Francesc Moragas i Barret, veritable fundador de "la Caixa", volem repassar el seu llegat des de la perspectiva actual. Sobretot des de la seua personalitat i visió de futur, doncs aquestes encara impulsen avui la entitat i el seu compromís social. Des de jove va tenir un propòsit: comprendre i millorar el món. Va aspirar a una comprensió social i va ser un veritable pioner, humanista i un home d'acció. Amb constància i discreció, a principis del segle XX, va posar en marxa el primer gran projecte de promoció social al país: la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis.

Exterior de la primera oficina de la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis a Esterri d'Àneu.

El seu objectiu era estimular l'estalvi, dignificant la vellesa. Ajudar a erradicar les malalties i oferint un futur millor a les classes treballadores i als més necessitats. Amb tot això, aconseguiria fer de La Caixa la promotora a Espanya de la previsió social, un dels pilars bàsics del que després seria la societat del benestar.

dels quals trenta els va dedicar a la seua creació "la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis". Els diaris de l'època en van fer un ampli ressò amb notícies semblants: "Un home modest, senzill i treballador incansable. Es va saber guanyar l'afecte i el respecte de tothom".

L'Obra Social d'una entitat moderna

Com ja hem esmentat, la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis es creà com a conseqüència de les revoltes socials que culminaren amb la vaga general de febrer del 1902 a Barcelona. La realitat de la vida obrera impulsà Francesc Moragas i Lluís Ferrer-Vidal, en aquells moments secretari i president respectivament de Foment del Treball Nacional, a buscar remei per redimir els problemes de la classe obrera. Al març de 1902 Moragas fundà la

Revista Social, que juntament amb la publicació *Los Seguros*, es transformà en la plataforma on s'explicà el projecte de La Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis com una institució destinada a recolzar l'obrer en la seua vellesa.

A l'abril de 1904 es va celebrar la Junta General constitutiva de la Caixa, s'aprovà els estatuts de la Caixa

de Pensions i es nomenà el consell directiu. Seria l'any següent quan es produí el naixement jurídic de la Caixa. Llavors, canvià la seua denominació, passant a dir-se: Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis. Poc a poc la Caixa va generar un important volum de negoci. Des de la seua fundació Moragas havia fet compatible la direcció de l'entitat amb la secretaria del Foment del Treball Nacional. Al 1905, com a conseqüència del ràpid creixement de l'entitat, exigia ja la seua dedi-

cació exclusiva. Aquell any es promulgà igualment la creació del "Instituto Nacional de Previsión (INP)", la Caixa havia estat un dels seus creadors. Un fet a destacar és que Francesc Moragas sempre va tractar els treballadors de l'entitat amb un gran respecte. Li deien el **Pare**. Una de les seues màximes vitals va ser "*la feina al cap, la gent al cor*".

L'expansió pel territori es farà de manera decidida, incloent-hi les Illes Balears. La neutralitat d'Espanya durant la Primera Guerra Mundial impulsarà amb força l'economia catalana i espanyola, i contribuirà a consolidar també l'entitat. Amb aquesta sòlida base financera, la Caixa va posar els fonaments per desenvolupar l'Obra Social. Un fet destacable, seria la inauguració de la seu central l'any 1917 a la Via Laietana.

Els anys importants de l'obra social seran entre 1920 i 1932, quan la

Seu central de "La Caixa" acabada de construir l'any 1917 a Barcelona a la Via Laietana nº 56, cantonada amb el carrer Jonqueres.

Homenatge a la Vellesa que es va fer a Sort el 22 d'abril de 1935.

Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis es ja la primera de l'estat per la importància dels seus dipòsits. Així mateix, podem veure diferents fotografies dels anys vint amb homenatges a la vellesa a Sort, ja al Pallars Sobirà. L'atenció als ciutadans més vulnerables i fer-ho en un entorn de dignitat es convertí en una prioritat, incloïen les principals necessitats sanitàries i assistencials de l'època: l'Institut de la Dona que Treballa, La Clínica de Cirurgia de Santa Madrona o La Llar per a Dones i Infants Malalts entre moltes altres. Com es pot veure, la majoria d'aquestes obres socials s'interessaven en els problemes que tenia la classe treballadora i la societat, essent així la primera en actuar en la previsió a tota Espanya. L'Obra Cultural, cases de cultura i biblioteques populars; junt amb l'Obra Agrícola, l'obra Marítima o l'Institut de Serveis Socials serien també una part important de la tasca feta per la Caixa.

A la mort de Francesc Moragas el succeí com a president de la Caixa Lluís Ferrer-Vidal, que morí un any

després, al 1936. El càrrec passà llavors a Lluís Serrahima, va ser quan s'inicia la Guerra Civil espanyola, això va separar l'entitat en dos bàndols. Finalitzada la guerra, la Caixa va respectar els dipòsits en pessetes republicanes convertint-les en moneda de curs legal del moment, la qual cosa li va donar molt de prestigi. Després del conflicte, fou nomenat president de la Caixa Miquel Mateu i Pla, un home fidel al règim. A mitjans de la dècada del cinquanta, l'entitat empen l'activitat immobiliària de caràcter social, dirigida a les classes desfavorides i també a la incipient classe mitjana.

L'apertura al públic del nou Museu de la Ciència a Barcelona l'any 1981, va ser una important aposta de l'Obra Social per fomentar l'educació i fer més propera la ciència als ciutadans, en especial per a la gent jove. L'any següent, es farà un important canvi d'imatge incorporant l'estrella i els seus colors dissenyats per l'artista Joan Miró, un fet que li donarà una nova identitat corporativa. Al 1983 es dissenya la nova seu central a la

Avinguda Diagonal de Barcelona. A més, es renovà l'estructura directiva i, es creà la Fundació "la Caixa". En aquelles dates es farà la fusió amb la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Barcelona, la qual cosa donarà lloc a "la Caixa" i es consolidarà com la primera Caixa d'estalvis d'Espanya.

Amb l'arribada del nou segle apareixen noves oportunitats però també riscos. Aquests primers 15 anys del segle XXI varen ser convulsos pel sistema bancari espanyol i europeu. Per tot això, "la Caixa" es sotmet a un procés de "bancafització", incloent la reorganització del Grup. Al 2016 Jordi Gual va ser nomenat president del Grup CaixaBank, mentre que Isidre Fainé presidirà la Fundació Bancària de la Caixa, de la qual penja l'Obra Social.

El passat 3 de desembre de 2018 i a la seu central de Barcelona, Isidre Fainé, reivindicà la figura de Francesc Moragas en el 150 aniversari del naixement del fundador de l'entitat. Ho va fer en el decurs d'una conferència ben complementada amb l'exposició intitolada *L'home darrere l'ànima*.

En paraules d'Isidre Fainé: la figura de Francesc Moragas ha estat cabdal, tant per "la Caixa" com pel país. Va ser un home d'acció, però també i sobretot, un home de reflexió, de fortes conviccions. Es movia sense fer soroll i amb prudència, però era atrevit en els projectes i en el saber fer, ja que les seves idees es plasmaven en fets concrets. Fainé afegí: la transformació de "La Caixa" al llarg de més d'un segle s'ha fet conservant-ne l'essència, els valors, la cultura organitzativa i, per descomptat, el compromís amb la societat. També comenta: Persones, cultura, l'educació i la ciència. Que la memòria de tot allò que va fer Moragas i, tots els qui han arribat després, ens ajudi a poder continuar construint aquesta gran institució que avui és i representa "la Caixa".

L'actual president de la Fundació Bancària La Caixa Sr. Isidre Feine durant l'homenatge a la figura de Francesc Moragas en el 150 aniversari del naixement del fundador.

Vinculació de la Caixa al Pallars i les Valls d'Àneu

La voluntat del seu fundador d'estendre La Caixa de Pensions per la Vellesa i Estalvis, junt amb l'Obra Social per tot el territori, portà la primera sucursal al Pallars Sobirà a finals de 1920. La inauguració d'aquesta primera oficina, es faria any 1929 a Sort. Des del primer moment,

Sort, organitzaria periòdicament els actes d'homenatge a la vellesa. Durant la Festa Major de l'any 1951, Sort inaugurava el nou edifici de la Caixa.

Quatre anys després, s'obriria ja la sucursal d'Esterri d'Àneu al número 15 del carrer Major. S'inaugurava ofi-

cialment l'1 de juny del 1933. A mitjans del segle passat, també Esterri construiria una nova seu tal com podem observar-la actualment.

El compromís de la Fundació i l'obra Social es ben pales a Esterri d'Àneu. Al anys 70, essent delegat de la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis, el Sr. Josep Gordillo, s'empenhà a Esterri d'Àneu la primera cooperativa d'habitatges com a promoció immobiliària. Miquel Canfran, que, llavors, hi treballava, ens comenta la capacitat dinamitzadora del projecte. El Sr. Felix Vázquez, delegat de la Caixa, promourà el 1973 diverses activitats recolzades per l'Obra Social: Cursos de natació a la piscina de Llavorsí pels joves de la vall, a la biblioteca de la Caixa es feien cursos de català impulsats per Cavall Fort. Als setanta, els Joglars van ser a Esterri amb "Terra d'escudella" i també l'estrena de "Sol-Solet" dins de la programació televisiva de TV2. Moltes d'altres activitats com ballada de sardanes, pessebres i altres festes infantils, deixaren un bon record per al jovent. Els delegats de l'entitat, que es denominarien directors en els anys següents, han mantingut fins avui un bon nivell d'activitat social per a la contrada. La biblioteca, estava instal·lada inicialment al mateix edifici de la Caixa i va ser inaugurada el 28

Imprès de la inauguració de l'oficina 074 d'Esterri l'any 1933.

La nova i actual oficina de la Caixa d'Esterri d'Àneu construïda l'any 1950.

de setembre de l'any 1963. Mª Pilar Canes, la darrera bibliotecària de la Caixa al poble, que avui segueix treballant a la Caixa d'Esterri, comenta que al setembre de 1997 es trasllada a la Plaça de la Closa i que, després del trasllat, l'espai fou cedit com a equipament social (conferències, exposicions i darrerament per fer rehabilitació física a la gent de la contrada). La Llar d'Avis, a prop de la Caixa, s'inaugurà el 20 d'octubre de 1991 amb la col·laboració de la Fundació la Caixa.

L'arribada del nou segle amb les reformes estructurals i organitzatives, també afectaren el Pallars Sobirà. Però la Fundació i amb ella la mateixa Obra

Social mantenen un fort compromís amb la comarca i en particular a les Valls d'Àneu. En aquest sentit podem parlar d'alguns dels projectes on l'Obra Social hi és implicada: Dansàneu capaç d'agermanar dansa, música i patrimoni i El festival de teatre de carrer "Esbaiola't" d'Esterri d'Àneu ambdós potents dinamitzadors econòmics de la zona. El projecte "Viure en plenitud a partir del 50", durant el 2009, entre la Caixa i Creu Roja.

La Obra social "la Caixa" junta-ment amb la Generalitat de Catalunya

van recolzar el Programa Romànic Obert de monuments declarats Patrimoni Mundial per la UNESCO 2000, amb l'objectiu de restaurar, conservar i millorar l'important llegat patrimonial, a la comarca. Dins d'aquest programa, s'ha participat en la restauració de Santa Maria de Gerri i en sis monuments romànics de les Valls d'Àneu que afecten al municipis d'Alt Àneu (Sant Pere de Sorpe, la Mare de Déu de les Neus d'Àrreu i Sants Just i Sant Pastor de Son) i de la Guingueta (Sant Bartomeu, a Dorve, Sant Pere del Burgal, Santa Maria d'Àneu).

Inauguració de la biblioteca de La Caixa d'Esterri d'Àneu el 28 de setembre del 1963. CCVÀ

Agraïments

Voldríem agrair a la Caixa i a l'Àrea de Comunicació de la Fundació La Caixa el recolzament documental i fotogràfic per poder elaborar aquest article. Desitgem reconèixer també les informacions facilitades per l'actual director de l'oficina d'Esterri d'Àneu Lluís Urrea i per M. Pilar Canes. Així com les aportacions, records i explicacions d'enorme interès d'antics directors i treballadors: Fèlix Vázquez i la seua encantadora esposa Marta; Joan Carrera, Miquel Canfran i Ferran Varela atès que en el seu moment van ser persones amb responsabilitat a l'entitat de les Valls d'Àneu.

Acte d'inauguració de l'actual Caixa a Sort durant la Festa Major de l'any 1951.

Les falles de les Valls d'Àneu un patrimoni aneuenc¹

En aquest breu article es vol reflexionar sobre la consideració de les falles de les Valls d'Àneu com a part del patrimoni local a partir de l'anàlisi de la història recent de la festa.

Isil és el poble més recurrent dins de qualsevol dels estudi sobre les falles del Pirineu², també el més citat pels excursionistes i folkloristes des de principis del segle XX³. No obstant això, sembla que altres pobles de les Valls d'Àneu havien celebrat la festa fins fa uns anys, tal i com posa de manifest el testimoni d'investigadors que van dur a terme la seua recerca durant els anys vuitanta i les informacions que ens arriben de la mà d'alguns folkloristes. Tenint en compte aquestes dades, a les Valls d'Àneu s'haurien fet falles⁴ a Alós, Àrreu, Borén, Espot, Esterri, Gavàs, Isavarre, Isil, Sorpe i València (Amades, 1984; Bellmunt i Figueras, 1993; Mas, 1993; Riart i Jordà, 2015; Ricart i Farré, 2012; Violant i Simorra, 1950). Cal tenir en compte, però, que el terme *falla*, al Pallars i la Ribagorça, té, com a mínim, dues accepcions, tal i com recorda Ramon Violant i Simorra (1950): d'una banda, la torxa mòbil que porten encesa els fallaires; i d'altra banda, la foguera que s'encén a la plaça les nits de Sant Joan i Sant Pere (1950). Precisament, per aquest motiu, caldria veure en cada cas a quin tipus de falla es refereix cada autor i, més concretament, cadascun dels seus informants.

Davant d'aquesta situació, resulta evident preguntar-se per què només Isil ha mantingut la festa, com a mínim, fins on hi ha memòria oral. Hi ha dues possibles hipòtesis que poden ajudar a respondre aquesta pregunta: en primer lloc, tal i com afirma Farré (2014), les falles podrien haver-se mantingut als pobles en què formaven part de la festa major; i en segon lloc, les falles d'Isil es podrien haver popula-

Mn. Moga beneint la falla major. Fons Català Roca-CCVÀ

1. Aquest article és fruit del treball de camp dut a terme a les Valls d'Àneu entre els mesos de maig i octubre de 2018 en el marc del meu doctorat a la Universitat de Barcelona sobre *Les festes del foc del solstici d'estiu al Pirineu*, inscrites a la UNESCO des de 2015.

2. Vegeu Joan Grau (1995), Josep Maria Fericgla (1995), Sergi Ricart i Xavi Farré (2012) i Oriol Riart i Sebastià Jordà (2015), entre d'altres.

3. Des de *La Veu de Catalunya* (1902 i 1923) o *La Vanguardia* (1926); els butlletins excursionistes Centre Excursionista de Catalunya (Joaquim Morelló, 1904) o la revista *Mai Enrere* del Club Excursionista de Gràcia (Joan Riba, 1927); fins a les obres de grans folkloristes com Ramon Violant i Simorra (1926; 1933; 1949) o Joan Amades (1932 i 1953), entre moltes altres mencions.

4. No es parla de pobles fallaires, perquè es tracta d'una consideració feta a posteriori, que implica consciència de formar part d'un col·lectiu més gran, de fallaires, que, de ben segur, en aquell moment era inexistent.

ritzat en els cercles folklorístics barcelonins a través dels treballs de Ramon Violant i Simorra i les fotografies fetes per Pere Català Roca l'any 1957 en companyia de Joan Lluís.

Des de fa uns anys, a les Valls d'Àneu, es viu un procés de recuperació de falles, aquests són els casos de València, Espot i Alós; però també un procés d'iniciació de la festa, com és el cas de la Guingueta d'Àneu. Es tracta d'un cas particular en relació als altres, perquè no hi ha cap referència escrita ni record oral que confirmi que s'hi haguessin baixat falles. Tanmateix, cal si es tenir en compte que es tracta d'un poble relativament nou format a partir del despoblament d'altres nuclis de la vora que possiblement haurien baixat falles, com sembla que havia estat el poble de Gavàs, a la vall d'Unarre (Bellmunt i Figueras, 1993).

La represa d'aquesta festa, com la d'altres de la zona, podria explicar-se pel context en què van esdevenir-se. Després d'una època de despoblament sostingut al Pirineu, a partir dels anys setanta, es recuperen certs elements del passat, entre els quals, un dels més recurrents, la festa. En efecte, la festa esdevé un instrument per afirmar la identitat local d'aquests petits pobles del Pirineu, durant anys obviats per la majoria de la població del Principat, a excepció dels folkloristes, que encara esperaven trobar-hi l'essència de les tradicions,

Falles a la Guingueta. Foto: Ivan Fernández

com si el Pirineu hagués quedat al marge de qualsevol canvi; dels excursionistes, assedegats per coronar les muntanyes més altes de la serralada tal i com havien fet prèviament els anglesos i francesos; i també de les primeres segones residències que, en certa manera, encarnaven anhels de folkloristes i excursionistes.

En aquest nou context, molts joves de les valls, després d'haver estudiat o treballa fora, van decidir instal·lar-s'hi i van començar a dur a terme una sèrie d'iniciatives per valoritzar el patrimoni local. De fet, gràcies a aquest impuls naixeran institucions com el Consell Cultural de les Valls d'Àneu i de la seua empenta l'Ecomuseu, vigents

Isil. Assaig de les danses de les falles amb Lluís Puig, principis del 90. Foto: Jaume Comas

encara avui. Un dels primers àmbits d'actuació va ser el festiu, no només es van recuperar algunes festes, com les falles, sinó que se'n van crear de noves, sempre amb la voluntat de posar en relleu el patrimoni local, n'és un clar exemple el Dansàneu. En efecte, en aquell moment, molts pobles, no només havien perdut les seues falles, sinó també la festa major i d'altres festes lligades a una vida ramadera i agrícola que des de ja feia uns anys havia deixat de ser prioritària.

En aquest context, València va recuperar les seues falles cap principis dels anys 80 per iniciativa d'en Josep Serra, que va tornar a fer-les per la canalla, tal i com ell les havia viscut. No obstant això, des de la represa, a València només es baixen falles per Sant Pere, no per Sant Joan i Sant Pere com s'havia fet anteriorment. Sembla que a València s'hi hauria ballat la bolanguera i altres balls al voltant de la foguera, en arribar al poble, però, a diferència d'Isil i Alós, no hi ha hagut cap iniciativa per a recuperar-los.

València. Fallaires abans de la baixada, 1993.
Foto: Mireia Izquierdo

Isil, malgrat haver mantingut la festa, també va haver de fer front a uns anys complicats, en què el poble comptava amb molt poca gent per anar a fer falles, però també per a baixar-les. No obstant això, amb l'arribada de segones residències, la col·laboració dels joves d'altres pobles de la vall i, per suposat, el treball incansable dels isilencs, la festa va revifar enormement. De fet, i per iniciativa del Consell Cultural, l'any 1991 es va fundar la primera associació de fallaires i es van dur a terme una sèrie d'accions, entre les quals el procés de recuperació de les músiques i danses de les falles, que es van tornar a ballar el 1993.

La recuperació de falles a Espot i Alós és posterior i atén a un altre context, en què el turisme esdevé un factor central i la majoria d'iniciatives culturals s'hi dirigeixen. La festa torna a esdevenir un mecanisme per reivindicar la identitat local, però sobre-

l'EI-presentació de l'Associació de fallaires al conseller Guitard i inauguració de l'exposició 1991. Foto: CCVÀ

tot un espai de trobada entre la gent que viu tot l'any a la vall i la gent que hi té una segona residència. En aquest nou context, es van reprendre les falles d'Espot i d'Alós. Espot les va reprendre el 2007 per iniciativa d'un jove de la Ribagorça, l'Oriol Cardona, per fer una festa per la gent del poble, que ja no pujava a Isil per excés de gent. Més tard, Alós va recuperar la festa per iniciativa de l'Òscar Vidal, el qual va trobar en la festa de les falles l'escenari perfecte per a la recuperació d'algunes danses tradicionals, tals com el ball pla o l'esquerrana d'Alós; i al mateix temps, una bona excusa per a tornar a engrescar la gent del poble en una empresa comuna. (5)

Sigui com sigui, en totes aquestes recuperacions hi ha un denominador comú, la voluntat d'identificar-se amb un territori concret a partir d'aquells elements que es consideren representatius. En efecte, el patrimoni és una construcció cultural i, com a tal, no és res més que un procés de selecció de certs elements del passat feta des del present per uns actors determinats (Smith, 2006). El patrimoni és canviant, no només depèn de qui el mira, sinó també des

d'on el mira: quan aquí es parla de patrimoni aneuec, es parla del patrimoni seleccionat pels habitants d'aquestes valls, aquí i ara. Segurament, pels aneuecs de principis del segle XX les falles serien una manera de celebrar el Sant Joan, en cap cas parlarien de patrimoni, ni tan sols emprarien el terme folklore, que, de ben segur, sí que farien servir els folkloristes.

La consideració d'un element com a patrimoni pot venir feta des de dalt, per una institució; però també pels mateixos actors, per la població local (Rautenberg, 1998). Les falles, abans de la UNESCO, ja havien estat erigides a la categoria de patrimoni per part d'aquelles persones que any rere any les van anar mantenint i també per aquelles persones que van disposar-se a recuperar-les, tal i com posen de manifest els exemples etnogràfics citats. En efecte, van ser totes aquestes persones, agrupades en grups més o menys formals, les quals van adoptar les falles com a patrimoni vàlid per a afirmar la seva identitat a través d'un procés de valorització de la pròpia festa. I és això el que permet parlar de les falles com a part del patrimoni aneuec.

esba

Alós. Ball pla, 2015. Foto: Serni Ros

Bibliografia

- Amades, J. (1984). *Costumari català: El curs de l'any. Volum IV. Estiu*. Barcelona: Salvat Editores, S.A.
- Bellmunt i Figueras, J. (1993). *Fets, costums i llegendes. Pallars Sobirà. Volum I*. Lleida: Pagès Edicions.
- Farré, X. (2014). De falles a la Ribagorça. En *El patrimoni festiu del Pirineu 10es Trobades Culturals Pirinenques* (p. 195-206). <https://doi.org/10.2436/15.0110.19.25>
- Mas, R. (1993). *Dansàneu. Els balls populars del Pallars. Vol. I i II*. Tarragona: Edicions el Mèdol.
- Rautenberg, M. (1998). L'émergence patrimoniale de

- l'ethnologie: Entre mémoire et politiques publiques. En *Chemins de la mémoire. Patrimoine et modernité* (p. 279-290). Paris: L'harmattan.
- Riart, O., i Jordà, S. (2015). *Les falles del Pirineu. L'Alta Ribagorça i el Pallars Sobirà*. Lleida: Pagès Editors.
- Ricart, S., i Farré, X. (2012). *Foc al Faro! Les festes de les falles al Pirineu*. Taüll: AlpinArt.
- Smith, L. (2006). *Uses of heritage*. London: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Violant i Simorra, R. (1950). Terminologia sobre el foc, la llar, i la llum al Pallars Sobirà. *Anales del Instituto de Lingüística de la Universidad de Cuyo*, IV, 191-227.

Arxiu d'imatges del CCVÀ

Jugant a bitlles a Isil.

Àrea d'audiovisuals

Durant l'Assemblea de socis del passat mes de desembre la junta del Consell Cultural de les Valls d'Àneu va proposar als socis un nou treball de producció audiovisual relacionat amb la cultura popular del territori. Es tractava de realitzar un documental de vídeo sobre les bitlles pallareses, un joc ancestral que s'ha jugat al Pallars i que ara ha quedat reduït al territori de les Valls d'Àneu on és juga regularment tots els diumenges a la tarda des de la primavera fins la tardor, i durant les festes majors dels pobles de les Valls. Actualment hi ha 10 equips oficials de dones i 9 d'homes.

La producció d'aquest documental té dos fases, una és l'enregistrament propi de les imatges que formaran part del vídeo i que ja han estat enregistrades durant l'estiu i la tardor d'aquest 2019, i l'altra serà l'editatge i la producció del disc DVD que es farà durant els primers mesos del 2020. Si tot va bé, l'estrena d'aquest documental

podria fer-se al voltant de la propera Setmana Santa. En aquest projecte hi participen, a més del Consell Cultural, els quatre municipis de les Valls d'Àneu, a través de la Mancomunitat de les Valls.

Pel que fa a l'arxiu històric d'imatges de cinema i vídeo, aquest any s'han produït 17 vídeos més de diverses durades, alguns de tan sols 2 minuts i d'altres de més de 30, relatius en general a la vida a les Valls d'Àneu. En aquests moments tot aquest material està en procés de revisió i es farà públic l'abans possible. Aquests vídeos s'afegeixen a la desena que ja s'havien publicat al web del CCVÀ. Recordem que aquests vídeos han estat extrets de bobines de cinema de 8 mm i de cintes de vídeo que la gent ens ha proporcionat i que nosaltres hem digitalitzat. La porta continua oberta a noves aportacions que la gent pugui fer.

L'any 2020 ja és a tocar i seguirem treballant per fer cada cop més important el nostre arxiu de vídeos.

Alaró

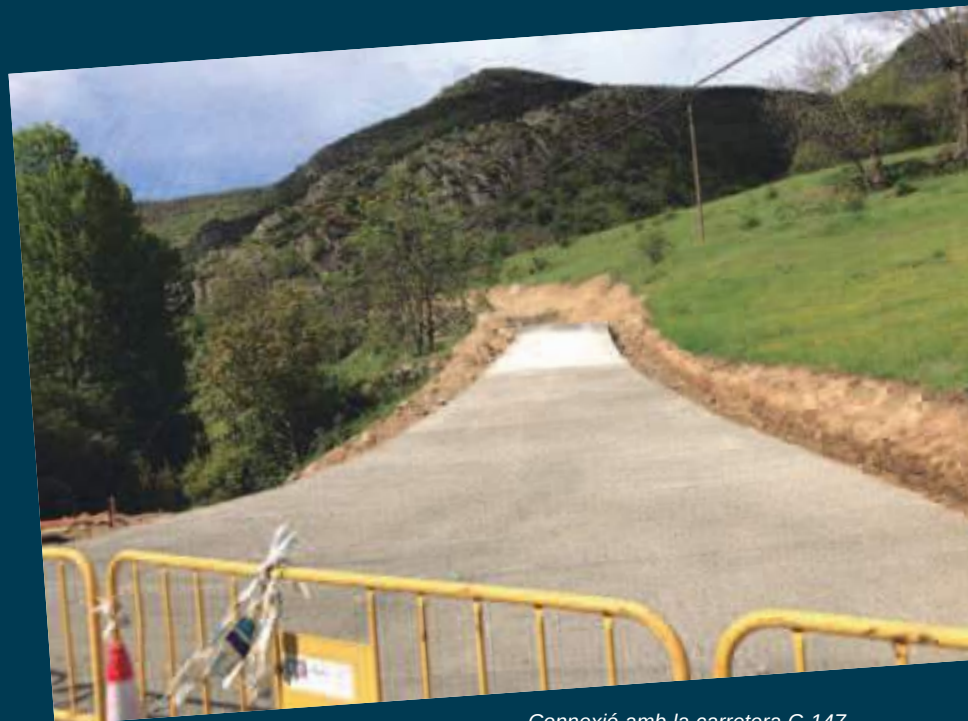
Camí d'Àrreu

Memòria i semàntica de la responsabilitat

És costerut traçar la línia del temps després de gairebé quaranta anys. No obstant, el documental que produeix el Consell Cultural de les Valls d'Àneu, amb la col·laboració de l'Ajuntament de l'Alt Àneu, de la Diputació de Lleida (IEI, Ara Lleida) i l'institut per al Desenvolupament i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran (IDAPA), realitzat per Aleix Gallardet i amb el guió de Raquel Picolo arriba a la seua fase final. Aconsegueix meritòriament instal·lar de nou la memòria del poble, un record erosionat per l'oblit, en el temps i en la història. És una necessària i imprescindible ètica de la memòria.

És, a més, un exercici brillant de reconstrucció de la identitat humana, de fecunda imaginació, d'una ficció en el sentit de viure una realitat explicada pel seus protagonistes que ens col·loca a través de la narració en el camí de la interrogació, de la reflexió de futur.

Caminar, reclamava l'escriptor i naturalista nordamericà Thoreau en el seu clàssic llibre *Walking*,

Connexió amb la carretera C-147.

caminar per buscar allò que hem perdut com a espècie a còpia de fer-nos cultes i civilitzats, caminar com a trajecte vital, sempre des-

perts, atents als regals que el camí ens pot oferir. Caminar per sentir-se com a casa a tot arreu. (editorial Nabius 2017).

A Àrreu, tants anys incomunicat, segons els cànons d'accés motoritzat, s'hi teixeix un quàdruple esdeveniment contemporani en el revolt de la dècada dels 2020. Esdeveniments dels qual sempre se'n pot extraure una lliçó. Serà, doncs, necessari de fer-ho!. D'una banda la recuperació a través del Programa Romànic Obert de l'ermita de la Mare de Déu de les Neus, excelsa protectora de l'indret després de l'ensulsiada blanca del 1803, segons advoquen els gojos. Recuperació patrimonial, tot just principiada, que augurava empreses complementaries de dignificació; de l'altra l'esforç de l'Associació de veïns dirigida per Santi Busquets que incentiva l'activació comunitària

Camí d'Àrreu - Casa Nadal.

en la diàspora (aplec de la Mare de Déu, exposició fotogràfica...) i que contribueix a vetllar per l'ànima física del poble; de l'altra i de la mà de l'Ajuntament d'Alt Àneu, la construcció, elemental i embrionària, d'una pista d'accés des de la borda de Joan que acabarà constituint un imprescindible cordo umbilical. Una via d'aproximació connectada amb la C-147 d'Esterri d'Àneu a Alós els treballs d'agencament de la qual s'iniciaren el 22 d'octubre de 2018 i que, un mes després, el 28 de novembre ja atenyia el poble. El formigó, al junyent de la C-147, col·locat a la primavera del 2019, correspon ja a la segona fase i avança visualment com haurà de ser el futur vial ben endreçat. La pista actual i la carretera del futur facilitaran, sens dubte, la recuperació del poble i entorns però podrien amagar un deteriorament patrimonial ràpid i despietat si l'Ajuntament d'Alt Àneu, l'Associació de veïns i el Bisbat d'Urgell no treballen conjuntament per evitar-ne les conseqüències. La recuperació de l'església parroquial i de la rectoria en estat lamentable, propietats del Bisbat, suposarien un efectiu incentiu, un paradigma d'harmonia, eficàcia i protecció del patrimoni del poble. Una altra de les singularitats l'ha representada la recaptació i cessió fotogràfica de les famílies Llibrat, Tomeló, Nadal, Joan i Busquets al Consell Cultural que engruixiran l'Arxiu d'Imatges i col·laboraran a mantenir desperta la memòria visual.

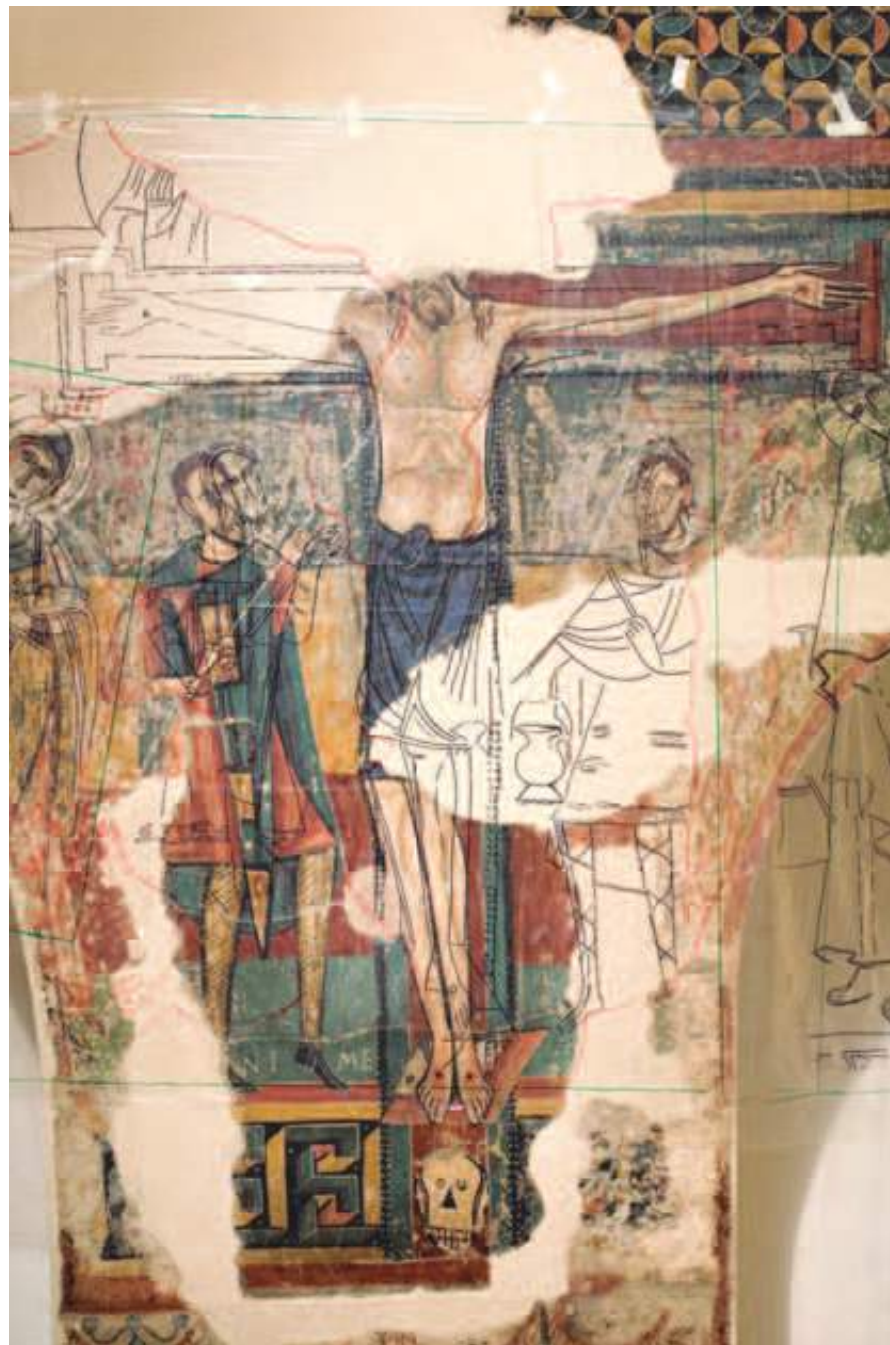
Fem camí, doncs, per retornar finalment al Documental Camí d'Àreu, esdeveniment del qual se'n podrà extraure una lliçó de present i una reflexió de futur. S'hi observen clarament el viarany de la memòria, les posicions humanes, sovint antagòniques que pinzellen tota col·lectivitat humana. Documental que ha contribuït amb dedicació, fermesa i objectius clars d'alteritat i responsabilitat a allò que el filòsof Joan-Carles Melich defineix com a semàntica de la cordialitat.

Els mestres pintors romànics de les Valls d'Àneu

En la pintura romànica catalana, molt rica en qualitat i en nombre d'exemplars conservats, es dona el fet, força insòlit en general, que conservem imatges gairebé idèntiques, no només des del punt de vista iconogràfic, ans, i això és el que les fa tan excepcionals, estilístic. Amb tota evidència, això vol dir que els mestres pintors que les plasmaren havien de ser els mateixos, Tal és la seua identitat. Els casos a què ens referim son tres, dos dels quals tenen un dels exemples a les Valls d'Àneu.

L'únic estudiat a fons és el de les crucifixions, gairebé idèntiques, de les esglésies de Sant Pere de Sorpe i de Santa Eulàlia d'Estaon, dues parròquies de la diòcesi d'Urgell i de l'antic comtat de Pallars Sobirà, situades en valls adjacents. L'església de Sorpe, com bé saben els lectors de *Nabius*, situada a l'alta vall d'Àneu, prop del port de la Bonaigua, que comunica el Pallars amb la vall d'Aran, de la diòcesi de Comenge. La d'Estaon, avui arruïnada, és situada en una vall afluent de la Noguera Pallaresa, per la qual passava una antiga via o camí cap a la carena pirinenca i l'alta vall de la Garona, el bisbat de Còserans i el comtat de Comenge.

El 2008, al Museu Nacional d'Art de Catalunya, a la sala de romànic del qual hi ha la crucifixió de Sorpe, s'hi celebrà l'exposició *Catalunya i la Mediterrània. Catalunya, Toulouse i Pisa 1120-1180, Barcelona, Toulouse, Pisa*, en la qual, entre altres obres importants, s'hi mostraren els tres fragments en què encara actualment està fragmentada la crucifixió d'Estaon. Prèvia autorització dels propietaris i a proposta de qui signa aquestes ratlles, les restauradores Teresa Novell i Paz Marquès treballaren en la confecció dels calcs d'una i altra crucifixió¹. I els calcs de l'una es sobreposaren a l'altra, amb la qual cosa, es comprovà empíricament allò que a ull nu ja

Calc de la Crucifixió d'Estaon sobre la de Sorpe.
Foto: © MNAC - Museu Nacional d'Art de Catalunya

Absis de Santa Maria d'Àneu.
Foto: © MNAC - Museu Nacional d'Art de Catalunya

Pintures de Santa Maria de Cap d'Aran, abans d'instal·lar als Cloisters. Foto: Arxiu Mas

1. Els vull agrair un cop més la seua bona disposició i l'ajuda, magnífica.

Montserrat Pagès. Antiga conservadora del MNAC

Fotos: diversos autors

era evident: que el dibuix fou traspassat al mur amb els mateixos patrons o plantilles i, així mateix, que els acabats d'una i altra obra són idèntics, la qual cosa fa innegable una única autoria per a ambdues obres². És a dir, que el mestre pintor que, amb el seu equip o taller, treballà en la crucifixió de Sant Pere de Sorpe, ho feu també en la de Santa Eulàlia d'Estaon. Altres murals d'una i altra església evidencien altres mans, per la qual cosa és clar que en l'una i en l'altra hi treballaren també altres pintors, però els de la crucifixió foren els mateixos en totes dues esglésies, la qual cosa també és interessant i obra a noves reflexions sobre l'especialització dels mestres i tallers muralistes de les Valls d'Àneu i, en general, del Pirineu romànic i més enllà.

El segon cas on és evident que treballaren els mateixos mestres pintors és a les voltes dels absis de Santa Maria d'Àneu i de Santa Maria de Cap d'Aran, on es representen sengles teofanies marianes, és a dir, amb la Mare de Déu com a centre de la volta i de l'Epifania i, flanquejant-la, dos arcàngels advocats. Les pintures església d'Àneu es conserven al MNAC però *in situ* hi ha una còpia³, com saben també els lectors de *Nabius*. Aquesta església era centre d'un deganat de la diòcesi d'Urgell i depenia de la canònica catedralícia. Les pintures de l'església de Cap d'Aran, que era cap d'una demarcació de la diòcesi de Comenge, venudes el 1947 al comerç d'antiquitats⁴, es conserven en diversos llocs, les de la volta, les millors i més

completes del conjunt, al museu The Cloisters, a Nova York. Fa pocs anys que la Generalitat de Catalunya hi ha fet instal·lar una còpia *in situ*.

El darrer cas és el dels apòstols representats al presbiteri de l'antiga catedral de Sant Llàtzer de Coserans i al de l'església canonical de Sant Pere d'Àger, erigida i dotada esplèndidament pel magnat de la reconquesta Arnau Mir de Tost i vinculada directament al papat. Mentre les pintures de Sant Llàtzer es conserven *in situ*, les d'Àger es troben al MNAC (en part a la reserva) i Museu de Lleida.⁵

La pràctica d'emprar els mateixos patrons per a estergir les figures als murs de les esglésies romàniques és molt important perquè evidència els orígens dels pintors. És impensable que un d'ells lliurés a la competència un dels dibuixos. Per tant, és molt important per a estudiar els mestres pintors de les nostres esglésies. Aquesta pràctica, que tant bé es pot observar a les esglésies de les Valls d'Àneu i a les altres esmentades, no és gens fàcil de comprovar en d'altres llocs, per falta d'exemplars conservats. Havia de ser una pràctica freqüent entre els pintors més bons i més acreditats, els que tenien més bon ofici pictòric, que l'havien après en tallers i obradors de llarga tradició i prestigi, com alguns dels primers pintors muralistes que treballaren a les esglésies de les Valls d'Àneu.

Apòstols d'Àger.

Foto: © MNAC - Museu Nacional d'Art de Catalunya

Un dels apòstols de Sant Llàtzer de Coserans.

Foto: © Centre d'Études Supérieures de Civilisation Médiévale de Poitiers

2. M. PAGÈS I PARETAS, «La problemàtica dels models en la pintura romànica catalana: la Crucifixió de Sorpe i la d'Estaon», *Butlletí del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, 10, 2009 (= 2010), p. 35-55.

3. M. PAGÈS I PARETAS, *La pintura mural romànica de les Valls d'Àneu*, amb pròleg de Ferran Rella, Consell Cultural de les Valls d'Àneu - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008, p. 35-61.

4. M. PAGÈS I PARETAS, «Es pintures romàniques de Santa Maria de Cap d'Aran», *Miscel·lània en aumenatge a Melquíades Calzado de Castro "Damb eth còr Aranés"*, Institut d'Estudis Aranès, Arròs 2010, p. 319-335.

5. M. PAGÈS I PARETAS, «Sant Pere d'Àger i Saint-Llàtzer de Coserans en el marc de la pintura catalana d'influència llombarda», *Simposi Internacional Els comacini i l'arquitectura romànica a Catalunya*, Universitat de Girona / MNAC 25 i 26 de novembre de 2005. Ajuntament de Girona / MNAC 2010, p. 151-166; M. PAGÈS, *Sobre pintura romànica catalana, noves aportacions*, Barcelona, gener 2009 (Biblioteca Serra d'Or, 400), p. 167-197.

El misteri de l'Estany de Senyora

Mapa de situació de la zona coneguda com l'Estany de Senyora (requadre vermell).

Una interpretació geomorfològica a partir de la tradició oral

A les Valls d'Àneu hi ha l'indret anomenat l'Estany de Senyora. Es troba poc més amunt del trencall de Sorpe, just passat el punt quilomètric 59 de la carretera C-28, que d'Esterrí puja al port de la Bonaigua. La carretera, eixamplada l'any 2008, allí recupera sobtadament el seu traçat i estretor originals, que es mantenen al llarg de poc més d'un quilòmetre. En aquest tram, el riu de la Bonaigua s'engorja, limitat per una massa càdica de roques provinents del vessant de solana. Aigües amunt, la vall s'obre, i dibuixa uns meandres que circulen per terreny planer, més amable i tranquil. Però l'estany no es veu per enlloc! La transmissió oral, envoltada de llegenda, recollida en els textos de Young (1787), Morelló (1904), Rella (1993) i Coll (2010), ens parla de l'existència d'un estany format per una catàstrofe.

El relat més antic és el d'Arthur Young (escriptor, agrònom, economista i viatger britànic), qui va passar per aquell indret l'any 1787. Segons aquest, «*visitat un indret on la runa d'una muntanya enfonsada per un terratrèmol ha format*

un petit llac. Això ha degut ser una fortíssima convulsió de la natura, car el caos de blocs grossos com cases, apilats per aquesta catàstrofe fan d'aquesta solitud un lloc d'horror. La tradició diu que quatre homes i llurs mules hi van morir».

Un segle més tard, Morelló (1904) descriu: «*l'estany de la Senyora, que acaba de desaparèixer per haver-se anat omplint per les matèries arastrades pels temporals. La formació de l'estany fou deguda al desprendiment d'un troç de montanya, que, no obstant l'haver trascorregut molt més d'un segle de sa caiguda, conserva l'apariència com si fos d'època recentíssima. El camí s'anà obrint entremig d'aquelles immenses roques, que conserven la posició en que quedaren en sa caiguda. Diu la tradició que'l desprendiment fou en la diada de Sant Antoni, soterrant a tots els que treballaven en el prat, que's convertí en estany, que era propietat de casa la senyora de València, nom que's conserva encara y que s'atribueix a haver sigut fundada per una senyora desterrada pels reus d'Aragó*».

Rella (1993) precisa que «*el nom del lloc deriva de la seua pertinença a la comtessa Caterina*

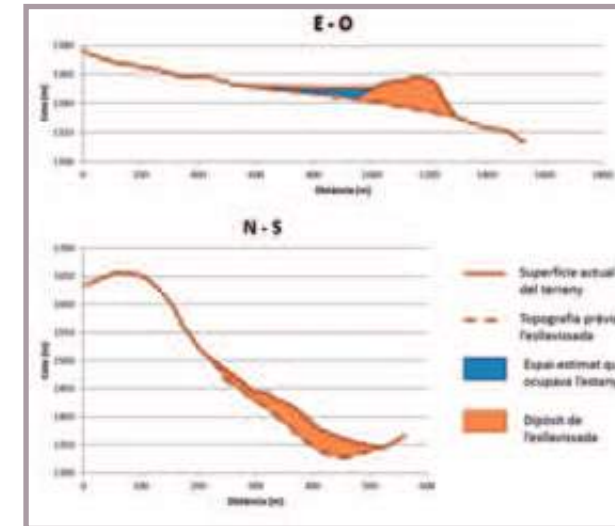
Albert, esposa d'Hug Roger III, darrer compte del Pallars. Comentaris vius, encara, en la memòria de la gent expliquen l'esllavissada que es produí en l'indret. Bona part de la solana de Sorpe es despenjà i colgà unes quantes persones que estaven feinejant".

I finalment, Coll (2010), explica que "un any, el dia de la Mare de Déu d'Agost, tot i ser festa de precepte, la mestressa de casa Senyora de València d'Àneu no va voler interrompre les feines de la sega. Va manar a quatre dels seus mossos que anessin a segar al Pontilló, un camp a mitja hora o tres quarts del poble pel camí de la Bonaigua. A mitja tarda es va presentar una tronada al cap del port i els segadors es van replujar en una cabana que hi havia a tocar del riu. El que de primer semblava un simple xàfec d'estiu es va convertir en un autèntic diluvi. Tot d'una, la muntanya de la banda de Sorpe es va esllavissar i va sepultar la cabana amb els quatre segadors i un parell de mules. L'esllavissada de terra i roques va tapar el riu i es va formar un estany que inundava tota la finca: l'estany de Senyora. A principis del segle XX, quan van obrir la carretera de la Bonaigua, van rebentar la presa i l'estany va desaparèixer".

L'esllavissada

Efectivament, al lloc anomenat l'Estany de Senyora, actualment hi reconeixem una gran esllavissada. Per les característiques del massís rocós i del dipòsit actual deduïm que es tracta d'una allau de roques, que es caracteritza per davallar a gran velocitat. Això explicaria perquè les persones que hi estaven treballant no se'n pogueren escapar. Sobre el terreny hi observem blocs d'uns 10 a 15 m³, que formen part d'un dipòsit caòtic proper als 50 m de gruix i que té un volum total de l'ordre de 500.000 m³. Aquest dipòsit hauria obstruït la vall, i hauria causat la formació de l'estany aigües amunt, que amb el pas del temps s'ha anat reblint de sediment, fins a desaparèixer. La reconstrucció del perfil original de la vall ens diu que l'estany deuria assolir uns 5 m de profunditat.

La vall de la Bonaigua és una vall glacial, per on fa uns 40.000 anys hi davallava la glacera de la Bonaigua, que s'unia a la de la Pallaresa per formar la glacera més llarga del vessant sud dels Pirineus, d'uns 60 km de recorregut. Fa uns

Reconstrucció de les dimensions de l'esllavissada i de l'estany de Senyora, segons la topografia. Superior: perfil est-oest seguint el perfil del fons de vall de la Bonaigua a la zona de l'esllavissada (escala vertical exagerada). Inferior: perfil nord-sud perpendicular a la vall de la Bonaigua, seguint la trajectòria de l'esllavissada.

Per altra banda, sembla que a principis de segle XX l'estany ja estava reblert de sediments, tal com explica Morelló (tot i que Coll explica que el van acabar de buidar en obrir la carretera el 1924). El juny de 2013 vam observar com les riudes que van afectar la Vall d'Aran, el Pallars Sobirà i l'Alta Ribagorça, al pla de l'Estany de Senyora es va acumular fins a més de mig metre de sediments. Durant el segle XX hi va haver les riudes de 1907, 1937 i 1982. Si en cadascun d'aquests episodis es va acumular una quantitat equivalent de sediment, i considerem cíclics aquests episodis, a aquest ritme, amb 400 anys, l'estany hauria quedat reblert. Això encaixa amb una possible data d'ocurrència de l'esllavissada entre 1450 i 1700.

20.000 anys s'inicià un retrocés generalitzat de les glaceres que produí la desconexió de la glacera de la Bonaigua respecte a la de la Pallaresa. La desaparició del glaç deixà els vessants de la vall al descobert. Des d'aleshores, la desaparició del permafrost (sòl permanentment gelat), la descompressió del massís rocós, la meteorització i l'encaixament de la xarxa fluvial són els principals factors que afavoreixen el deteriorament del massís i el desencadenament d'esllavissades.

Antiguitat de l'esllavissada

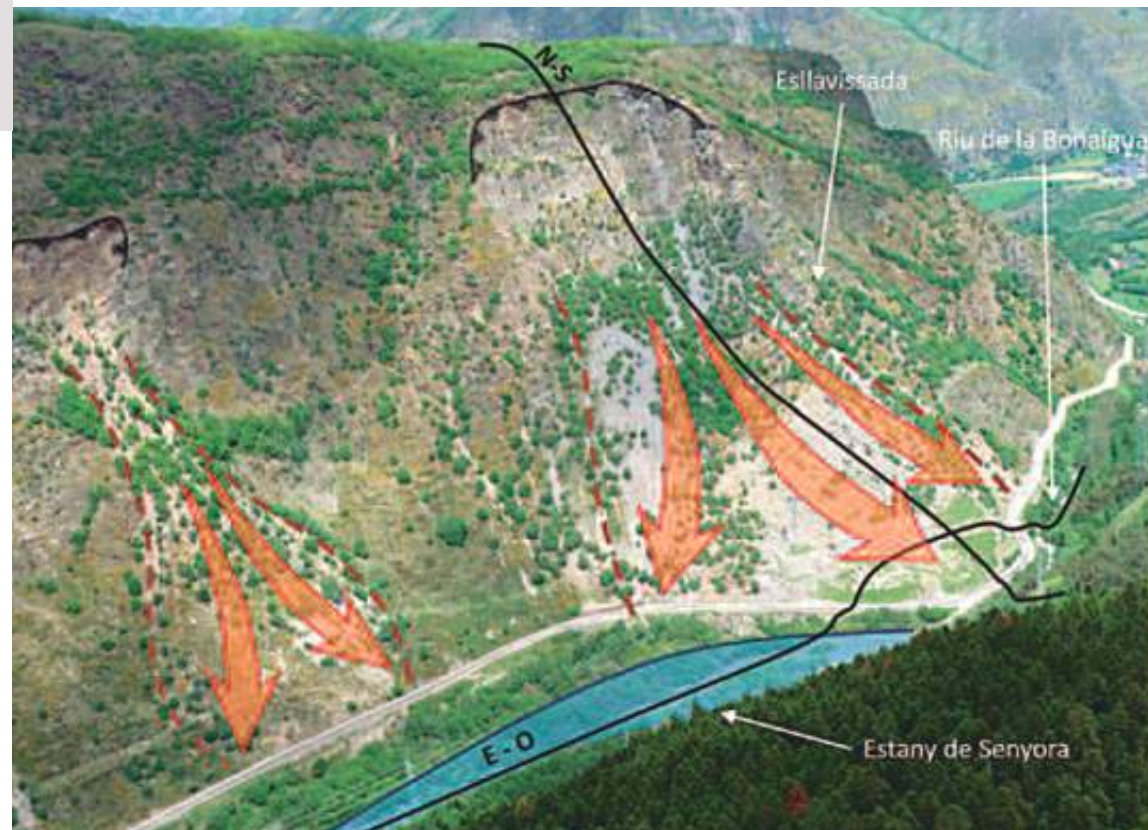
El primer que ens parla de l'Estany de Senyora és Arthur Young, qui passa per aquell indret el 1787 i escriu el que li han explicat "segons la tradició". Això vol dir que la informació no l'extreu de testimonis directes i que, probablement, els fets haurien ocorregut, com a mínim, 3 o 4 generacions enrere. Ens remuntariem doncs a un període anterior a l'any 1700. D'altra banda, Morelló i Rella expliquen que casa Senyora de València va ser fundada per una senyora desterrada pels "reus" d'Aragó, la comtessa Caterina Albert, esposa d'Hug Roger III, darrer compte del Pallars (1430-1508). Per tant, si l'esllavissada es va produir quan hi treballaven els mossos de casa Senyora en un prat de la seva propietat, l'esllavissada s'havia de produir posteriorment a 1450 aproximadament. Aquest període (1450 – 1700) coincideix de ple amb el període climàtic anomenat la petita edat del gel, període fred comprès entre els segles XIV i XIX en el qual es produeixen importants desequilibris climàtics i geològics. A les zones muntanyoses d'Europa s'ha documentat l'origen o reactivació de nombroses esllavissades de grans dimensions, així com grans riudes.

Esquerra: foto feta per Joaquim Morelló l'any 1904, on sembla apreciar-se uns aiguamolls i, en primer pla, el camí antic de la Bonaigua obert a través de l'acumulació de blocs de l'esllavissada (Font: CCVA). Dreta: el mateix lloc, més de 100 anys més tard. S'observa com actualment l'estany ja no existeix i com la plana al·luvial ha quedat espessament ocupada per vegetació de ribera.

Causes de la catàstrofe

Segons la versió de Coll, la causa de l'esllavissada fou una tempesta molt forta, mentre que segons Young fou un terratrèmol. Tant un com l'altre serien possibles factors desencadenants. La majoria d'esllavissades es produeixen per saturació d'aigua del massís, per tant, la versió d'una forta tempesta o un període continuat de pluges és perfectament plausible. Els terratrèmols, tal i com suggereix Young, també són un factor desencadenant d'esllavissades i, durant els segles XIV i XV, als Pirineus, s'hi registra la sèrie

Fotografia de l'esllavissada de l'estany de senyora i una esllavissada veïna, menor. La línia dentada en capçalera indica la cicatriu de coronació de l'escarpament de l'esllavissada, el lloc on va trencar. Les fletxes marró indiquen la direcció del flux de l'esllavissada. El polígon blau indica la superfície que hauria ocupat l'estany. Les línies negres són la traça dels talls topogràfics de l'esquema de la pàgina següent.

històrica més destructiva de Catalunya. En tot cas, l'atribució a una causa sísmica no es pot fer sense una data més precisa de l'esllavissada. Una altra possibilitat que encaixaria parcialment amb la informació de Young, és que, donada la seva magnitud, l'allau de roques hagués provocat un tremolor perceptible per la població local, i que el terratrèmol de què parla aquest autor fos degut a aquesta causa, i no a un origen tectònic.

Concloem aquí aquesta petita aportació al coneixement geomorfològic i dels riscos geològics de les Valls d'Àneu i, en particular, de la Vall de la Bonaigua, a partir de la tradició oral. L'Estany de Senyora és un bon exemple de la riquesa geomorfològica d'aquesta zona, magnífic museu a l'aire lliure que val molt la pena visitar.

Agraïments

A Raimon Pallàs i Mireia Iglesias per la revisió final del text. A Ferran Rella per la seua invitació. I a tota la gent que ha tingut l'amabilitat d'aportar informació.

Referències i Bibliografia

Ardèvol, L. et al. (2005). *Meravelles Geològiques del Pallars Sobirà*. Arola Editors.

Coll, P. (2010). *Guia dels indrets mítics i llegendaris del Pallars Sobirà*. De Paris edicions.

Martínez, A. (2010). *Parque Nacional de Aigüestortes i Estany de Sant Maurici. Guia Geològica. Guías Geológicas de Parques Nacionales*. Instituto Geológico y Minero de España. Organismo Autónomo Parques Nacionales.

Morelló, J., 1904. *La Vall d'Àneu*. Edició facsímil a càrrec de l'Ajuntament d'Esterrí d'Àneu i Consell Cultural de les Valls d'Àneu. 1984. Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya.

Rella, F., 1993. *Les Valls d'Àneu*. Edicions el Mèdol. Tarragona.

Ventura, J., Bordonau, J. (2018). *L'empremta glacial a l'alta conca de la Noguera Pallaresa*. Nabius, 16: 52-56.

Young, A. *Viatge a Catalunya*. Ed. Ariel. Barcelona, 1970, pp 53-55.

Eda

Muntanyes humanitzades

Un recull de l'arqueologia al Parc Nacional

Ermengol Gassiot. Arqueòleg

"Voleu anar a plegar bolets"

Aquesta va ser la frase que ens van dedicar alguns companys de professió quan fa prop de 18 anys, un grup d'arqueòlegs encara joves, doctors i llicenciats en arqueologia prehistòrica, vam demanar la primera autorització per fer prospeccions arqueològiques al nord del Pallars Sobirà. Formaven l'embrió de l'actual Grup d'Arqueologia de l'Alta Muntanya (GAAM) de la Universitat Autònoma de Barcelona i el Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Les valls de Son i de Baiasca van ser les àrees escollides per aquella primera recerca l'any 2011. Es tractava de fer-hi prospeccions arqueològiques, de cercar i documentar a través de les evidències en superfície jaciments. Fora dels pobles i les seues immediacions, de les construccions medievals, no s'hi coneixien restes arqueològiques.

A diferència d'altres àrees de Catalunya, a finals del s. XX a l'alt Pirineu pràcticament no s'hi havia documentat restes arqueològiques. De fet, en aquells primers anys nosaltres mateixos ens vam imposar el límit del bosc com la frontera de l'espai que recorriem cercant evidències del passat: antics murs, gravats, dòlmens, etc. Pensàvem que per sobre, més amunt dels 2200 o 2300 m. només hi havia herba, tarteres, penya i fred. Veníem de la ciutat i tot i que alguns de nosaltres havíem passat molts mesos de la nostra infància en pobles del Pallars, les muntanyes seguien sent un territori essencialment natural. L'any 2004, a petició de la pròpia administració del parc, vam començar a prospectar el Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici. I aquesta història va canviar.

El llibre *Arqueología del pastoralismo en el Parque Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici*. Montañas humanizadas recull els resultats d'una recerca arqueològica continuada en aquest espai natural protegit des de l'any 2004 fins a la seua publicació, a finals del 2016. Uns resultats que trenquen de forma categòrica la imatge de les zones d'alta muntanya pirinenca com espais pràcticament només naturals, on la presència humana ha sigut molt minsa i puntual al llarg del temps fins ja ben entrada l'època contemporània. Assentat en l'extrem oriental del batòlit

Excavant sota roca a l'Abric de les Obagues de Ratera.

granític de la Maladeta, el Parc Nacional és una de les àrees més abruptes de la serralada, amb cims rocosos amb extenses parets i crestes afilades. L'any 2000 no hi havia documentat cap jaciment arqueològic a l'interior de les gairebé 40.000 Ha. que conformen la seua àrea nuclear i el seu anell perifèric. En el llibre se'n presenten 345, tots ells enregistrats a través de la feina continuada del GAAM. Un primer mite que cau: les àrees de muntanya no només són espais naturals sinó que també s'han configurat al llarg del temps com a paisatges arqueològics i culturals.

Un segon element que ha posat sobre la taula la recerca arqueològica és la profunditat temporal del registre arqueològic. Hom podria penar, d'entrada, que les restes arqueològiques identificades al Parc Nacional són bàsicament tancats i cabanes de pastor de "fa quatre dies"; és a dir, dels darrers segles. De fet, és una temptació associar els vestigis arquitectònics documentats al llarg de tot el Parc Nacional a les fotografies en blanc i negre d'etnògrafs de finals del s. XIX i la primera meitat del s. XX. Junt a les prospeccions de superfície en alguns jaciments s'hi ha realitzat petites cales estratigràfiques a fi d'avaluar el seu potencial arqueològic i recuperar materials que ens permetessin situar-los en el temps. Més de 80 datacions de Carboni 14 (C14) en una trentena de jaciments han dibuixat una llarga seqüència d'ocupació humana al Parc Nacional de més de 10.000

Recuperació d'una olla de l'Edat del bronze (aproximadament 1500 aC) a la vall de Llacs.

anys. Arrenca a inicis de l'Holocè, abans de la introducció de la ramaderia i l'agricultura i s'estén fins els nostres dies. Un segon mite que s'esvaeix les zones altes dels Pirineus també tenen història i aquesta història és molt llarga, pràcticament des de l'enretirada dels glaciers.

Un altre aspecte que ens mostra la recerca feta és la variació en les formes de la presència humana al territori al llarg del temps. Els primers habitants de l'Abric de les Obagues de Ratera, d'abans del Neolític, es dedicaven principalment a la cacera, tal i com testimonien la gran quantitat de puntes de fletxa i eines vinculades al processament de la carn trobades al jaciment. En el Neolític, en canvi, podem observar com es passa d'un poblament a les valls del Parc, fa més de 5500 anys, a la utilització de petits abrics per sobre els 2000 m., i fins els 2500 m., al final d'aquest període. De l'Edat del Bronze, i concretament entre fa 4000 i 3000 anys en destaca, en canvi, la disminució de

jaciments amb una funció d'habitació i refugi però, en canvi, són relativament freqüents els amagatalls de grans recipients ceràmics en forats visibles dins de tarters de grans blocs. I així, la història seguiria variable fins a l'actualitat indicant el dinamisme de les formes de vida a l'alta muntanya. Un dinamisme que, per a la majoria dels períodes, es combina amb una estreta relació amb àrees de l'exterior de la serralada pirinenca. Ho testimonien, per exemple, la procedència de moltes matèries primeres, d'alguns objectes manufacturats (con ceràmica romana) i la similitud de recursos tecnològics durant moltes de les èpoques documentades. En definitiva, ens mostren un Pirineu dinàmic i particip de realitats culturals i socials molt més extenses.

La història de l'alt Pirineu tot just s'està escrivint a l'actualitat. El llibre *Arqueología del pastoralismo en el Parque Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici. Montañas humanizadas* aporta un altre gra de sorra a l'esforç col·lectiu de molts investigadors, institucions i associacions per fer-ho. Una història que esperem que tingui encara una llarga vida per endavant.

Gassiot, E. (ed.) 2016. *Arqueología del pastoralismo en el Parque Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici. Montañas humanizadas*. Madrid: Organismo Autónomo Parques Nacionales (ISBN 978-84-8014-896-2). Accessible en PDF a: https://arqueologiademuntanya.files.wordpress.com/2017/04/arqueologc3ada-del-pastoralismo_def_def.pdf

En el centre de nosaltres mateixos

Una de les característiques més cridaneres de la nostra espècie, o una de les que ens distingeix més de les altres, és que som curiosos de mena: sempre volem saber què hi ha més enllà d'allò que ens és evident, diàfan, situat dins del nostre camp de visió.

Però, ai!; cada pecat té la seua penitència, i aquesta curiositat innata es contraresta amb una altra qualitat també molt humana: la mandra. Tot ho volem saber, però això ens deu provocar una despesa intel·lectual tan gran, tan poc sostenible energèticament, que ens és més temptador recórrer als tòpics, als llocs comuns, als pressupòsits, a les conclusions precipitades... I segurament per això motes vegades, en comptes d'explorar què hi ha més enllà de l'horitzó, ens conformem a mirar tot just a un pam del nostre nas.

És per això que acceptem, acríticament i tal com ens han ensenyat, que hi ha uns centres i unes perifèries, i que per exemple nosaltres, gent del Ponent català i gent del Pirineu, som perifèrics gairebé en tot (en l'economia, en la geografia, en el poblament, en la llengua...), sense adonar-nos de l'evidència que, com tothom (almenys de l'Humanisme ençà), som el centre de tot, si més no el centre de nosaltres mateixos, i que la perifèria, des de la nostra òptica, haurien de ser tots els altres. Però dissortadament els estats amb estructures i mentalitat centralistes configuren un imaginari on les relacions entre persones i territoris passen sempre pel "centre", ja siga el centre pròpiament dit o els centres subsidiaris que, al seu torn, generen altres perifèries. És la visió jacobina del món creada a França, clonada per Espanya i, mal que ens pese, reproduïda a petita escala a Catalunya. Pensem en la xarxa de carreteres o en la divisió comarcal, per exemple: ben sovint, per a desplaçar-se entre pobles veïns però pertanyents a comarques diferents, cal passar per les capitals comarcals respectives. I, quan

El professor Ramon Sistac predicant des de la trona de Sant Just i Sant Pastor de Son sobre centres i perifèries.

analitzem les nostres relacions amb altres territoris, independentment de la distància geogràfica Barcelona esdevé inevitablement el nostre barem i el nostre referent interposat.

Evidentment alguns, en qualitat de membres de la comunitat científica, entenem això com un despropòsit, i que cal reinterpretar el país des de la nostra perspectiva, tot posant-nos-hi al centre i abandonant el nostre complex malsà de perifèrics. És per aquesta raó que ja durant la primera dècada d'aquest segle i des de la seu a Lleida de l'Institut d'Estudis Catalans, en col·laboració amb l'Institut Menorquí d'Estudis i la Universitat de Lleida, vam organitzar les trobades científiques "De Fraga a Maó: eix d'una cultura", per tal d'analitzar les relacions longitudinals entre els territoris de llengua catalana. Tot i una certa discontinuïtat tempo-

ral (entre Lleida, Ciutadella i Maó en vam fer sis durant un període més o menys de deu anys), vam aconseguir d'engagar una reflexió col·lectiva sobre la cultura catalana molt enriquidora i amb paràmetres ben diferents dels habituals. Simbòlicament, "vam fer el salt" a Barcelona amb la nostra interlocució directa.

enguany ens hem atrevit a girar aqueix "eix d'una cultura", i l'hem fet anar de tramuntana a migjorn. A Estèrr, amb la concurrència aquesta vegada de la Universitat d'Alacant, del seu Institut Virtual Internacional de Traducció IVITRA i, com no podia ser d'altra manera, amb la col·laboració i ajut logístic del Consell Cultural de les Valls d'Àneu, hem analitzat les relacions latitudinals; aquest altre eix imaginari (o no pas tan imaginari) que enllaça el Pirineu amb Lleida, Tortosa, València i Alacant. Un eix no solament lingüístic, perquè conforma un espai cultural compartit i una sèrie de relacions que hem enfocat, a través del diàleg entre especialistes, des d'una òptica pluridisciplinària. En teniu ací una relació de les activitats i del fruit dels nostres debats.

Antonio Teruel. Periodista

Fotos: Joan Blanco/CCVÀ

De tramuntana a migjorn:

► un eix dialectal i cultural que ens fa sentir pròxims

Els mapes dialectals de la llengua catalana mostren com el límit entre els dos grans parlars recorren de nord a sud el territori, dividint-lo en àrees molt definides. A dins de cada espai hi ha una pronúncia comuna, que fa que, almenys a vista de mapa, a un veí de les Valls d'Àneu li pugui semblar més familiar un accent valencià que no un de les terres de Girona. Ara bé, de veritat hi ha aquesta similitud entre els parlants d'allò que diuen el bloc dialectal occidental? I aquesta semblança en la vocalització, té la seua correspondència en el lèxic, en les expressions populars i, en les manifestacions culturals?

A la sala Àrnica del Consell Cultural professionals relacionats amb la llengua debatirien sobre els vincles existents en l'àmbit del català occidental.

terres valencianes la seua llengua i els seus noms, sinó també els seus llocs d'origen, transformats en apel·latius. Molts cognoms que existeixen a dia d'avui al País Valencià —i molts d'ells, portats per milers de persones— es corresponen amb topònims catalans, i particularment de l'occident de Catalunya, com Verdú, Ivorra, Ivars, Cervera, Torregrossa, Balaguer, Alberola, Camarasa, Biosca i molts altres.

La segona sessió del seminari, dissabte 29 de juny al matí, va consistir en un anàlisi més estricte de la llengua i les seues característiques: què es el català occidental, quins són els seus límits, els seus subdialectes, quins trets el defineixen... Aquesta sessió va comptar amb la participació de Josep Martines (Universitat d'Alacant), Pere Navarro (Universitat Rovira i Virgili), Miquel Àngel Pradilla (Universitat Rovira i Virgili), Ramon Sistac (Institut d'Estudis Catalans-Universitat de Lleida) i Jordi Suïls (Universitat de Lleida). Al llarg de les diferents intervencions es va intentar donar resposta a diferents preguntes entorn el català occidental, entre altres una que desperta una gran curiositat: com i quan va sorgir la partició de la llengua catalana entre els dos grans blocs dialectals occidental i oriental, i quin dels dos és més primigeni? I també, altres aspectes relacionats amb la dialectologia de la llengua, com les similituds que trobem entre els dife-

rents parlars occidentals pel que fa a la morfologia, la pronúncia i el lèxic, i de quina forma s'estableixen els límits entre els subdialectes. I, ja que comptàvem amb una notable representació del País Valencià a la sala, si els parlars valencians són de manera estricta una prolongació cap al sud del català occidental, o fruit d'una hibridació entre el català i la parla aragonesa del contingent repoblador d'aquesta procedència al Regne de València? La pregunta va arribar a la conclusió, compartida de manera general, que tot i l'evident *occidentalitat* del valencià no podem menystenir les influències de les parles orientals i les aragoneses, ni tampoc la influència mallorquina en determinades zones per la immigració d'illencs arran de l'expulsió dels moriscos de terres valencianes a començaments del segle XVII.

A la tercera sessió, divendres 29 de juny a la vesprada, es va posar el focus sobre els elements culturals que posen de manifest la continuïtat del territori lingüístic català de nord a sud. La coordinadora d'aquesta taula, Maribel Guardiola (Universitat d'Alacant), llançava aquesta pregunta: hi ha trets

A aquestes i altres preguntes sobre els aspectes en comú entre els diferents territoris on són presents els parlars occidentals del català volia donar resposta el seminari *De tramuntana a migjorn*, que del 28 al 30 de juny passats va reunir a Esterri d'Àneu diversos professionals relacionats amb la llengua. La cita tenia com a objectiu posar de rellevància els vincles existents entre tot l'àmbit del català occidental, en matèries tan diverses com la llengua en si mateixa, la toponímia, l'onomàstica, la cultura popular, l'arquitectura i la gastronomia, entre altres. Una trobada organitzada per la Delegació de Lleida de l'Institut d'Estudis Catalans, i amb la col·laboració del Consell Cultural de les Valls d'Àneu, l'Ajuntament d'Esterri d'Àneu, les Universitats de Lleida i Alacant i l'Institut Virtual de Traducció de la Universitat d'Alacant.

La primera jornada del seminari, divendres 28 de juny a la vesprada, es va centrar en l'antroponímia i la seua relació amb la toponímia. Amb la intervenció d'Albert Turull (filòleg, Universitat de Lleida-Institut d'Estudis Catalans), Enric Guinot (historiador,

Universitat de València) i Antonio Teruel (periodista, diari Informació d'Alacant) es va analitzar la relació històrica entre persones i territoris a través dels antropònims, i dels topònims que havien esdevingut noms de persona, o més aviat cognoms. Així, es va parlar de l'expansió territorial de la Corona d'Aragó cap al sud a mesura que avançava la conquesta cristiana al llarg de l'Edat Mitjana, i com persones de la Catalunya Vella s'havien instal·lat en les noves terres, portant-hi la seua llengua i els seus noms. Un fet històric fonamentat en l'anàlisi de documentació d'època medieval a la qual consten els noms de veïns de diferents poblacions valencianes, i que posa de manifest la presència d'un contingent repoblador molt majoritàriament procedent de Catalunya al Regne de València al llarg de l'Edat Mitjana, tot i que també amb una proporció significativa d'aragonesos i, en menor mesura, navarresos i castellans. I hi ha un altre factor que contribueix a explicar aquest lligam entre el Regne de València medieval i Catalunya: l'antroponímia. I és que els repobladors no només van portar a

La capella de Sant Cosme a València d'Àneu exerceix de punt d'acollida per a la visita posterior al castell de València d'Àneu, centre polític del territori en època medieval.

que configuren una identitat cultural comuna al llarg del territori? Clar que, primer de tot, era més oportú recordar què s'entén per "cultura"; tal i com va recordar la mateixa Guardiola, es tracta de tot allò material o immaterial –concepte al qual incloem creences, valors i comportaments, entre altres– que serveix per a identificar un grup de persones com a una comunitat. Són, per tant, elements que diferencien una col·lectivitat d'una altra i que alhora contribueixen a conformar una identitat comuna entre les persones que integren aquesta col·lectivitat.

Els ponents d'aquesta taula van anar exposant alguns d'aquests trets que defineixen una cultura. Així, Vicent Vidal (Universitat d'Alacant) va parlar sobre la inclusió de continguts relatius a la cultura popular als plans d'ensenyament, i com, al País Valencià, aquests programes arregen en part l'herència dels moviments de renovació pedagògica sorgits durant la dècada de 1980. Per la seua banda, Carme Oriol (Universitat Rovira i Virgili) va parlar dels aspectes comuns en folklore –cançoners, rondallística i éssers màgics, fonamentalment– i del projecte <http://arxiudefolklore.cat>, que recull manifestacions d'aquest tipus de tot l'àmbit lingüístic català. Així mateix, Jordi Antolí (Universitat d'Alacant) va parlar sobre com l'arquitectura tradicional també és un punt de connexió cultural, a partir d'un eix fonamental com és la masia, construcció present en bona part del territori lingüístic encara que amb característiques diferents segons zones; al voltant d'ella hi ha tot una cultura popular i econòmica i, per tant, tot un lèxic. També José Enrique Gargallo (Universitat de Barcelona) es va referir a la vida rural tradicional, des de l'òptica dels refranys i les frases fetes; un vocabulari propi que també construeix al seu voltant tot un esquema cultural. I, finalment, Jaume Fàbrega

A la parroquial de Son i davant del magnífic retaule renaixentista de Pere Espallargues, la lliça patrimonial il·lustra els convidats.

Foto coral damunt la bestorre del castell de València. Al fons el poble actual admirant la història.

(periodista i crític gastronòmic, Universitat Autònoma de Barcelona) va oferir algunes pinzellades sobre les similituds de la cuina i de la terminologia que l'acompanya, i com s'assembla arreu dels territoris de parla catalana.

Van ser dues jornades molt intenses, i amb una companyia no esperada i no del tot grata, com va ser el calor; ni les Valls d'Àneu van escapar de l'onada d'aire saharià que va afectar tota la Península Ibèrica. No obstant això, i malgrat aquesta incomoditat climatològica, cal destacar que la veritable calor va ser de tipus humà, en el sentit del magnífic ambient que va existir al llarg de tot el seminari entre tots els assistents. Va ser una gran ocasió per a compartir impressions sobre els diferents aspectes analitzats durant les sessions, tant dins com fora de la sala, així com per a intercanviar opinions sobre molts altres temes que van anar apareixent en les converses que, amb enorme facilitat, van anar aflorint. L'aprenentatge acadèmic i humà va continuar de forma espontània en els moments menys formals de les jornades.

I convé dir també que el programa dissenyat per l'organització del seminari va permetre incidir

encara més en aquest contacte humà, tot i sense deixar la vessant acadèmica, ja que de la mà del Consell Cultural de les Valls d'Àneu els assistents van poder conèixer una mica més el magnífic entorn. Durant el matí del 30 de juny es van visitar el castell de València d'Àneu, Son, Alós, Isil i Sorpe, abans de concloure definitivament la cita amb un dinar a València d'Àneu. A més, havien pogut gaudir de part del programa del festival Dansàneu, amb l'assistència al concert de Lúcia Pujol a l'església de Sant Joan d'Isil, a més d'amb l'actuació de la cantant Alidé Sans a la plaça d'Esterri d'Àneu. A tot això encara es va sumar un altre al·licient, fora del programa imprevist: la coincidència, dissabte 29 de juny, de la celebració de les Falles de València d'Àneu, a les quals van acudir un bon grapat d'assistents al seminari. Una forma d'arredonar més encara l'experiència d'acostar-se a les Valls d'Àneu, un territori extrem dins del domini lingüístic, a centenars de quilòmetres dels llocs d'origen de bona part dels participants en aquestes jornades, però amb un intens lligam lingüístic i cultural que va quedar fortament acreditat.

Primavera

*És el pany de la terra
que s'obre amb la paraula
de l'aneuenc amic.
Dins, tota la força del territori.
Pedra,
racó de la veu solidificat amb energia.
Aigua,
Llàgrimes foses de tots els colors
del blanc i el blau
que encerclen les carenes.
Arbre,
mil anys d'història
que arrelen en el nostre destí comú.
I dins del territori
tota la força del temps compartit.*

Àlex Broch
És el pany de la terra (fragment)

Estiu

*La neu també s'hi fon
i ens deixa enyoradissos.
I l'ocell també fuig.
Ens tornem més prudents
a l'aguait de gençanes i acònits.
En el Pla de la Font,
la font del bé i del mal,
ens sadolla la set de bellesa infinita
i aprenem nous camins de lligabosc i còlits.
Ens dringa el cor serè
i descobrim congestes
allunyades de tot i de tots
a les fondes clotades
de l'horitzó de cims.
A l'aigua presonera,
dins dels cóms altruistes,
s'hi abeuren les guineus,
els corbs i els aligots.*

Anton Sala-Cornadó
Els cóms de Jou (fragment)

Tardor

*El vent núvols acobla
brunzint més i més fort;
ja tot el cel se'n pobla
com una ombra de mort.
S'acosta la tronada
fent retronar l'espai:
la terra està esglaiada
com si no ho sentís mai.*

Jaume Massó i Torrents,
Turbonada (fragment)

Hivern

*El sol esblanqueït
no treu color ni escalfa;
el bosc mesquí i llenyós,
i l'herba curta i clara;
pedrosos i grisencs
els cims de les muntanyes,
tots ditekats de neu
d'eternes clapes blanques,
i fumejant arreu
la boira corre i passa.*

Joan Maragall
Pirinenques (fragment)

Bibliografia:

PRIMAVERA: *Herba de Prat*. Pagès editors, 1996

ESTIU, TARDOR I HIVERN: *Antologia de la poesia de muntanya*,
Josep Fatjó i Gené. Editorial Montflorit, 2011

esba

Projecte Boscos de Muntanya

Natura en equip

Esforç, treball, dedicació, compromís, equip, companyonia, satisfacció, natura, territori... Tots aquests substantius segur que representen les sensacions i emocions que van viure l'alumnat de 3r d'ESO i professors durant la participació en el projecte Boscos de Muntanya el passat mes de maig.

L'institut va participar entusiastament en les activitats programades i coordinades per la Fundació Boscos, les entitats locals i ramaders d'Àneu: neteja de bosc i sotabosc, recuperació de pastures, recuperació de camins, suport a l'activitat ramadera i coneixement de l'entorn.

El Projecte Boscos de Muntanya / Bergwaldprojekt Catalunya és una entitat sense ànim de lucre que treballa per la conservació i la millora dels boscos i paisatges de muntanya als Pirineus catalans. Té la seu a Llavorsí i vol apropar les persones als boscos tot difonent els valors i beneficis que ens proporcionen. Forma part de la Fundació Bergwaldprojekt, nascuda a Suïssa el 1987, que avui dia és present a 4 països: Suïssa, Àustria, Alemanya i Catalunya.

Segur que iniciatives com aquesta contribuiran a la conscienciació de les nostres generacions joves perquè respectin la natura i el medi ambient i facin un món més sostenible.

Aclarir els roures, espedregar el camí, un responsable exercici d'aprenentatge i de conservació natural.

BERGWALD
PROJEKT

Herba-savina

Un poble màgic tocat per l'atzar

Herba-savina és un poble màgic, solitari, engolit per l'hedra, que resisteix el pas del temps després que, cap als anys seixanta, fos abandonat pels seus darrers habitants i quedés integrat a la Reserva Nacional de Caça de Boumort.

Situat a la Vall de Carreu, a una hora de camí de Pessonada i a l'envista del pantà de Sant Antoni, ha renascut de l'oblit gràcies a la novel·la de Pep Coll "Dos taüts negres i dos de blancs".

La mort tràgica d'una família és el fil conductor de l'obra de l'autor. Uns fets que van ocórrer realment, que les autoritats del moment van voler silenciar i que van trasbalsar la vida tranquil·la d'unes masoveries i pobles propers immediatament després de la fi de la Guerra Civil.

L'alumnat de 3r d'ESO del nostre Centre ha llegit enguany aquesta novel·la i han visitat els indrets on van passar aquests desgraciats esdeveniments. Les explicacions de l'escriptor sobre els protagonistes, les víctimes i els botxins, així com dels testimonis presencials d'aquell horror, van ajudar a entendre tot allò que va succeir.

El moment àlgid de la sortida va ser l'homenatge que vam retre tots els presents a la família assassinada, amb la lectura de passatges de l'obra al mateix cementiri d'Herba-savina on reposen els cossos. Finalment, silenci, emoció, record i reflexió de com, en ocasions, la condició humana empeny a cometre actes impropis d'éssers pretesament racionals.

A Herba-savina, el temps s'atura.
Pep Coll i els alumnes del SES
Morelló en recuperen la memòria.

Jordi Carrera d'Estèrri

Fotos: Josep Carrera/Annie Rieu

Com cada any

Els músics, puntuals, comencen a tocar, i els sons tradicionals i els balls que uns emprenen, acullen els pujadors i omplen el temps fins a les 12:00, l'hora de l'acte.

I comença la cerimònia: Hissament de banderes tot tocant i cantant els himnes; parlaments dels representants de les entitats, organitzadores: la Comuna de Salau, el Comú d'Isil i Alós i el CAOC, i col.laboradores; oferiments i repartiment de vi i formatge, i la fotografia de família per al record. En havent dinat, xarrat i ballat arriba la cloenda amb l' "Es l'hora dels adeus" cantat, agafats de mans, en rogle. I, "A l'an que vé, amics !"

Notes destacades

Presència de l'Institut d'Estudis Occitans. El discurs de la seva representant feia goig de sentir. El millor de l'any.

Les autoritats locals de Coserans i l'Aspic de Salau convidaren els presents a posar la primera pedra de La Cantina que han projectat i volen fer funcionar en les edificacions de la Matoussiere. Acollida i refugi pels caminants.

Per segon any la Pujada sud que convoca el CAOC de Barcelona, es fa a peu des de la Ribera, on hi ha aparcament. Pel camí vell des del Pla del Fornet, o per la pista minera i corriol posterior des del pont de Perosa. Pel dret, al meu pas i sense passar pena, em va costar dues hores. Els primers del grup la degueren fer amb 6 quarts. Els problemes i la duresa, segons per a qui, i per un dia solellat, són a la baixada: la calor, i camí vell avall, el risc de caure, d'esllisar-se i prendre mal. Costa més baixar que pujar.

Tot i aquesta limitació, augmenta la gent que hi puja a peu des del Fornet. Una excursió d'estiu per anar a un aplec occitano-català que s'hi fa cada primer diumenge d'agost.

Algú dels pobles veïns amb vehicles autoritzats per pujar per la pista fins on poden, tornen a marxar més aviat per anar a dinar a casa.

Alguns oradors de la part occitana que s'expressa en francès gaudien d'un excelent servei personal oral i directe de traducció simultània a l'occità. Ho podrien fer a Madrid.

32ena Pujada al Port de Salau 4 d'agost de 2019

Cap del Port. Parlaments diversos d'agermanament en una nova trobada.

Un camí llegendari

És una via de comunicació sud-nord del Pirineu, d'Àneu i Pallars a sant Giron, del temps d'anar a peu. Si existí es perquè oferia oportunitats, proximitat, economia, contactes, satisfia necessitats i era una opció. I si en els temps posteriors s'ha fet servir deu ser perquè es coneixia i per necessitats. I per seguretat? Des de quan se'n sap l'existència?

Els usos i projectes del segle XIX-XX els sabem per tradició oral i li han conservat la nomenada.

I les informacions documentals, fotogràfiques, records de família, parentius a l'altre costat, un camí d'esperances.

Econòmics com, l'explotació del bosc de Bonabè i les instal·lacions de serradora, exportació i transport aeri de la Matoussiere; les migracions de mà d'obra de temporada, la varema; les emigracions definitives i els parentius; el contraban; el projecte de línia ferroviària de Lleida a Tolosa mitjançant el túnel de Salau, que era el lloc on fer la travessa del pirineu més curta i a menor alçada, que quedà en un somni que de tant en quan despertava.

Nacionalitats i llengües. Conservant el seu caràcter de trobada internacional de presència i agermanament d'occitans i catalans, la Pujada del Port de Salau, del primer diumenge d'agost, ha fet 32 anys.

Midi le magazine del mes d'agost del 2018 publicava un complet reportatge intitulat La cathédrale du port de Salau. Hi repassava els projectes ferroviaris, els edificis, l'empresa industrial de la fusta (1901-1921), la pujada i la rehabilitació de la Cantina

Acte simbòlic de col·locació de la primera pedra de la rehabilitació de la Cantina que impulsa l'Associació occitana ASPIC.

Polítics, per necessitats i incerteses, per salvar vida potser. Fugides i exilis locals del 36 i del 38 cap al Nord, i fugides cap al sud, d'aviadors i paracaigudistes aliats i de jueus europeus per no caure en mans dels nazis que dominaven França.

Oportunitat i proximitat: per viatjar i establir. Una parella d'Esterri, els primers anys de la II República anà de viatge de nuvis a França passant per aquest camí. (Enric i Carmeta de Garrabí).

Pel motiu que fossin també hi hagué moviments de població del nord cap al sud, en el passat. Es veu en diversos cognoms i noms de cases que n'indiquen la procedència.

El somni del túnel

L'any 59 vingué Franco a inaugurar la presa de Borèn i la central d'Esterri-Unarre. Era un nen i vaig sentir converses d'homes grans en un roble: "a Isavarre hi han posat un lletrero penjat a la carretera que divideix d'Esterri a Sant Giron, 20 Km. Ho deu haver fet Mn. Àngel".

L'any 63 tres homes joves preocupats pel país que havien conegut algú d'allà, varen anar a parlar del túnel a Seix i al Pont de la Taula, on foren rebuts per les autoritats locals. Eren Joan Civat, Josep Birbe i Marcel Iglésies.

El 1990, un o dos autocars plens varen fer

un memorable viatge a la boca nord del túnel. Tothom n'havia sentit parlar. El que en els temps d'anar a peu era a prop, ara és molt lluny.

El cartell dels nins de la primera Pujada CAOC era una doble processó de gent de pobles, viles i ciutats amb els seus penons que pujaven cap al port, i a la base de la muntanya hi havia les boques del túnel.

L'existència antiga

Sembla ser que fou un camí segur regit per l'orde dels Hospitalers de Sant Joan de Jerusalem. Les comandes i punts d'acollida i de sortida i d'arribada eren San Joan d'Isil i Santa Maria de Salau. Ens ho explicà l'Anie Rieu. Així s'explicarien aquests dos temples romànics tant notables en aquets "llocs remots".

Aquest i altres ports també devien ser els camins del Comte, cal pensar. Senyor en les Muntanyes.

Quina relació i incidència mútua tingueren el camí de Salau, el pont d'Esterri i les fires, les carrerades de la transhumància ramadera i la creació de la vila?

Una possible conclusió. Tenim un camí llegendarí a fer per etapes, on sia camí apte i segur.

Un Esterri-Isavarre pel Pont, Linse i Portaran, anar i tornar, per exemple.

Oba

CurtÀneu 2019

Quarta edició

Ramon Alaró.
Director del CurtÀneu

Puntualment a la cita, la quarta edició de la Mostra Internacional de Curtmetratges a les Valls d'Àneu, CurtÀneu, va arribar a meitat de novembre amb una acurada selecció de curtmetratges que una vegada més van il·luminar tots els recons d'aquest bonic territori. La veritat és que aquest cop no ha estat fàcil, doncs vam haver de fer front als canvis que van suposar les eleccions municipals que es van celebrar el passat mes de maig, amb l'incertesa que això genera a l'haver de renovar els com-

A la tercera edició de CurtÀneu vam presentar unes quantes novetats importants que aquest any vam mirar de refermar i millorar, i per tant, tal com ja teníem previst, aquesta quarta edició no vam voler incloure novetats significatives, en tot cas algunes a nivell tècnic. Vam tornar a posar urnes i paperetes perquè els nostres espectadors poguessin donar el seu parer sobre els curtmetratges projectats i van entrar tots els votants en un sorteig de diversos premis. No van faltar les pro-

Participació pública i consens a la presentació del CurtÀneu a la Quadra de casa Gassia (Ecomuseu).

promisos de patrocini. Tanmateix, el canvi de direcció a l'establiment de MonNatura Pirineus ha suposat un cop moral dur ja que l'anterior director del centre, l'Eugeni Rojas, va ser una de les persones que va creure més en el projecte CurtÀneu. Afortunadament, la nova direcció segueix apostant fermament per la mostra. Finalment, unes noves eleccions espanyoles ens van pertorbar de nou, doncs vam haver de canviar les dates originals, la qual cosa va retardar l'esdeveniment una setmana per no coincidir amb el dia electoral del 10 de novembre. Resolt tot això, la quarta edició de CurtÀneu es va fer realitat els dies 15, 16 i 17 de novembre.

jeccions especials pels mestres i docents de l'escola i l'institut, la sessió per la gent gran a la Residència d'Esterri d'Àneu, la sessió de presentació per premsa i autoritats al local del Consell Cultural i finalment les projeccions per a tots alumnes des de parvulari a 4t d'ESO, que vam fer el divendres dia 15 durant tot el matí i migdia.

Com a les anteriors edicions, hem comptat amb el suport dels prestigiosos festivals Filmets Badalona Film Festival i BCN Sports Film per la confecció del nostre programa on hem inclòs els curtmetratges guanyadors a les edicions 2018 i 2019 respectivament. No volem passar per alt el suport que ens dona el festival de cinema rural

Mostremp, del qual vam projectar tres interessants films, i també el suport de FICMA, Festival Internacional de Medi Ambient de Barcelona, amb la projecció del film guanyador en categoria de curtmetratge. Els agraïments podrien continuar amb tots els autors, directors i distribuïdors de tot el món que sempre ens atorguen un

tracte especial sense el qual no seria possible l'obtenció de films de tanta qualitat. Amb aquests suports sempre garantim un programa amb el millor que s'ha fet durant els darrers 2 anys i, és clar, el públic respon per no perdre aquesta magnífica oportunitat que tenen de gaudir del millor cine no comercial sense sortir del territori.

Feta la quarta edició ens toca treballar per preparar la cinquena i això ja és entrar en paraules majors. Arribar a posar el número 5 davant vol dir que ja estem parlant de quelcom molt consolidat i és una magnífica oportunitat per sortir als mitjants de comunicació amb força, sempre i quant l'actualitat política ho permeti i no coincidim amb noves eleccions, nous judicis, empresonaments o actes contra els drets humans i la llibertat d'expressió tant malmesos en aquest estat.

Amb el suport dels nostres patrocinadors, entre ells el Consell Cultural de les Valls d'Àneu, seguim cap a l'edició número 5, i que res ni ningú ens aturi !!!

CURTMETRATGES CURTÀNEU 2019

Ja ho sabeu de sempre, cinema esportiu, documental, d'animació, de ficció i de gent del territori forma part de la nostra graella de sessions. Dels curts programats destacaríem els següents:

Estrictament esportius:

A nordic skater, Lituània
The firts second, França
Silence, Txèquia
Eclipse, Canadà
This is her story, Macedònia

Esportius d'animació:

Horts piste, França
Athleticus, França

Esportius de ficció:

Amine, Bèlgica
 (guanyadora del BCNSports Films 2019)
Debut, Croàcia
Nefta football club, França

Dels curts de ficció destacaríem:

Noche de paz, Espanya
Donde no puedes llegar, Catalunya
 (parla de l'alzheimer)
Suc de sindria, Catalunya
 (Guanyadora Festival de Menorca)
All inclusive, Suïssa

Des de Mostremp, cine rural, tres curts força interessants:

Las vegas, Espanya
Mi querido balón, Espanya
Trans, Espanya

Dos curtmetratges realitzats per gent del territori:

Titan desert 2019, documental esportiu
Desahogo previo a la muerte, un videoclip musical de rap

Curtmetratges d'animació:

59 secons, Itàlia
Selfies, Suïssa
 (Guanyadora a Filmets Badalona FF 2018)
Golden Oldies, Holanda

I per acabar cal esmentar el curtmetratge que ens va arribar del FICMA anomenat "7,83" dedicat a la contaminació acústica i guanyador del certamen, i l'Oscar de Hollywood 2018 al millor curtmetratge de ficció, "The silent child".

No hem d'oblidar la sessió familiar plena de curtmetratges d'animació especials per la mainada.

Art, passió, foc, vida, emoció: Dansàneu 2019

Ferran Rella. President del CCVÀ

Foto: Joan Blanco

Inauguració del Dansàneu al Museu d'Història de Barcelona. Ferran Rella, president del Consell Cultural de les Valls d'Àneu dona la benvinguda al públic assistent acompanyat de la pregonera Mercè Canela, M.Àngels Blasco, directora General de Cultura Popular, el director del Museu, Joan Roca, i el professor de la Universitat de Lleida Alberto Velasco.

L'expressiu retaule gòtic de L'Epifania de Jaume Huguet instal·lat a la capella de Santa Àgata i la sala Martí l'Humà del Museu d'Història de Barcelona, va acollir la presentació per irradiar el renovellat, però permanent compromís del Dansàneu amb la dansa, la música i el patrimoni.

Vint-i-vuit anys després, Dansàneu 2019 ha continuat fonamentant-se plenament en els valors artístics seductors per a l'observador, per al participant, per al territori pirinenc, capaços de prendre la vida i transformar-la a través d'un secret i fascinant procés. Continua, doncs, establint-se el diàleg entre el desig de fer coses noves i la connexió ininterrompuda amb el passat. Són paraules de l'escriptor anglès Julian Barnes ben arrodonides quan expressa que l'art no solament capta i reflecteix l'excitació, l'emoció que embolcalla la vida, a vegades fins i tot va molt més enllà: l'art és emoció. Exacte, Dansàneu és passió, és foc, és vida és emoció.

El Dansàneu es també pedagogia perquè té la capacitat de transmetre uns valors culturals creïbles d'imitació que mereixen la

confiança del receptor, de l'espectador crític. Una any més, doncs, s'ofereixen receptes que ajuden a adquirir criteris de desenvolupament, d'enriquiment, de formació personals i col·lectius. Es proporciona un testimoni que a través de la dansa, la música i el patrimoni ens obliga a comportaments ètics i responsables.

El Dansàneu és la pluja fina i persistent que fertilitza la terra i ens proporciona saó capaç d'atraure, de seduir, de comprendre, de fidelitzar. La idea s'ancora en el que actualment es coneix com a turisme responsable que entén, segons paraules de Harold Goodwin, que és el turisme el que ha d'estar al servei del poble, no a l'inrevés.

El Dansàneu és compromís amb el Pirineu, amb el Pallars Sobirà, amb les Valls d'Àneu amb les persones i l'espai geogràfic que habiten. També amb totes aquelles que ens visitaran i participaran d'aquesta nova edició sabent que és una idea poderosa de canvi i transformació. I, **no hi ha res més poderós que una idea a la qual li ha arribat l'hora** tal com anunciava l'escriptor francès Víctor Hugo.

Tossudament aneuenc

Dansàneu 2019. La directora, Rut Martínez, dona la benvinguda als assistents i remarca la voluntat de consolidar el vincle del Festival amb els espais patrimonials de les Valls d'Àneu.

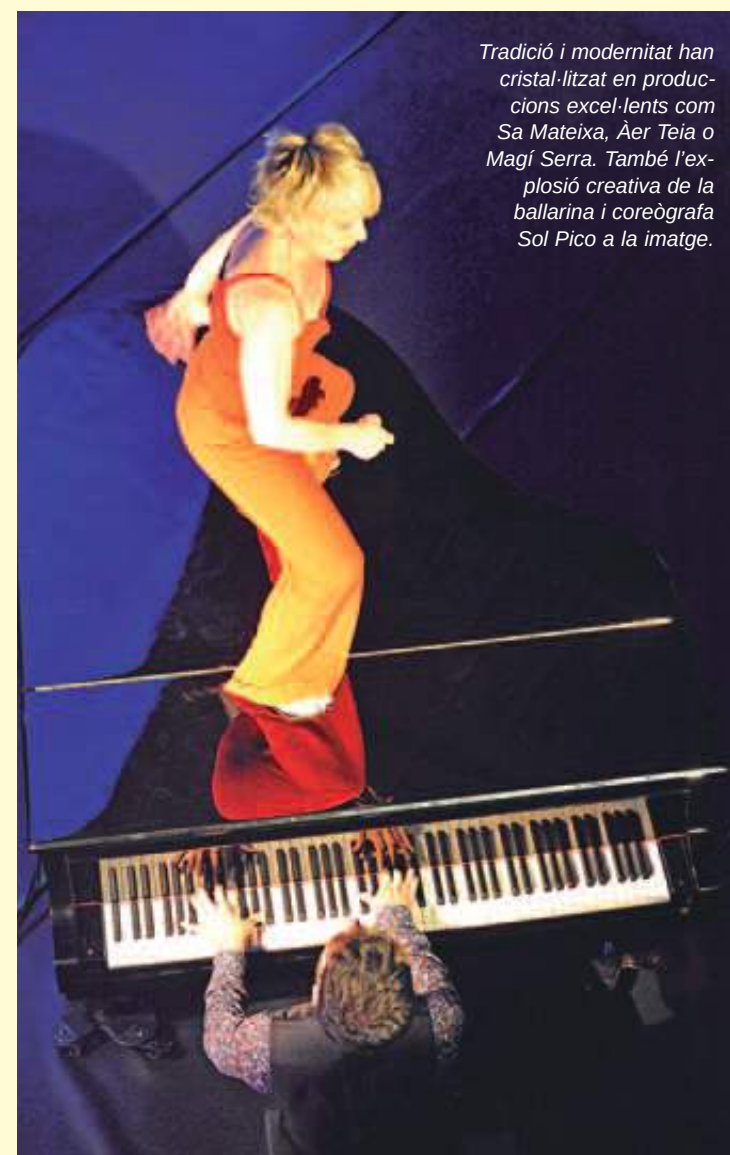
La 28a edició del Dansàneu, l'actual Festival de Cultures del Pirineu, s'ha centrat en la voluntat de consolidar el seu vincle amb els espais patrimonials de les Valls d'Àneu en un any no exempt de dificultats en què van ballar, mai millor dit, fins l'últim moment les dates de celebració de la trobada.

L'aposta per la producció pròpia i la mescla —que és també i principalment diàleg constant— entre tradició i modernitat ha cristal·litzat en produccions com l'excel·lent *Sa Mateixa* (la cloenda, amb Lali Ayguadé i Joana Gomila al capdavant), *Àer* de Laia Santanach (Premi Delfí Colomé) o *Teia* de Júlia Farrero, exemples convençuts i convincents de fins a quin punt resulta atractiu per als creadors d'avui treballar a partir de materials d'arrel. I, si m'ho permeteu, encara esmentarem un tast d'un projecte "en construcció" que va convertir en poesia el passeig despulat i ancestral d'un comunicatiu Magí Serra, amb una falla a les espatlles, acompanyat de les percussions i cànctics d'Arnau Obiols.

Amb tot, aquesta edició serà recordada per haver comptat amb noms propis especialment rellevants. L'explosió creativa, en base a la improvisació, va marcar l'espectacle inaugural a càrrec de la ballarina i coreògrafa Sol Picó, a duo amb el pianista menorquí Marco Mezquida, que l'endemà ens regalaria una segona sessió bellíssima al costat del també pianista Carles Marigó. Els marcs: el centre espiritual de les Valls d'Àneu, Santa Maria, així com la bellíssima església dels sants Just i Pastor, a Son, respectivament.

És mitjançant el suport als creadors i l'articulació de projectes ad hoc que el Dansàneu aprofundeix en les seves fortaleces, alhora que reforça el seu arrelament al territori. Quatre anys després del canvi de format, en què es deixava enrere una proposta de caràcter eminentment formatiu, el Dansàneu, ja posicionat en relació a la resta de festivals i centres de creació artística en dansa del país, referma la seva voluntat de continuar incentivant la producció en dansa així com consolidant el seu model de festival d'estiu dimensionat en base a paràmetres de sostenibilitat i rigor artístic.

De bracet del Consell Cultural de les Valls d'Àneu, i al costat dels municipis d'Esterri d'Àneu, Alt Àneu, Espot i La Guingueta d'Àneu, però també d'Escaló, el festival d'aquest 2019 ha atorgat a la seva programació artística un to marcadament contemporani sense oblidar el seu vincle amb la tradició i sempre posant en valor l'excel·lent patrimoni de les Valls que entenem des d'un doble vessant: artístic i arquitectònic però

Tradició i modernitat han cristal·litzat en produccions excel·lents com Sa Mateixa, Àer Teia o Magí Serra. També l'explosió creativa de la ballarina i coreògrafa Sol Pico a la imatge.

també natural. D'aquí la creació, per a aquesta 28a edició, d'una imatge específica per al festival centrada en una fotografia feta des d'Àneu per Iolanda Sebé a l'actriu, ballarina i col·laboradora del Dansàneu ("carn de Dansàneu", diria jo), Noemí Busquets.

Els reptes a partir d'ara són molts i ben diversos. El primer d'ells, consolidar el vincle amb un territori que és propi a la marca i a l'ADN d'un festival amb un present notable i un futur il·lusionant. Cal treballar en la fidelització del públic, més que no pas en incrementar-lo atès que molts dels aforaments ja no ho permeten. Això sí, hi ha marge per créixer, també sumant a la programació propostes de to popular aptes per a espais de major capacitat. Hi treballarem, així com també amb la suma d'iniciatives que ajudin a formar una idea de cultura àmplia, atractiva i integradora. En aquest línia, destaca l'èxit indiscutible dels maridatges proposats aquest 2019, amb esment especial pels primers cellers que han fet confiança al Dansàneu com són Castell d'Encús o Batlliu de Sort.

Dansa, música i patrimoni. I cultura popular i orígens i la més rabiosa contemporaneïtat. I diàleg, entesa i ment oberta. Participació, aprenentatge, descentralització i accés a la cultura per a tot tipus de públics. Ítems, tots ells, associats ja a l'actual Dansàneu que afronta amb fermesa una nova edició havent reforçat també la seva estructura organitzativa a través del propi Consell Cultural. Per fer-ho, s'ha articulat una nova secció d'arts escèniques i música que ha de servir per estendre com una taca d'oli el bo i millor d'aquest festival que, si els aneuencs així ho desitgen, ha vingut per quedar-se.

La dansa, la música i la cultura al cor del Pallars

Soc filla de la Segarra, una terra lluny del mar i que no és al pla ni a la muntanya: queda a mig aire, amb els seus turons i els camps de blat que per uns mesos es vesteixen de verd i quan arriba el temps de la sega imiten les onades d'aquella alta mar d'espigues que cantava Espriu.

Soc filla de Sant Guim de Freixenet, un poble que té una història curta, que no arriba encara a dos-cents anys, i que va néixer i créixer al voltant d'una estació de tren. Un poble de secà, on no hi ha cap riu ni cap nucli històric fet de pedres velles. I malgrat tot això, o potser justament per tot això, sento un autèntic deler per l'aigua –la del mar, la dels rius, la dels estanys...–, la muntanya em fascina i les pedres velles m'apassionen.

L'escriptora Mercè Canela
llegint el pregó d'inauguració
del Dansàneu 2019 al Museu
d'Història de Barcelona.

La sala Martí l'Huma
acollí la inauguració del
Dansàneu 2019 i el
pregó de Mercè Canela.

En aquesta passió hi va tenir un paper important la meua família. Enamorats de la nostra llengua, la nostra terra i la nostra història, enamorats de la música, de la literatura, de l'art, em van ensenyar a estimar-ho. Va ser així que l'art romànic i una visió idealitzada de la muntanya, van formar part del meu imaginari des de molt aviat. Hi van entrar per la paraula, per la conversa, per alguns llibres d'imatges. No podria pas donar-ne detalls concrets, de com va anar tot plegat, en un Sant Guim dels anys cinquanta i seixanta molt actiu però amb els recursos limitats que imposava l'època. Em recordo, per exemple, a mi mateixa contemplant una construcció estranya, que havia quedat a mig fer als afores del poble, i imaginant-me que eren unes ruïnes antigues i plenes d'història.

La història, entesa en el seu sentit més ampli, incloent-hi els temps remots que només podem arribar a conèixer a través de l'arqueologia, m'atrau profundament. El fil que ens lliga amb els qui ens han precedit; conèixer com eren, com vivien. En definitiva, les nostres arrels. Saber d'on venim, ser-ne conscients, és essencial per a poder créixer, per a poder ser ara i crear el nostre futur.

I deixeu-me que, aquí, faci un incís. Fa un any, en el seu pregó de la 27a edició del Dansàneu, Jordi Creus recordava els nostres presos i exiliats polítics i molt especialment –per la seva estreta vinculació amb el món de la cultura popular i d'arrel– el Conseller de Cultura Lluís Puig, que de ben segur hi hauria estat present si hagués pogut. Un any després els hem de continuar recordant, perquè la situació no ha canviat, al contrari: fa mesos que assistim a una farsa de judici ignominiós i a una repressió que creix engegada, incapaç de reconèixer el nostre dret a ser el que escollim de ser i a crear el futur que decidim lliurement per a nosaltres i per als nostres fills. Un

dret que malgrat totes les dificultats continuarem exercint. Ho estem fent ara mateix, amb aquest acte que celebra la festa, la terra, el patrimoni, la capacitat creativa, la nostra voluntat de no deixar-nos arrabassar les arrels.

Com us deia, de petita, a casa, em van ensenyar que una part de les meves eren a la muntanya, en aquelles esglésies d'arcs llombards i campanars quadrats coronats per teulades de pissarra; en aquelles valls de gran bellesa, que conservaven tradicions i costums antics. Vaig haver d'esperar, però, fins que vaig tenir dotze anys per a conèixer-la de prop. Va ser en unes colònies organitzades per l'Orfeó Lleidatà a Tírvia. He de confessar que la muntanya de la vall Ferrera no era ben bé com la que jo m'havia imaginat: té un paisatge una mica esquerp. Però vaig ser molt feliç els vint dies que hi vaig passar. I una excursió a l'estany de Sant Maurici i al de Ratera em van acostar a la imatge que jo me n'havia fet.

Les valls d'Àneu les vaig descobrir més tard, sobretot en ocasió d'una trobada d'escriptors organitzada pel Consell Cultural de les Valls d'Àneu. Va ser molts anys després d'aquella primera experiència a Tírvia. A la motxilla ja hi portava molt de bagatge, però va ser en aquella trobada que em vaig fer plenament conscient d'un seguit de coses. Moltes ja les sabia, però és quan trepitges un lloc i algú que el coneix a fons i se l'estima te'n parla i te'n dona detalls significatius, que realment te'n fas el càrrec.

Sabia que el Pirineu no havia estat una frontera que separava el nord del sud, sinó una terra comuna en què la gent anava d'un vessant a l'altre per camins antics transitats durant segles. Sabia que havia estat ple d'una vida rica i complexa. Aquells dies, però, tot plegat se'm va fer palpable. I també se'm va fer palpable l'esforç que una colla

Dansàneu 2019 en imatges...

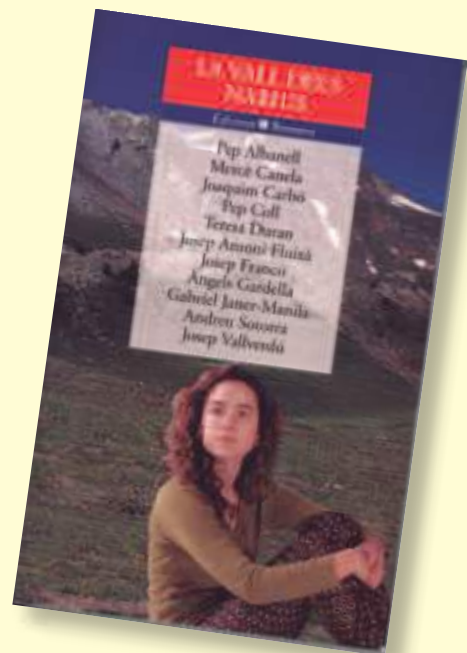
de gent, nascuda allà i decidida a no perdre els orígens ni el futur, estaven fent per evitar que les valls es buidessin del tot i acabessin morint.

El festival Dansàneu és fruit d'aquesta mateixa voluntat. I és un exemple molt rellevant de com es vol aconseguir dur-ho a terme: posant en valor les arrels, però no pas per a contemplar-les absorts i immòbils, sinó perquè ens ajuden a avançar, a formar part plenament del nostre món actual, a mirarlo amb ull crític i transformar-lo, sense renunciar a allò que som i sabent on volem anar.

El Dansàneu és una combinació perfecta: la dansa, la música i la terra. La tradició, la innovació i l'experimentació. Gaudir de l'art que ens ofereixen professionals d'un gran nivell, compromesos i amb tantes coses a dir, i al mateix temps poder-hi participar, gràcies a un programa ben treballat i divers que ens porta per alguns dels racons més evocadors de la vall, especialment algunes d'aquelles esglésies que corrien el risc de perdre's i que s'han salvat gràcies a la tossuderia i la bona feina de la gent que s'estima aquesta terra i que hi creu.

Un any més, i ja seran 28, aquest estiu tenim una cita amb la dansa, la música i la cultura al cor del Pallars. No ens la perdem. Gaudim-la i vivim-la intensament!

Mercè Canela participà en la 3ª Trobada d'escriptors a les Valls d'Àneu l'any 1996 i ens obsequià amb un preciós relat sobre el castell de València "A punta de dia" inclòs en el llibre coral La Vall dels Nabius.

El Museu d'Història de Barcelona acollí enguany la 28ª edició del Festival de Cultures del Pirineu. Dansàneu. El comissari de l'exposició Barcelona capital mediterrània dona la benvinguda al assistents.

La Sala Martí l'Humà del Museu d'Història de Barcelona s'omplí per presentar el Dansàneu 2019.

La cantant Lúdia Pujol tancava l'acte de presentació a Barcelona i ens convidava a seguir el Dansàneu durant el mes de juny a les Valls d'Àneu.

Magí Serra, sota l'imponent retaule de Jaume Huguet, acompanya els assistents a la presentació amb la seua dansa trepidant.

Joves d'Àneu amb una llampant samarreta del Dansàneu serviren el seductor tastet de productes nostrats.

La directora del Dansàneu Rut Martínez presenta Alberto Velasco que ens farà reflexionar, a l'església parroquial de Son i davant l'acurat retaule de Pere Espallargues, sobre la importància d'agermanar la dansa, la música i el patrimoni.

Sol Picó i Marco Mezquida interpreten "Cita a Cegues" al centre espiritual d'Àneu Santa Maria.

Tènue llum lila per acompanyar, a Sant Pere de Sorpe, l'actuació del reconegut guitarrista català Eduard Iniesta i la delicada ballarina Gemma Galera.

Fora, en espai acollidor, després de copsar el patrimoni del retaule de Sant Pere i l'exquisidesa musical i balladora, Tastàneu ofereix al visitant el complement de proximitat imprescindible.

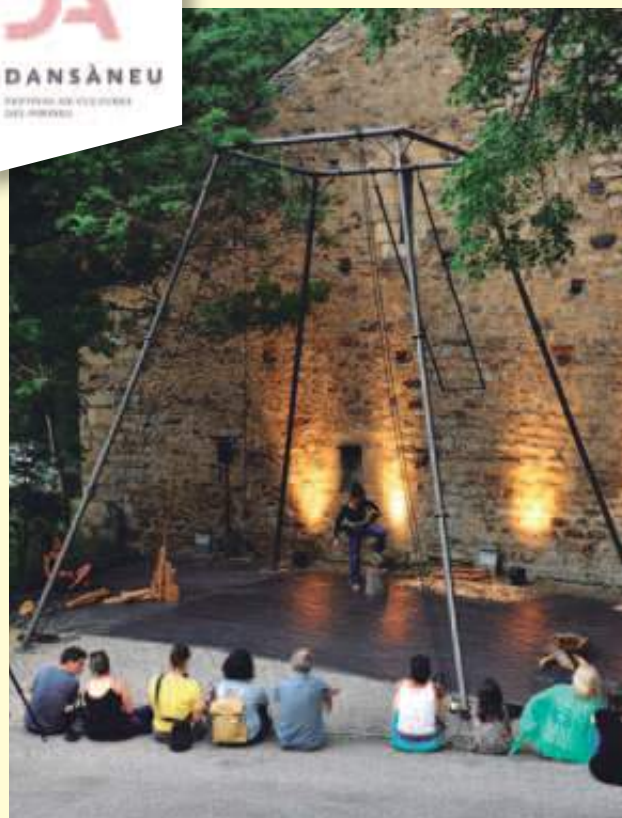
Dalt del piano, davant la porta de Sant Pere, el ballari i actor Jaume Sangrà acoloreix l'espectacle.

La respectuosa cantant Lúdia Pujol, lúdica i sensual transformà Sant Joan d'Isil i invità els assistents a mirar el patrimoni amb d'altres ulls.

En baixant de la visita comentada a Sant Pere de Burgal, Aer relaxava l'esperit al jardí, vora Noguera, de l'Hotel Castellarnau d'Escaló.

Sota l'espada de Sant Joan d'Isil, Teia-Júlia Farrero harmonitzava l'espai amb una actuació inspirada en les falles.

Aer presentava, contundentment, la producció guanyadora del premi Delfí Colomer a Santa Maria d'Àneu.

Jordi Molina Quartet i l'esbart Ciutat Comtal estrenaren una selecció de temes del nou àlbum "Retrat en groc" a la Plaça del Bon Consell.

La poetessa Montserrat Abelló s'eleva fins als serafins de Santa Maria amb l'actuació del guitarrista Xavi Múrcia i la veu delicada de Mirna Vilasis.

Actuació del ballarí Magí Serra, falla al muscle, i del músic Arnau Obiols a la plaça de les escoles de València d'Àneu.

El components del Newcat (Carles Belda, Gemma Abrié, Manú Sabater, Juan Aguiar, Carles Marigó i David Domínguez) engrescaren mainada i adults amb una selecció del "Bestiari" de Josep Carner a la plaça de la Creu d'Esterri d'Àneu.

A la plaça de la Creu d'Esterri la veu aranesa, càlida i seductora d'Alidé Sans, aplegava els espectadors.

Xavi Múrcia i Mirna Vilasis acompanyaren a Santa Maria, coreografiat per David Martínez, l'esbart Sant Martí.

A L'espectacular amfiteatre de les Planes de Son i a l'emparr de Monnatura Pirineus, s'hi va cloure el Dansàneu 2019. Hi van intervenir els ballarins i músics del grup Sa Mateixa.

de

Assemblea general de socis*Esterri d'Àneu, 28 de desembre de 2018*

La sala Àrnica del Consell Cultural de les Valls d'Àneu, va ser l'escenari de l'assemblea general de socis, que va aprovar el projecte d'activitats, recerca i publicacions per l'any 2019. Un cop finalitzat l'acte, el soci i coordinador de l'àrea de natura del Consell Francesc Rodríguez i autor de l'obra va presentar la novetat editorial "Voliaines. 6 itineraris per a conèixer 30 papallones d'Àneu"

Digitalització de les diapositives del fons del Consell Cultural de les Valls d'Àneu*Any 2019*

Aquest any 2019 s'ha començat a dur a terme la digitalització del fons fotogràfic de diapositives del Consell, que consta d'unes 3.000 diapositives d'àmbits temàtics variats, incidint sobretot en el territori i la gent.

2a fase del projecte audiovisual "Camí d'Àrreu"*Arreu**Camí d'Àrreu (Reviscolant un poble)*

Aquest any 2019, el projecte audiovisual Camí d'Àrreu documental del realitzador Aleix Gallardet amb guió de Raquel Picolo, patrocinat pel Consell Cultural de les Valls d'Àneu i amb la col·laboració de l'Ajuntament d'Alt Àneu, de la Diputació de Lleida (IEI, Ara Lleida), i l'institut per al Desenvolupament i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran (IDAPA), ha engegat una segona fase amb l'edició i la finalització dels rodatsges, la tasca de postproducció i posada a punt per tal de presentar-lo en públic la primavera del 2020.

Presentació a l'IEI del Dansàneu 2019*Lleida, 30 d'abril*

Com s'ha vingut fent els darrers quatre anys, l'Aula Magna de Institut d'Estudis Ilerdencs va acollir la presentació en premsa del Dansàneu 2019. L'acte va comptar amb la presència del diputat Paco Cerdà, de la directora del Festival Rut Martínez i del president del Consell Cultural Ferran Rella.

Presentació del 28è Dansàneu, Festival de cultures del Pirineu*Barcelona, 30 d'abril. Museu d'Història de Barcelona*

En el marc de la incomparable sala Martí l'humà del Museu d'Història de Barcelona, es va celebrar la presentació del 28è Dansàneu, amb la participació de Joan Roca, director del Museu. Mercè Canela, escriptora, directora de la revista "Cavall fort" i pregonera del Dansàneu 2019, Albert Velasco, professor de la Universitat de Lleida Ferran Rella, president del Consell Cultural de les Valls d'Àneu, Maria Àngels Blasco, directora general de Cultura Popular i Associacionisme Cultural. El públic assistent va poder gaudir de les actuacions en directe dels artistes invitats al Dansàneu Lúcia Pujol i Magí Serra.

28è Dansàneu, mercat festiu de les cultures del Pirineu*Valls d'Àneu, del 25 al 30 de juny*

Del 25 al 30 de juny va tenir lloc el 28è Dansàneu, un festival plenament consolidat en el nostre territori, més contemporani i més aneuenc que mai, amb un programa que va incloure la inauguració amb un espectacle de la ballarina Sol Picó i el pianista Marco Mezquida, una visita guiada al monestir de Sant Pere del Burgal amb acció artística, una altra edició del Tastàneu a Sorpe amb l'actuació de Gemma Galera i Eduard Iniesta, la preestrena del premi Delfí Colomer ÀER entre d'altres, i l'espectacle de cloenda a les Planes de Son amb l'actuació del grup "Sa Mateixa".

Acte de cloenda del curs de l'Aula d'Extensió Universitària del Pallars Sobirà*Esterri d'Àneu, 7 de juny*

La 9a sessió i darrera de l'Aula d'extensió Universitària del Pallars Sobirà, celebrada a la sala d'actes de l'Ajuntament d'Esterri d'Àneu, va comptar amb la presència del catedràtic de Psiquiatria de la Universitat Autònoma de Barcelona Adolf Tobeña que va parlar de *Devots i descreguts. Biologia de la religiositat*. Tot seguit juntament amb el vice-rector de la Universitat de Lleida el Sr. Joan Busqueta es van repartir els diplomes als alumnes.

Seminari de treball sobre l'eix cultural occidental "De tramuntana a migjorn"

Esterri d'Àneu, 28 i 29 de juny

A la seu del Consell Cultural de les Valls d'Àneu va tenir lloc el 1r seminari de treball sobre l'eix cultural occidental. Organitzat per la Delegació de Lleida de l'Institut d'Estudis Catalans amb la col·laboració de les Universitats de Lleida i Alacant i l'Institut Virtual de Traducció de la Universitat d'Alacant.

Concerts del Festival de Música Antiga dels Pirineus (FEMAP) a les Valls d'Àneu

Valls d'Àneu, juliol i agost

XXXII Pujada al port de Salau

Port de Salau, 4 d'agost

La ja clàssica pujada al port de Salau, va tenir lloc com cada any el primer diumenge d'agost. L'acte va aplegar més de cinc-centes persones vingudes d'arreu dels Països Catalans per reivindicar els lligams entre Catalunya i Occitània. L'Associació occitana ASPIC hi col·loca la primera pedra d'una futura recuperació i rehabilitació de l'emblemàtic edifici de la Cantina.

Acte inaugural del curs de l'Aula d'Extensió Universitària del Pallars Sobirà 2019-2020

Esterri d'Àneu, 13 de setembre

S'inicia la quarta edició de l'Aula Universitària del Pallars Sobirà amb la participació de més de quaranta inscrits i rastell excepcional de conferencians i especialistes de temàtica diversa. Són el següents: Anna Manso (Pares i mares imperfectes d'adolescents), Manel Ballester (Una visió energètica de la medicina), Albert Turull (els noms dels llocs de les Valls d'Àneu), Antonella Speranza (La pasta, història i secrets),

Ermengol Gassiot (Muntanyes humanitzades, 15 anys de recerca arqueològica al Parc Nacional d'Aigüestortes i estany de Sant Maurici), Oriol Garcia Quera (dibuixant Pompeu Fabra), Astrid Ballesta (Què els està passant a les abelles amb l'agricultura actual?), Vicens Lozano (Els secrets del vaticà), Martí Domínguez (històries naturals formidables), i Lluís Llach (Música i compromís amb el país i la llengua).

4a edició del Curtàneu

Valls d'Àneu, 15-17 de novembre

Curtàneu segueix imparable, camí de la consolidació en aquesta quarta edició. Enguany i de la mà dels organitzadors Ramon Alaró i Gemma Tizón s'ha presentat una cartellera espectacular de temàtica variada: d'animació, de ficció, esportiu...amb participació de documentals del territori i de diversos certàmens fílmics.

ALBA

JOVANI

Alba Jovani neix a la ciutat de Barcelona el 3 de Setembre del 1981. Els seus pares eren amants de la fotografia i tenien un laboratori de blanc i negre a casa. Ella passava les tardes mirant cintes de super 8 i milers de fotografies. Amb només sis anys, va guanyar el primer concurs de fotografia a l'escola. El que no sabia en aquell moment, és que aquesta modalitat artística l'acompanyaria tota la vida. Als tretze anys, el seu avi li va regalar la seua primera càmera reflex, una Fujica ST801, que guarda com un tresor. L'any 2004 va iniciar els seus estudis de fotografia a l'Institut d'Estudis Fotogràfics de Catalunya (IEFC) de Barcelona, que va finalitzar l'any 2008, especialitzant-se com a fotògrafa de nu amb en Manel Esclusa com a professor.

Al finalitzar els estudis va anar a viure a Itàlia on va continuar estudiant al Centro Sperimentale di Fotografia Amici di Carlo d'Ancona, on va aprendre noves tècniques per revelar en diferents suports.

El seu treball està marcat per un fort simbolisme melàncolic, en què a través de la natura i els nus, pretén que les seues imatges expliquin una història personal d'una manera poètica, sense necessitat de posar-hi paraules. La intenció de l'autora és que l'espectador trobi la seua pròpia història.

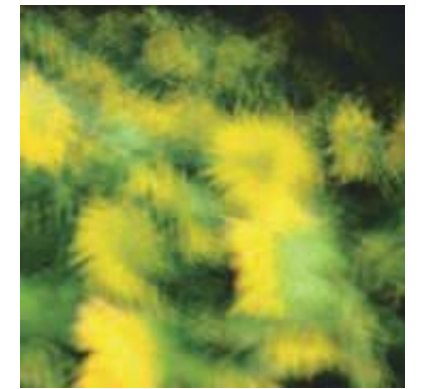
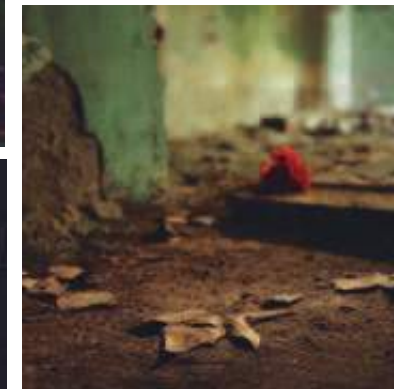
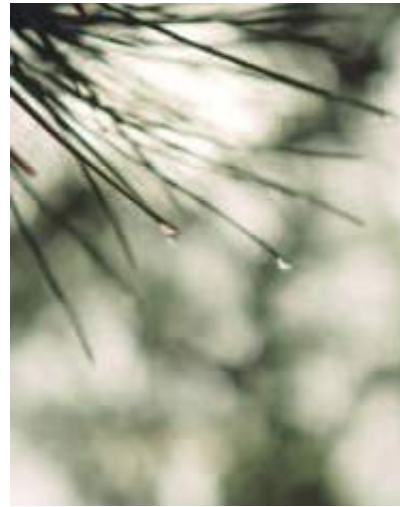
Una mirada poètica, sense necessitat de posar-hi paraules

Aquestes quatre fotografies pertanyen al projecte MURS *, un projecte molt identitari on l'autora vol expressar un procés personal a través de la fotografia. La idea sorgeix en llegir la frase "La vida és caminar per sobre d'un mur molt estret; en una banda hi ha el conte de fades i en l'altra, l'abisme". En aquell moment, s'adona, que ella ja ha caigut a l'abisme i decideix reunir les poques forces que li queden per escalar el mur que la separa de la vida. D'aquesta manera, mitjançant la fotografia troba el camí de tornada, transformant un espai inicialment abandonat, fosc i deixat en un lloc confortable i ple de vida. El procés ha durat aproximadament dos anys, en què l'autora ha fotografiat setmana rere setmana un mateix espai, la paret d'una fàbrica abandonada. Durant aquest temps l'espai s'ha anat transformant. D'una banda, amb el pas del temps. S'observa com va canviant la vegetació, la llum... i de l'altre, l'autora modifica l'escena introduint personatges i objectes per tal de crear un espai més acollidor. Després d'obtenir centenars de fotografies, se n'han seleccionat dotze per al projecte MURS.

L'autora ha volgut començar amb una imatge fosca i desoladora per tal de trasmetre a l'espectador la sensació de desesperació que l'acompanyava en aquell moment. A mesura que anava passant el temps tenia la necessitat d'afegir l'element humà, però volia que quedés fusionat amb l'espai, així que va utilitzar velocitats de llarga exposició i personatges estàtics però translúcids, com éssers passatgers en aquest procés de retorn. El projecte finalitza amb una imatge plena de vida, color i llum com a metàfora d'haver destruït un mur personal que no permetia avançar.

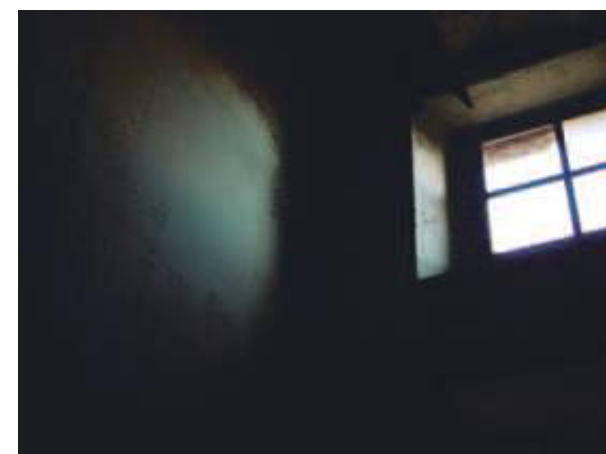
Projecte fotogràfic que ha estat exposat el 2018 dins el Festival Acoustic Vell de Girona, i el 2019 al Festival Fineart d'Igualada i al Festival Mirades de Torroella de Montgrí.

“Per a mi, la fotografia és situar el cap, el cor i els ulls en la mateixa línia visual. És un estil de vida.”

Henri Cartier-Bresson

Instagram: alba_jovani
Web: www.albajovani.com

Alba

Fons Tomeu Lladós

El plaer de la nostàlgia

Amb aquest paraules finalitza l'esplèndid pròleg del professor i traductor Joaquim Sala-Sanahuja sobre el suggeridor assaig *La càmera lúcida* de l'escriptor i filòsof francès Roland Barthes. Certament vivim de l'activació de la memòria quan llegim un llibre, quan contemplem una obra d'art, quan observem una fotografia... *Es tracta*, diu Sala-Sanahuja, *d'extraure de la memòria, a través de la fotografia, la presència, el retorn del ésser en un temps passat per tal de sotmetre's al plaer de la nostàlgia*.

Petjades del temps que et mostren que tot transcorre però que res no desapareix del tot. La fotografia s'atura, diu el fotògraf belga Marc Trivier, en la superfície de les coses, allà on hi ha llum. La lectura la fa després qui la mira. Per mirar cal estar separat, sinó no ho veus.

De nou el Consell busca les traces d'aquesta memòria fugissera però indispensable per a la vida humana amb la presentació del Fons Tomeu Lladós de Casa Gassia d'Escaló.

90 fotografies realitzades entre els anys 1950-2000 que teixeixen un retaule quotidià efectiu i harmònic des d'aquesta porta d'entrada a les Valls d'Àneu que és Escaló. Gira el focus cap les activitats lúdiques, records de festa major, les reunions amb els amics, detalls de boda, de benedicció per Sant

Cristòfol. També enfoca l'extracció de la fusta al bosc, el rodatge de pel·lícula amb extres del poble... Seqüències fotogràfiques d'altres èpoques que complementen la memòria visual aneuenca i reposaran mansament i a disposició del públic en l'Arxiu d'Imatges del Consell Cultural de les Valls d'Àneu.

Bartomeu Lladós i Blasi, Tomeu de Gassia d'Escaló, va néixer el 12 de juny de 1930. Té actualment 89 anys admirablement portats. Gaudeix, aquest aficionat, a la fotografia d'una memòria àgil i efectiva, virtut necessària per a explicar amb paciència, detall i passió cadascuna de les fotografies cedides. Personatge singular, inquiet, curiós, generós i treballador. Des dels 9 als 17 anys va marxar a estudiar a Barcelona i retorna, en el parèntesi estiuenc, per ajudar els pares en les tasques de pagès i també en la fonda que la família tenia a Escaló. Als 17 anys es reintegra al Pallars i hi roman fins als 31. Hi passa bona part d'aquesta enriquidora joventut que deixa ben retratada. A partir de llavors s'estableix ja a Barcelona com a comerciant, es casa amb Concepció Díez i augmenta la família amb tres fills Conxita, Josep i Helena. Això sí, cada estiu, regressen al Pirineu estimat, a la casa pairal del Gassia a Escaló, per a continuar fotografiant amb el cor, el cap i la màquina de retratar.

esba

La Noguera Pallaresa és un riu curt que neix al Pla de Beret ben a tocar del seu germà Garona, que duu les aigües cap a Occitània, tal com és lamentava Verdaguier en el Cant VII de Canigó Noguera per *Alós/ tot joguinós, Garona per Aran/ tot rondinat* i desemboca al Segre sota mateix de la presa de Camarasa. En època

de desgel, s'embraveix considerablement permetent la pràctica del piragüisme (terme de la cultura taína del mar del Carib) o del caic (terme inuït) que tindria reconeixement olímpic, primer d'exhibició a París l'any 1924 i més endavant, ja com a esport Olímpic a Berlín l'any 1936. Escaló, sota el pont, reuniria la primera demostració al Pallars Sobirà que, tot seguit i en futures edicions es consolidaria a Sort. Escaló. Primavera del 1970.

Gotet de vermut enlaire, els convidats a la boda de Remei de casa Codony amb Ramiro, brinden, a la plaça d'Escaló per un futur prometedor. La taula, rústega, farcida de gots amb l'ampolla de vermut i l'inseparable sífó, centra la imatge i ordena els invitats en semicercle alguns dels quals com Monet de Gavàs i la mitja rialla del nuvi, desfilen la càmera. Escaló 1965.

Les Valls d'Àneu acudien l'1 de maig al clàssic i fraternal aplec de Santa Maria d'Àneu. Aquell any es feia festa grossa amb la visita del bisbe de la Seu Ramon Iglesias Navarri, fill de Durro (Vall de Boí). El prelat conversa animadament amb Mn. Agustí Campí de casa Corbera d'Esterrí d'Àneu i diverses noies de la vila: Rita de Cassovall. M. Teresa de Carreta i Montserrat de Gallimó. Just en mig del bisbe i mossèn s'hi adverteix el rostre d'Eduardo de Gallimó i al seu costat el veterinari Vicente Soto. Santa Maria, 1965 aprox.

Acabada la cerimònia religiosa i d'haver venerat, un any més, dalt del cambril la imatge de la Mare de Déu d'Àneu donada per la família Danès l'any 1943 i que substituïa la talla romànica cremada en esclatar la guerra civil l'any 1936, la comunitat, s'escampa per la praderia pel dinar de germanor. Tot un seguit de rogles transformen l'espiritualitat de l'interior en un esclat festiu. Jovent immortalitzant la diada. De dalt a baix i d'esquerra a dreta: el capità de la guàrdia civil, Neus d'Àreu (comadrone), Antonio Escobar, Cristobal el practicant, Pepeta de Fusteret, el notari Sarrión i Palmireta de Sansi. A baix. Maria de Teixidó, Nuria Bordoll, Arcadi Mir, i Ramon de Sansi. Santa Maria, 1965 aprox.

L'estiu, encara avui, és època de festes majors i el jovent les recorria ben complagudament per a trencar la rutina quotidiana. En aquesta imatge lúdica el fotògraf Tomeu, el primer per la dreta, és caçat en engrescada conversa amb amigues i amics de Sort i del Pallars Sort 1960. D'esquerra a dreta hi podem veure entre d'altres Raquel Agulló, Generosa de l'Habitant d'Esterri, Josep Maria Montanya de Sort, Montserrat del Coix d'Alins...Sort, 1960.

Mossèn, mossèn ja són aquí, cridava l'escolà des del campanar de Sant Miquel de la Cortinada a Andorra. La columna dels evadits de la Gestapo arribava al poble. Alguns esdeveniments especials solen trencar la rutina del poble. Potser l'a-

rribada del primer cotxe, la visita d'un polític important...la festa major que era la fita més preuada i també esperada. Aquell 2000 per Escaló i Esterri la rutina es trencava amb l'enregistrament de la minisèrie *Entre el torb i la Gestapo* a partir de l'obra de Francesc Viadiu. Dues localitats d'Àneu simulen en la ficció l'Andorra de la II guerra mundial per on circulava la cadena d'evasió que salvà de la Gestapo les vides de combatents canadens, americans, francesos. L'antic hotel de Pep d'Esterri d'Àneu es convertiria en l'hotel Mirador on se seqüència la cèlebre festa d'any nou i sota el porxos d'Escaló hi desfilen intrigues polítiques i guerrilleres. A la foto hi veiem el extras d'Escaló abillats per a l'ocasió. D'esquerra a dreta i de dalt a baix: Ignasi Bruna, Jordi Bruna i Pere Fillet, Adrià Cases i Marc Bruna. Escaló, 2000

Les piscines encara no havien arribat a les Valls d'Àneu i el jovent gaudia de l'aigua en els tolls que Noguera obsequiava de camí cap al Segre. S'aprenia a nedar i també a pescar a mans. Calia, però, ser intrèpid i àgil per a furgar sota les pedres on se sol amagar la truita. Sovint i aquesta és la història de la fotografia, s'ullava un bon exemplar, se'l deixava reposar i amb la colla o l'amic esperat que havia de pujar de Barcelona amb unes bones ulleres per mirar sota l'aigua, acabaven l'aventura. L'estampa no és habitual, és clar. No totes les proeses truiteres tingueren la sort de ser retratades. Aventura amb final feliç i *attrezzo* pesquer (la canya hi és trampo-sa). Josep Castellarnau i Tomeu Lladós, just davant del toll del Tussol, sostenen aquest espectacular exemplar de 74cm i 3,100 quilos de pes. Escaló, 15.8.1962.

Per Sant Cristòfol es feia festa grossa. Era un dia dominical: missa i benedicció de motos i cotxes. La gent l'esperava perquè després de rebre l'aigua purificadora s'escapava per a fer el vermut i conversar distesament amb les companyes i companys. La benedicció a Esterri, sempre davant de l'església parroquial de Sant Vicenç tenia el sentit ascendent de nord a sud. Vegeu-hi Mossèn Canturri, asperges en mà, beneint la vespa de Tomeu Lladós de casa Gassia d'Escaló que butxaqueja un duro per a la plateta. Al seu darrera s'hi veu el metge Bargalló. Esterri d'Àneu, 1960.

La festa Major esclata en sortir de la missa dominical en honor a la patrona Santa Helena. Arrenca la cercavila. Els músics, acordió i saxo sonant, acaronats pel seguici, Panxeta, al capdavant, amb americana al braç i caliquenyo a la boca, enfilen cap a la plaça Major. Mentre a casa el rostit fa xup-xup, les parelles esmolen l'empedrat. La festa ha començat i ningú se la vol perdre. Escaló. Festa Major, 1960.

Antic passatemps popular que aplegava la gent a la sortida de missa dominical. Les bitlles revifien a la dècada dels vuitanta i cada poble, especialment les dones, s'organitzen en un competitiu campionat. Aquí els herois bitllers d'Escaló, satisfets, truc i trofeu en mà després del campionat de Festa Major. D'esquerra dreta i de dalt a baix: Josep M. de Panxeta, Ferran Villavechia el practlicant, Pepito de l'Arrullat, Mingo de Panxeta, Jaume del Roi, Angel Cubiló, Pere Fillet, Tomeu Lladós, Josep M. Bruna, Ramiro Lladós, Paquito Coll i Peret Fonte. A baix: Pepe de casa Janroi, Manel Tolsau de casa Farré, Benjamin de Casa Antonet, Ton Fillet de casa el Barber, Guillem i Manolo del practlicant. Escaló. Festa Major, Santa Helena, 1980.

A l'estiu el bestiar amuntanyat rep la visita dels propietaris per a proporcionar-los la sal que la naturalesa no els ofereix. Són sempre molt ben vinguts, talment els parents que van de visita a veure els fills. Després del deure complert a la muntanya d'Escaló i Escart sota el cartell indicador de la font de Nomensó, se'n tornen satisfets a casa confiant en el mantell protector de la mare naturalesa. A mig camí reposen, un tragueta de bóta reconforta i prepara la baixada fins al poble. Aquí podeu veure Teresa de casa el Llarg d'Escart, Domingo Badia, Angel Cubiló i Andreu Porta d'Escaló. Muntanya d'Escart, 1995.

El jovent havia ballat, admireu les sabates empolssegades, i descansen a la mitja part entre rialles festejadores. Pot sobtar les corbates i les americanes, però era festa assenyalada i el vestir també s'havia de significar. Tomeu Lladós de casa Gassia, Montserrat de Sort, un company de gresca i, a sota: Jordi Pubill, i Nuria Dalmau, estiuejants al poble. Escaló. Festa Major, 1955.

És clar que cap la meitat del segle passat hi havia orquestres, però als pobles de la muntanya aneuca només Esterri els oferia per la festa Major. La resta, s'accontentaven alegrement amb l'home-orquestra. S'instal·lava a la plaça amb tot el feto: faristol per a la partitura, platerets, bombo, acordió i, tal vegada, una harmònica endreçada a la butxaca. Començava el ball amb expectació, especialment la de la mainada que l'envoltava literalment. Era, instal·lat a la façana de casa Menescal, al baixos de la qual s'hi feia estudi, mireu la fotografia, el protagonista absolut de la festa sobre el qual es concentraven totes les mirades perquè els sobtava la sincronització. Plaça Major d'Isavarre. Festa Major, Sant Llorenç 1950.

Diuen que a Escart no s'hi entra ni per terra ni per mar ni per aire. Avui la carretera que surt d'Escaló i que mena al poble, enquistanada però estreta, desmenteix la

dita. Escart és actualment un poble ben arreglat que exigeix una visita. Però si us imagineu el poble sense aquesta via de comunicació, transitada tot just pel camí de bast amb l'esbalç permanent sobre el riu, devia posar els pèls de punta. Arribeu-hi amb aquest esglai i, enfileu-vos encara més, fins a la Mare de Déu de la Roca per a celebrar-hi el tradicional aplec que interrompudament continua aplegant els veïns i la gent d'Escaló entorn de la devoció a la Mare de Déu tal com mostra la imatge on es veu Mn. Pícolo envoltat de feligresos. Escart, Mare de Déu de la Roca, setembre 1975.

QUADERNS

PETITS QUADERNS

LÍNIA CONSELL

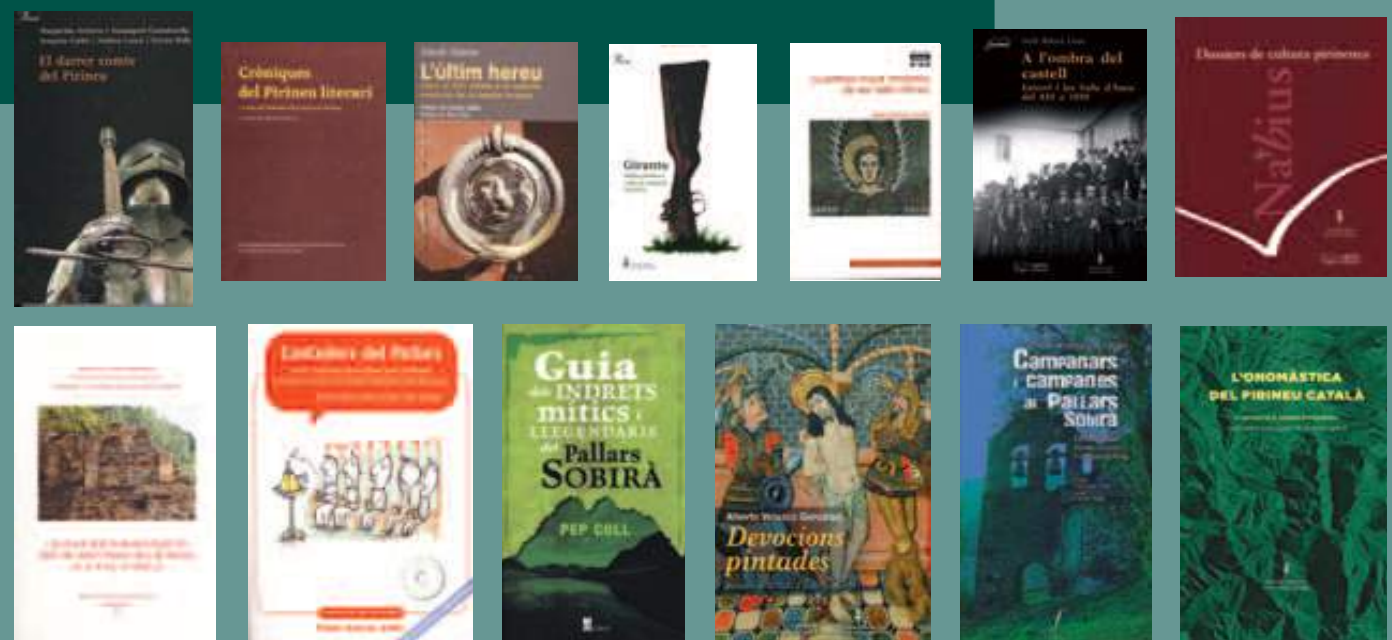
ARXIU D'IMATGES

REVISTA NABIUS

Publicacions editades
en col·laboració

Els altres aneuencs

● Màrius Domingo

Esquirol. *Sciurus vulgaris*. Nikon D7100, objectiu 400 mm, f4.5, velocitat 1/3.200 seg., diafragma 7.1

CONSELL CULTURAL DE LES VALLS D'ÀNEU